

MUGUR ANDRONIC

FORTIFICAȚIILE BUCOVINEI DE-A LUNGUL VREMII

SUCEAVA 2021

SOCIETATEA CULTURALĂ
„ȘTEFAN CEL MARE”

Muzeul Bucovinei

profesor dr. Mugur Andronic

CETĂȚEAN DE ONOARE AL MUNICIPIULUI SUCEAVA
DECORAT AL PREȘEDINȚIEI ROMÂNIEI cu Meritul Cultural în grad de Cavaler
LAUREAT AL ACADEMIEI ROMÂNE
MEMBRU AL SOCIETĂȚII SCRITORILOR DIN ROMÂNIA
EXPERT EVALUATOR BUNURI DE PATRIMONIU ARHEOLOGIC
PREȘEDINTE AL SOCIETĂȚII CULTURALE „ȘTEFAN CEL MARE”

Date de contact: MUZEUL BUCOVINEI, str. Ștefan cel Mare 33, Suceava - România;
tel. +40 230/216439; e-mail: andronicmugur@yahoo.com; tel. 0741/101339.

Mugur Andronic

Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului

**SOCIETATEA CULTURALĂ
ȘTEFAN CEL MARE-BUCOVINA**

Pagini din istoria și cultura Bucovinei
XIX

**Coperta Mugur Andronic
Zidul de incintă al mănăstirii Solca**

Tehnoredactare ilustrație Irina Țibulcă

ISBN 978-973-0-35321-1

MUGUR ANDRONIC

***FORTIFICAȚIILE BUCOVINEI DE-A LUNGUL
TIMPULUI***

BUKOVINA FORTIFICATIONS OVER TIME

SUCEAVA/2021

Editorul mulțumește și acum pentru sprijinul financiar necesar apariției acestei cărți bucovinenilor de mare sentiment patriotic, domnii Marcel Rusu (Rădăuți), Constantin Luchian (Rădăuți) și Constantin Fetcu (Suceava).

I. INTRODUCERE.....	8
II. TOPONIMIA BUCOVINEI CA IZVOR ISTORIC IMPORTANT.....	10
III.	
A) SITURI ARHEOLOGICE PRECUCUTENI ȘI CUCUTENI FORTIFICATE	22
1. ADÂNCATA - <i>Dealul Lipovanului</i>	27
2. BAIA, <i>În Muchie</i>	28
3. CĂLINEȘTI (com. Dărmănești), <i>Zamca Mare</i>	29
4. GRIGOREȘTI (com. Siminicea), <i>La Schit</i>	30
5. MĂNĂSTIOARA (com. Preutești), <i>Cetate</i>	33
6. RÂȘCA, <i>Cetățuia</i>	38
7. SIRET, <i>Ruina</i>	41
8. VÂRVATA (com. Pârtești de Jos), <i>Cetățuia</i>	42
B) SITURI CUCUTENI CU SISTEM DEFENSIV INCERT.....	43
9. BADRAGI (com. Zamostea), <i>La Odaie</i>	43
10. BOTOȘANIȚA MICĂ (com. Grămești), <i>Dumbravă</i>	43
11. CORNI (orașul Liteni), <i>La Cioate</i>	44
12. COSTÂNA (com. Todirești), <i>Dealul Mare</i>	44
13. DRĂGUȘENI- <i>Dealul Rusului</i>	44
14. MIHOVENI, <i>Cahla Morii</i>	45
15. PĂRHĂUȚI (com. Todirești) - <i>Dealul Muncel</i>	45
16. RĂDĂȘENI, <i>Cetățuia</i>	45
17. SIRET, <i>Horodiște</i>	46
18. SUCEAVA <i>Cetatea de Scaun</i>	46

19. SUCEAVA <i>Dealul Vămii</i>	47
20. ȘCHEIA - <i>Cetatea Șcheia</i>	47
21. UNCEȘTI (com. Bunești), <i>Mogila</i>	48
 IV. SITURI DIN HALLSTATT FORTIFICATE.....	49
22. SIRET- <i>Ruina</i>	49
 V. SITURI DIN LA TÈNE FORTIFICATE.....	51
23. MEREȘTI (com. Vulturești), <i>Cetățuia</i>	51
 VI. SITURI PREFEUDALE ȘI MEDIEVALE	56
24. MARGINEA (com. Marginea), <i>Porcăreț</i>	56
25. SIRET, <i>Horodiște</i>	63
26. BAIA (COM. Baia), <i>Cetate/Cetățuia</i>	79
 VII. APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA SISTEMULUI DEFENSIV MEDIEVAL ÎN MOLDOVA. SCURTE CONSIDERAȚII INTRODUCTIVE.....	68
 VIII. SISTEMUL VECHI DE APĂRARE AL ORAȘULUI SUCEAVA; CETATEA DE VEST A SUCEVEI, CETATEA DE SCAUN ȘI CURTEA DOMNEASCĂ.....	
A) SISTEMUL DE APĂRARE AL ORAȘULUI SUCEAVA	82
B)SUCEAVA - <i>Cetatea de Vest (Șcheia)</i>	87
C)SUCEAVA - <i>Cetatea de Scaun</i>	89
D)SUCEAVA - <i>Curtea Domnească</i>	93
IX. MĂNĂSTIRI ȘI CURȚI BOIEREȘTI FORTIFICATE.....	95
1.MĂNĂSTIREA PUTNA.....	96
2.MĂNĂSTIREA VORONEȚ.....	97

3.MĂNĂSTIREA PROBOTA.....	98
4. MĂNĂSTIREA HUMOR.....	99
5. MĂNĂSTIREA MOLDOVIȚA.....	99
6. MĂNĂSTIREA RÂȘCA.....	100
7. MĂNĂSTIREA SLATINA.....	102
8. MĂNĂSTIREA SUCEVIȚA.....	104
9. MĂNĂSTIREA ZAMCA.....	104
10. MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA.....	106
11. MĂNĂSTIREA SOLCA.....	107
 X.LOCURI DE REFUGIU ȘI PUNCTE DE AVERTIZARE MEDIEVALE.....	 112
 XI.SISTEMUL AUSTRIAC DE FORTURI DIN BUCOVINA DE LA GURA HUMORULU.....	 119
 XII. THE AUSTRIAN FORTS IN BUKOVINA (ROMANIA): AN INSIGHT INTO THE FORTIFICATION SYSTEM AT GURA HUMORULUI.....	 135
 XIII. ALTE AMENAJĂRI DE EPOCĂ AUSTRIACĂ	 150
 XIV. VALUL DIN BUCOVINA	 151
 XV. ÎN LOC DE CONCLUZII.....	 160
 XVI.SUMMARY; EXPLANATIONS OF THE PLATES.....	 162
 XVII. BIBLIOGRAFIE.....	 167
 XVIII. ILUSTRAȚIE.....	 185

I. INTRODUCERE^{*}

Bucovina a beneficiat întotdeauna de bune condiții de locuire. Cele mai vechi urme de locuire din arealul său descoperite până acum datează chiar din paleoliticul inferior (**Andronic, 2006, 10**). Așa cum demonstrează cercetările de până acum, locuirea sa preistorică, chiar cu unele perioade mai puțin cunoscute, s-a desfășurat neîncetat, în strânsă corelare cu cea din zonele învecinate (*Ibidem, 9-39*).

Viața oamenilor a fost dintotdeauna supusă pericolelor. O dată cu înmulțirea populației și constituirea de așezări stabile au început și conflictele mai ample, soldate cu lupte și distrugeri de așezări.

Așa cum se știe, fortificațiile - indiferent de epoca lor - au fost rezultatul unui anumit nivel de dezvoltare socială, inclusiv demografică, răspunzând necesităților complexe ale unor perioade caracterizate prin creșterea pericolelor militare. Atât la nivel zonal, cât și la cel național, există trăsături comune în privința temei propuse, ceea ce nu exclude însă studierea acesteia și pe arii mai restrânse, de la ele rezultând sinteza.

În Bucovina primele așezări fortificate cu șanțuri adânci și valuri înalte de pământ pe care s-au construit palisade (pentru cei neavizați, garduri din trunchiuri înalte de copaci, ascuțiți la vârf), s-au realizat cu mai bine de șase milenii în urmă, în timpul culturilor Precucuteni și Cucuteni. Cercetările de viitor vor aduce cu siguranță noi informații prețioase.

Mai târziu, în prima epocă a fierului, aceste șanțuri dublate de valuri de pământ au fost în multe cazuri refolosite de

^{*} În cazul studiului nostru ne referim mai exact la întregul contur al actualului județ Suceava.

unele comunități omenești, ca de exemplu la Mănăstioara-Preutești, Vârvata-Pârteștii de Jos, sau Rădășeni.

Ulterior și geto-dacii au ridicat astfel de amenajări de apărare. Și în secolele VIII-XII, din cauza amenințărilor popoarelor migratoare s-au făcut alte fortificații, numite uneori - după sistemul folosit mult de slavi - cu termenul de origine slavă *horodiști*. În regiunea Cernăuți s-a observat plinar fenomenul refolosirii șanțurilor și valurilor de pământ hallstattiene de către comunitățile umane de la sfârșitul primului mileniu creștin (cultura Luka-Raikoveckaja – **Idem, 2008, 163**).

În feudalism, față de Occident, în Moldova și Muntenia, marii feudali nu și-au ridicat castele. Doar voievozii au avut puterea financiară să o facă, cetățile din piatră reprezentând osatura eficientă a sistemului construit de apărare al țării.

În privința populației majoritare, populația unor sate din Bucovina își găsea refugiul în timpul atacurilor mai dese turco-tătare, pe vârful unor dealuri împădurite, pe care ea le-a numit *Cetatea – Cetățuia*, astfel de cazuri fiind de exemplu la Humoreni (com. Comănești), Horodnicul de Sus, sau Preutești.

Existența unor fortificații medievale (și nu numai) în Carpații Bucovinei a fost subiect de interes destul de recent pentru mai mulți istorici și arheologi (**Iosep, 1987; Andronic, 2007**). Primele atestări ale existenței unor foste fortificații, au fost făcute însă de către pionierii arheologiei bucovinene, în epoca austriacă, V. Prelicz (**1886**), K. A. Romstorfer (**1895, 1913**), sau D. Olinescu (**1894, 1896, 2010**), continuați apoi de S. Reli (**1927**), sau I. Popescu-Sireteanu (**1994**). Primele lucrări se referă însă în principal la actuala regiune Cernăuți. O contribuție concretă, analitică, pe acest subiect, a adus în ultimul timp Bogdan P. Niculică, inclusiv reeditări (**2009, 2011**).

La rândul nostru, în cei 40 de ani de cercetări de teren în județul Suceava, considerăm că am adus rezultate concrete și în cercetarea pasionantei teme a fortificațiilor, cercetări publicate în final în repertoriul arheologic al județului Suceava (2016).

În ceea ce privește fortificarea unor așezări foarte vechi, sau locuri cu potențial defensiv, cu excepția săpăturilor de la Adâncata, Grigorești (com. Siminicea), Merești (com. Vulturești), dar și cele de la Mănăstioara (com. Preutești), Baia sau Marginea, majoritatea obiectivelor vizate de studiul nostru nu au beneficiat încă de săpături arheologice, singurele care pot lămuri într-o anumită măsură, mai amplă, problematica acestei categorii speciale de vestigii arheologice.

În privința unor descrieri de natură geografică, de o importanță specială, am beneficiat de unele informații incluse în prezentul studiu, oferite generos de către domnul conf. dr. Vasile Budui (V.B.), de la Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava, căruia îi mulțumim și aici. Desigur, pe viitor subiectul va putea fi și mai dezvoltat. Cei interesați vor putea găsi informații mai pe larg despre inventarul arheologic descoperit în unele situri în bibliografia menționată. Starea de sănătate dificilă actuală atâta mi-a permis. În sfârșit, trebuie menționat că aproape toate fotografiile aparțin autorului.

II. TOPONIMIA BUCOVINEI CA IZVOR ISTORIC IMPORTANT

Deoarece toponimia este o sursă deosebit de importantă pentru subiectul ales și pentru că adesea toponimul rezistă în timp mai bine decât unele vestigii arheologice, preferăm să începem cu lucrarea de căpătâi a toponimiei din Bucovina.

Este meritul lui Nicolai Grămadă de a fi strâns și publicat un fond toponimic deosebit de bogat și valoros pentru istoria Bucovinei. Despre *Cetate*, iată câteva repere care ne interesează tematic:

1. Bălăceana – pârâul *Cetățel* (1768);
2. Breaza – *Cetate*, pârâu și fânaț (sec. XIX);
3. Bucșoaia (or. Frasin) – *Cetățuia*, pârâu și deal (1939);
4. Frasin – *Cetățuia*, pădure și pârâu (1913);
5. Frătăuții Noi – *Cetate*, pădure (sec. XIX);
6. Gura Humorului – pârâul *Citacel*, la 1783, *Runcul Cetății*, la 1787, deal *Cetatea* (1939);
7. Horodnicul de Sus – *Cetate*, pădure, vale (1939);
8. Ilișești – *Poiana Cetățuii*, (1768) (azi Pârteștii de Jos);
9. Liuzii Humorului (azi Humoreni, Comănești) – *La cetățuie deasupra Vârvății* (1788), *La Cetățuie*, parte de hotar (1788), *Coasta Cetățelei*, pădure (1955);
10. Mănăstirea Humorului – *Cetățelul*, pârâu (1783);
11. Pârteștii de Jos – *Cetățica*, deal (1939);
12. Pătrăuți – *Cetățuia*, ... o veche redută (*Blockhaus*), pe care au crescut tufișuri (1762, sec. XIX);
13. Plăvălari – *Dealul Cetățuii*, (1783);
14. Uidești – *Dealul Cetății*, (1767), *Dealul Cetățuia*, (1784);
15. Vama – *Pârâul Cetăților* (1411), *Pârâul Cetățile* (sec. XIX);
16. Vorniceni (care, Mari sau Mici ?, com. Moara, n. n.) – *Cetățuia*, deal (1744).

La acestea, se mai adaugă unele, din teritoriul ocupat al Bucovinei istorice, azi reg. Cernăuți, (**Grămadă, 1996, 91-92**).

În privința termenului de *Horodiște* (*Gorodiște*), trebuie să mai notificăm că acesta, datorită influenței slave mai

accentuate în nordul Bucovinei istorice, se întâlnește la Babin, Carapciu pe Ceremuș, Cernauca, Cuciurul Mare, Dăroșăuți, Mămăieștii Noi, Mihalcea, Mihuceni, Revna, Șerăuți, Stăneștii de Sus, Șișcăuți, Vasilău și Voloca (*Ibidem*, 92).

Să analizăm unele realități legate de ele. Din păcate, în cazul unor localități, nu avem date contemporane. Nr. 1 și 2, de dinainte - conțin informații pe care actualmente localnicii nu le-au putut confirma. Probabil că ele reprezintă erori în documentarea lui Grămadă. Denumirile de la Breaza au incitat curiozitatea unora, dar cercetarea bazinului pârâului Cetoveț (!), afluent al Negrei (afluent la rându-i de stânga al Moldovei) nu a dus însă la niciun rezultat concret (**Boghian et alii, 2004, 136**). Pe harta austriacă (**Iosep et alii, 2013, secțiunea XLVIII, harta...Brouillons...**) apare un afluent al Negrei numit *Vale Tsetetzua* (Cetățuia ?). Pentru 1, amintim totuși vecinătatea cu comuna Ilișești, unde este fortificație preistorică.

Nr. 3 și 4 - În zona montană Grămadă amintește, *Cetățuia*, deal, pădure și pârâu la Frasin și Bucșoaia. Practic considerăm că este vorba despre aceleași toponime în ambele localități amintite de Grămadă. Cercetarea noastră arheologică de pe vârful dealului Cetățuia, cu înălțime de circa 800 metri (**pl.2/A**), considerăm că a lămurit misterul. Am presupus că înălțimea era folosită în evul mediu ca loc de refugiu în caz de invazii dușmane. Cea mai veche atestare documentară, din 1411, apare sub forma *Pârâul Cetetelor* (**Andronic, 2007, 77-79**). Pe partea cea mai înaltă a dealului, se ajunge la *Piatra lui Damian* (**pl. 2/B**), un colț de stâncă, poate cu rol de adăpost, ca și unele grupări de lespezi cu spații interioare destul de largi, probabil colmatate în mare parte de-a lungul timpului (**pl.2/C-D**). Ținând cont de faptul că sub acest deal masiv curge pârâul Cetățuia, care delimita braniștea Voronețului de cea a Moldoviței, autorul citat

a considerat că aici au viețuit în condiții de sihăstrie unii călugări care vegheau la respectarea drepturilor de exploatare a bogățiilor naturale din această microzonă a braniștilor mănăstirești. Poate că Damian a fost chiar un astfel de exponent al intereselor mănăstirii sale. Din păcate, nu se poate explica satisfăcător pluralul toponimului menționat la 1411 (*Pârâul Cetetelor*). Să fi fost datorat doar multitudinii de grupări de pietre masive de pe vârful dealului? Oricum, și pe acest vârf de deal înalt, în decursul evului mediu, sătenii din vale se puteau refugia temporar lesnicios, aici existând și condiții minimale de adăpostire.

Și o poveste pitorească. Cu ocazia cercetării noastre de teren a acestui vârf, în locul amenajării unei exploatări de gaz metan, prin forare (1999), s-au descoperit fragmente ceramice Poienești-Lucașeuca într-un strat de pământ negru, atipic pentru acest loc împădurit. Întrebând pe unul dintre maiștrii, gata de a părăsi definitiv șantierul, am aflat că aici s-au adus din județul Neamț, de unde proveneau și camioanele de transport, mai multe mașini cu sol negru pentru plantarea de puiți de brad, în urma distrugerii unei porțiuni de pădure. Deci atenție! Sit arheologic fals, cu ceramică adusă din alt județ.

Nr. 5 – Arealul fostei comune, până la cotropirea sovietică a nordului Bucovinei istorice, a fost mult mai mare, cu peste 2.000 de hectare, în principal pădure. Până la cercetarea terenului, cel mai posibil este ca toponimul să se păstreze dincolo de frontieră. Cu mulți ani în urmă, M. Ignat a cercetat partea nordică, sub frontieră, a comunei. Cel mai plauzibil, el se află la est de Suceveni și sud de Hliboca, unde există urme masive de amenajări antropice, fortificații preistorice și de epocă slavă timpurie.

Nr. 6 – Toponimele se leagă cu siguranță de existența sistemului austriac defensiv construit aici de către austrieци. Pe

baza documentelor austriece în alfabet gotic aflate la Arhivele de Stat din Viena, s-a putut lămuri în mare istoria acestuia (*Ibidem*, 79; *Idem*, 2017). Deoarece editorul, Societatea Culturală *Ștefan cel Mare-Bucovina* din Suceava a tipărit un număr foarte redus de exemplare (2017), considerăm benefică retipărirea textului acestui album istoric bilingv, român-englez. Desigur, cândva, este posibil să se mai identifice suplimentar astfel de documente în arhivele vieneze.

Nr. 7 – Toponimul *Cetate* se referă la un deal destul de înalt, pe care îl identificăm azi cu Dealul Fătului (535 m alt.- pl. 3/A), plasat pe partea stângă a pârâului Sucevița, în dreptul limitei de sud-vest a localității Marginea. Inițial M.A. (1999) și apoi împreună cu B. P. Niculică am efectuat aici o recunoaștere de teren. Pe lângă o modestă grupare de așchii din rocă locală rezultate antropice, cu datare preistorică, nu s-au putut face alte descoperiri. Din pădurea din apropiere, *Cetatea*, izvorăște pârâul *Cetatea* care se varsă în cuprinsul satului Horodnicul de Sus, curgând prin valea *Cetatea* (*Grămadă*, 1996, I, 300-301). Ca și în alte cazuri, considerăm că și aici sătenii microzonei se puteau adăposti în evul mediu, în caz de primejdii majore, deal pe atunci în mod normal împădurit (*Andronic*, 2007, 79; *Idem*, 2012, 40-42; *Idem*, 2016, 255-256).

Prin urmare, toponime precum *Cetate-Cetățuia-Zamca* au apărut mai târziu, în plin ev mediu moldovenesc. Cercetările noastre personale credem că au lămurit astfel de cazuri, în care satele își alegeau propriile locuri de refugiu natural, în situații de invazii străine (*Idem*, 2007, 77-79, pentru Frasin, Vama, Straja, Horodnicul de Sus; *Idem*, 1997, 57, pentru Humoreni).

Dacă zona montană ar fi fost foarte bine populată, s-ar fi putut accepta existența unor fortificații propriu-zise și acolo. Cu toate acestea, în situația unei mari rarefieri demografice, o

populare străveche a obcinelor bucovinene și implicit una continuă, este admisă greșit într-un alt studiu (**Iosep, Paulencu, 1987, 424**), în care este abordată problema existenței aici de fortificații, dar practic fără niciun suport material. De altfel, cercetarea noastră perieghetică insistentă, pe parcursul a decenii, nu a dus la descoperirea de așezări, de niveluri de locuire statornice, până la nivelul secolului descălecatului Moldovei (**Andronic, 2014, 329-334**, pentru colonizarea medievală a zonei montane; **Idem, 2016, *passim***).

Deci, părerea noastră, bazată pe mulți ani de cercetări, neagă existența de cetăți propriu-zise în zona montană bucovineană, ca și de altfel în cea similară a regiunii Cernăuți, zone locuite în mod concret de abia în evul mediu de o populație rarefiată, incapabilă la astfel de eforturi materiale și fizice mari. De altfel, și incidența invaziilor străine aici era mult mai mică, iar codrul și muntele din apropiere erau cele mai lesnicioase locuri de refugiu temporar.

Nr. 8 – Toponimul *Poiana Cetățuii* se referă în mod normal la amplasamentul unei foste așezări – probabil întărită măcar cu palisadă – de la Vârvata, com. Pârteștii de Jos. Sit preistoric important, care este prezentat într-un capitol aparte.

Nr. 9 și 11. – Dealul *Cetățuia*, cu mai multe variante toponimice, se află oarecum în dreptul vărsării pârâului Vârvata în Soloneț, pe partea dreaptă (**pl. 3/B**). În unele hărți apare sub numele de *Muncelul* (485 m. alt.). Văzut dinspre nord, aspectul său amintește oarecum de cel al unui amfiteatru. Este și acum împădurit. Cercetarea de teren a satului Humoreni, com. Comănești, (M.A. 1986), a dus la constatarea că versantul nordic, în pantă destul de accentuată, putea oferi un teren prielnic pentru săpare de adăposturi temporare. Așa cum s-a scris, este un exemplu tipic pentru acele locuri înalte de adăpostire a populației

(aici Pârteștii de Jos și poate și sate vecine) în caz de primejdii majore (**Idem, 1997, 57, 64; Idem, 2007, 79**).

Nr. 10. – În ceea ce privește pârâul *Cetățelul* de la Mănăstirea Humorului, considerăm că nu i se poate găsi o corespondență concretă. Probabil poate fi și o extindere toponimică datorită sistemului defensiv de forturi austriece din vecinătate, la care ne vom referi mai târziu.

Nr. 12. – La fel de misterioasă este și acea *veche redută* (*Blockhaus*) de la Pătrăuți. Poate punct fortificat medieval de barare a unui pericol ce venea dinspre nord pe valea Sucevei spre reședința domnească.

Nr. 13. – La Plăvălari (com. Udești), *Dealul Cetățuii* pare să indice cu multă siguranță o amenajare defensivă. În lipsa altor informații, este de presupus că aici s-ar fi aflat pe o înălțime o așezare Cucuteni, împrejurimile satului fiind foarte bogate în situri preistorice, inclusiv cucuteniene (**Idem, 2016, 369-371**). Persoanele abilitate de la Primăria Udești nu au confirmat un astfel de toponim. În realitate, pe parcurs, am dedus că este vorba despre fortificația de la Merești, tratată în această lucrare separat.

Nr. 14. – La Uidești, com. Forăști, cele două atestări se referă în mod normal la o singură realitate. Informațiile se conexează cu cele oferite de o fișă a lui Al. Păunescu de la Institutul de Arheologie V. Pârvan din București, la care ne vom referi ulterior. Din păcate deplasarea din 2017 (M. A.), nu a dus la rezultate concrete, persoanele vârstnice întrebate necunoscând astfel de denumiri.

15. – La Vama, *Pârâul Cetăților*, hidronim atestat foarte timpuriu, la 1411, ridică multe semne de întrebare. Incitant este și faptul că substantivul este la plural. Deci este foarte vechi - și poate tocmai de aceea - din păcate, după informațiile primite de la primărie, el nu mai există, ca și un toponim gen *Straja*.

Aici s-ar fi putut naște astfel de toponime, existând un punct de control domnesc asupra traficului uman și de mărfuri dinspre Transilvania.

Nr. – 16. La Vorniceni (Mici sau Mari ?) se menționează un deal *Cetățuia*. În urma informării noastre la primăria Moara a rezultat inexistența acestei denumiri în prezent.

Discutând reconstituirea hotarului satului Tulova (Tolva, deci este vorba despre satul Vorniceni Mari) pe baze documentare, s-a afirmat că el ajungea "...în apropierea Horodnicului (azi Horodniceni – n. n.), la dealul Cetate, pe pârăul Sulițașului" (**Matei, Emandi, 1982, 58**). Din cercetarea noastră de teren (1994) deducem ipotetic că este vorba despre un deal proeminent, cu largă vedere pe valea pârăului de la poalele sale, cu vestigii incerte Cucuteni, unde se puteau adăposti locuitorii acestui sat medieval. Aici putea exista deci un post de strajă medieval, cu sulițași. Actualmente, are o cruce metalică de mari dimensiuni și se numește *Dealul Moldova*, denumire poate dată în regimul comunist (**pl. 4/A**).

În privința toponimului *Zamca*, din cea mai importantă sursă toponimică, Grămadă (**1996, I, 91, 93**), trebuie amintite prezențe la:

1. Cacica – pădure și țarină (1939);
2. Călinești Enache – deal (1782; sec. XIX);
3. Pârtești – poiană (1788);
4. Pârteștii de Sus – țarină (1939);
5. Suceava – mănăstire fortificată.

Explicații:

1. La Cacica este dealul *Zamca* (**Andronic, 1997, 166**), de o masivitate impozantă, de la care au derivat și cele două toponime.
2. Situl de la Călinești, deosebit de important, este analizat amplu ulterior.
3. În mod normal Pârteștii de Jos, se leagă de nr. 1, ca și nr. 4.
5. Mănăstirea armenească din marginea orașului, cartier *Zamca*.

În plus autorul mai amintește pe aceeași temă localități din regiunea actuală Cernăuți: Hliboca, Hlinața, Igești, Lujeni, Pătrăuții pe Siret și Stăneștii de Sus, pe Ceremuș.

Pentru toponimul *Tabărăște*, același vechi autor dă o atestare sub forma de *Tabără*, la Straja (1785), pentru *Ocop* la Românești (deal, sec. XIX) și pentru *Șanțuri* la Satul Mare (*Șanțul*, țarină, 1934) (**1996, I, 93**). Mai multe astfel de denumiri sunt menționate aici pentru actuala regiune Cernăuți.

Informații interesante sunt și despre Straja (**Andronic, 2007, 76-77**, cu mai multă bibl.). Dacă la 1785, așa cum am văzut, era atestat *Tabără/Tăbărăște*, D. Olinescu a semnalat la sfârșitul secolului al XIX-lea existența aici a unui loc numit *Zamca*. Denumirea poate fi caracteristică evului mediu, fiind preluată probabil din lumea poloneză, cu care Moldova se învecina la nord mai înainte, în perioada coabitării româno-slave fiind mult folosit termenul de *horodiște*.

Numele satului Straja, ca și cel identic din județul Neamț, de pe valea Bistriței, se explică prin faptul că aici veacuri de-a rândul exista un punct de pază și control al traficului montan uman și de mărfuri, pe un drum care folosind văile Putilei și Ceremușului Alb dinspre hotarul cu regatul polonez sau ale apelor maramureșene, ajungea pe traseul văii Sucevei în direcția

deplasării spre capitala țării. Poziția avansată a Străjii se aseamănă cu cea a localității Vama, ce controla drumul spre Transilvania, unde au existat toponime la fel de edificatoare.

Merită de completat că puțin în aval de Straja, la Vicov, a fost documentar amintită - după cum bine se știe - acea *vamă mică*, dovadă a unui trafic de mărfuri concret, iar la Straja nemțeană, aproape de Bicaz, a fost menționată tot documentar *Straja Mică*.

În fine, în toate aceste locuri trebuiau să existe construcții din lemn care se puteau folosi și în caz de conflict armat. Cercetarea din anul 1998 la Straja (M.A.) nu a dus la descoperiri concrete în teren. Localnicii nu mai cunosc toponimul *Zamca*, dar studierea terenului a putut duce la câteva observații. Amenajarea de pază a putut exista în locul unde valea Sucevei începe să se îngusteze foarte mult și unde curge *Pârâul Străjii*, modest afluent de stânga al râului. La confluență există un mic platou numit *Poderei*, cu sens de platou, favorabil unor astfel de amenajări. Avantajul acestui pasaj premontan a fost folosit și de armata austro-ungară în luptele cu rușii, la câteva sute de metri în amonte existând o îngustare și mai mare, numită *Caraula*, unde au avut loc lupte. Pe unele din primele hărți austriece (exemplu **Iosep et alii, 2013, 196**), la câțiva kilometri de Voloca (azi reg. Cernăuți) apare satul *Koroula* și pârâul numit identic și la mică distanță spre nord, pe stânga șoselei spre Cernăuți, dealul numit *Strasche* (Straja ?). În DEX, *caraula* este explicat drept *gardă, pichet, santinelă*.

În aceeași primă hartă, la secțiunea 37, în locul primei îngustimi a văii, zona Pârâului Străjii, topografii au redat o bandă de linii paralele, dispuse orizontal, de la nord la sud, trecând astfel peste apa Sucevei, legând practic cele două înălțimi vecine (**pl. 4/B**). Pe de altă parte, harta nu a redat niciodată punțile peste

apele satelor, iar această bandă de linii nu este redată în desfășurare doar între cele două maluri ale Sucevei, ci până la poalele înălțimilor amintite. În plus, la capătul nordic al ei, la poalele dealului, se află redată o construcție (pichet austriac ?). Aceleași informații grafice sunt redată și în harta din 1775 (**Iosep et alii, 2013, secțiunea XXXVII, Brouillons...**). Oricum, noii proprietari ai Bucovinei au folosit frecvent la hotarele provinciei metoda delimitării prin șanț și val de pământ, un șanț adânc putând fi observat - de exemplu - la poalele Dealului Crucii, din arealul comunei Valea Moldovei, unde se găsesc pe sol și resturi de piatră și cărămidă de la fostul pichet austriac (cercetare 2002, M. A.), care desigur avea și funcție defensivă.

Un toponim incitant (*Ocup*) este la Țolești (com. Forăști). Ajutat de pădurarul local (M.A., 2013), cercetarea culmii deluroase în trei (!) trepte de altitudine, sub forma unor mici platouri, cu margini abrupte, ideale pentru fortificații prefeudale și un numai, cu orientare spre nord, spre Valea Bourei, cu foarte bune condiții pentru amenajări defensive, din păcate nu a dus la observarea unor urme de șanț și val. Credem că în viitor, se va mai merita de reluat încă o dată verificarea arheologică de aici.

Și toponimul *Troian* este avut în vedere de Grămadă (1996, I, 91). El îl menționează la:

1. Cacica – țarină (sec. XIX);
2. Călinești lângă Hatna (1783);
3. Pârtești (probabil de Sus) – deal (1788);
4. Satul Mare – (1582), cât și *Șanțul țarină* (1939).

Despre acestea, se va discuta mai târziu la capitolul incitantului subiect al *Valului din Bucovina*.

Un alt izvor important de informații toponimice este *Charta arheologică a Bucovinei*, a lui D. Olinescu (**Olinescu, 1894, sau 2010, passim**). Aici apare *Zamca* de la Straja, sau cea

de la Siret (numită și *Horodiște*), ce adăpostește cimitirul evreiesc, a cărei jumătate vestică a fost distrusă demult de cărămidăria lui Beill, prilej de descoperiri de piese preistorice și antice bogate, pe lângă alte astfel de toponime din actuala regiune Cernăuți (126-127). *Zamciș* (pe malul ridicat al pârâului Mireuța - ?) este menționat la Hatna (sau Dărmănești) și Meriței (Măriței) (128). Aici va fi necesară o nouă recunoaștere arheologică, deoarece probabil nu poate fi vorba despre fortificația de pe vârful dealului *Zamca* (sau *Zamca Mare*). Probabil este o exprimare imprecisă.

Toponimul *Cetățue* el îl consemnează la Uidești și la Pătrăuți, *la obârșia pârâului Racovăț la o reductă veche de bușteni, acoperită cu tufiși, spre Hatna* (128). La Frătăuți (Vechi sau Noi ?), a mai menționat o dată *Cetate*, toponim datorat unor ruine de zid în formă de semicerc de o întindere de 3 fâlcii, înconjurată fiind de un șanț adânc și de râpa înaltă a pârâului *Berina*. Notabil, mai adaugă: *Temelia zidului se cunoaște și astăzi și este atât de groasă, încât ar umbla carul. Ruina e acoperită cu mușchi, iarbă și copaci și numai în unele locuri răsare zidul ruinei* (136). Monumentul merită să fie identificat în următorii ani, cu atât mai mult cu cât în timpuri mai noi, a fost reconfirmată informațional existența la Frătăuți a unor ziduri de la o veche cetate (Rezuș, 1975, 25).

Despre Uidești (dacă nu a fost vorba despre Udești, mai exact Merești), ceva mai jos.

Datorită eforturilor meritoase ale regretatului arheolog bucureștean Alexandru Păunescu, la Institutul de Arheologie V. Pârvan din capitală, s-a început o vreme să se strângă unele fișe de situri, care ar fi trebuit să se constituie ca informații primare pentru un viitor Repertoriu Arheologic al României. Printre ele, unele informații interesante:

1 - la Cămârzani, com. Vadu Moldovei, undeva la nord de sat, cetate pătrată (?);

2 - Uidești, com. Forăști, pe un platou triunghiular *Cetățuia* (dealul Copeț), un val de pământ; alt platou susceptibil de astfel de vestigii, numit *Zaboloc*;

3 - la 5 km nord de Dolhasca, dincolo de Siret (deci actualul județ Botoșani), *Dealul Comorii*, cu punctul *La Două Pietre*, cu șanțuri dispuse E-V, iar mai la est, punctul *La Trei Pietre*, cu șanțuri orientate N-S;

4- Buda – Rașca (?), la vest de sat, lângă Pârâul Velniței, rest cetate (fișe neinventariate, arhivă institut, Al. Păunescu, *passim*).

Punctele de la nr. 2 au fost căutate de către autor, dar fără succes, localnicii mai vârsnici necunoscând astfel de toponime. În plus, în comuna suceveană Râșca (nu Rașca !) există satul Buda, dar nu și pârâul amintit. În zona satului Buda din comuna Zvorâștea, aceeași situație.

III. A. SITURI ARHEOLOGICE PRECUCUTENI ȘI CUCUTENI FORTIFICATE

Comunitățile umane ajunse la un anumit stadiu de dezvoltare, dar și de densitate demografică, ceea ce a putut determina și o accentuare a stărilor de agresivitate foarte violentă pentru terenuri agricole și resurse naturale în general, au început să își ia măsuri de apărare a așezărilor lor stabile

Nu se va afla niciodată dacă apariția primelor fortificații la nordul Dunării de Jos, s-a datorat unei inițiative locale răspunzând nevoilor de protejare a așezărilor umane, chiar de delimitare a unui spațiu sacru, ferit de forțele supranaturale malefice, sau ea a fost rezultatul migrării unor comunități umane

sudice peste fluviu, care cunoșteau deja avantajele acestora. Varianta ultimă trebuie avută mai departe în vedere, ținând cont de faptul că primele eforturi constructive demonstrate deja arheologic (șanțuri cu - probabil - palisade) au fost înregistrate în sud-vestul țării, în arealul culturii Vinția. Folosirea sistemului cu șanț și val, a fost atestată și în faza III B Starțevo-Criș, când arealul culturii se extinde și la răsărit de Carpați, aici sub o formă mai rudimentară. Așa cum a subliniat Nicolae Ursulescu, la noi, ca și în Polonia, Ucraina și Rep. Moldova, comunitățile culturii cu ceramică liniară nu și-au amenajat astfel de linii defensive în așezările lor plasate numai pe forme joase de teren (**Ursulescu, 2019, 18-19**). Ne explicăm acest lucru, poate prin lipsa unor conflicte frecvente între triburile respective, față de perioada anterioară. Datorită unor descoperiri ale culturii cu ceramică liniară, din Germania, este posibil ca și contemporanii lor din Moldova să fi avut în cazuri de excepție, sisteme defensive, de la ei preluând ulterior precucutenienii ideea.

Persistă deci întrebarea referitoare la originea ideii la precucutenieni, ca ipoteză ea putând fi preluată și de la triburile Boian ajunse la răsărit de Carpați. Cazul sitului de la Traian-Dealul Viei, din prima fază, ar putea fi un reper cronologic, deși recent se contestă datarea șanțului antropic pentru faza Precucuteni I (**Preoteasa, Mischka, 2019, 27-28**).

Într-un articol de sinteză, mai demult, Silvia Marinescu-Bîlcu subliniase existența a câteva cazuri vechi la Precucuteni I (Traian-Dealul Viei), Precucuteni II (Târpești, șanț modest) și Precucuteni III (tot Târpești, șanț lung de 129 metri) (**Marinescu-Bîlcu, 1973, 57-59**). Oricum, precucutenienii au avut o largă varietate de preferințe în materie de amplasament al așezărilor, cel pe boturi de dealuri, pe poziții dominante, nefiind

preferat. În schimb, se consideră mai sigur că ei au transmis cucutenienilor ideea fortificărilor așezărilor.

Și așezarea plasată spre sfârșitul primei faze Precucuteni de la Baia, la care ne vom referi ulterior, a beneficiat de un astfel de sistem defensiv. Desigur, în viitor se vor cerceta mult mai multe situri Precucuteni cu astfel de sisteme.

În fine, a fost firesc deci ca și cucutenienii să folosească frecvent liniile de șanțuri, valuri și palisade, mai ample sau mai puțin ample, în funcție de caracteristicile trenului și de mărimea populației, deci și a forței de muncă.

Predilecția pentru așezări înalte, cu facilități defensive, a fost o constantă certă în toate fazele cronologice ale culturii Cucuteni (**Florescu, 1966, 24**). Pentru ultima fază, această preferință unii au justificat-o prin intensificarea conflictelor intertribale și/sau pătrunderea comunităților ceramicii Cucuteni C. Spațiul retrâns al incintelor fortificate a determinat și tipul de așezare *compact*, față de cele mai rare, pe poziții mai joase, de tip *răsfirat* (**Monah, Cucos, 1985, 42, 43**).

În ceea ce privește problematica generală a așezărilor fortificate, ea a fost de mult timp abordată (**Florescu, 1966, 23 și urm.; Monah, Cucos, 1985, *passim*, și alții**).

Colmatarea totală a șanțurilor defensive a făcut ca în momentul statisticii Monah-Cucos, cuprinzând 1.148 așezări repertoriate, doar 20 (!) se afirmă că au avut cu certitudine sistem defensiv, la care se adaugă încă un număr încă pe atât de situri cu grad de probabilitate (***Ibidem*, 45**). Cele fortificate din faza A (Cucuteni-Băiceni, Hăbășești, sau Trușești), au fost de mai mari dimensiuni, cu zeci de locuințe, ultima chiar cu aproape o sută (**Florescu, 1966, 25**).

Mai demult, s-a încercat chiar să se distingă etape evolutive ale sistemului de apărare al așezărilor cucuteniene,

moștenit practic de la înaintașii precucutenieni (**Marinescu-Bîlcu, 1972-1973, 57 și urm.; Eadem, 1974, 20-22**). La vremea redactării cărții citate, ea cunoștea deja un caz de fortificare de așezare în faza Vădastra I, iar la nivel de Precucuteni notifica, cum s-a spus, *Traian-Dealul Viei* chiar din faza I.

Între siturile fortificate cu certitudine, doar așezarea de la Hăbășești (Cucuteni A), este o excepție, prin cele două șanțuri succesive, dispuse la 8-12 metri unul de altul, o situație mai deosebită fiind certificată și la Cucuteni-*Cetățuia* (faza B), prin existența unui șanț prevăzut cu val și contraval (**Monah, Cucos, 1985, 46**).

În condițiile presupunerii unor frecvente conflicte sângeroase intertribale, este greu de acceptat rolul primordial al acestui sistem pentru a adăposti cirezile de animale domestice, care în caz de primejdii puteau fi totuși astfel adăpostite. După cât se pare, la vremea respectivă șanțurile nu erau mai adânci cu mult peste doi metri, și cu mult mai late de patru. În mod logic, pe partea cea mai înaltă a valului era realizată o palisadă, din pari și/sau împletituri din crengi, după tehnica tradițională de construire a pereților caselor. Construcțiile ridicate pe limita incintei fortificate puteau face parte din pereții exteriori ai întregului sistem, spațiile dintre ele fiind completate cu astfel de garduri înalte-palisade. Logic, peste șanț era pus un podeț care se ridica manual în caz de primejdii majore.

Fortificarea celor mai multe așezări cucuteniene ni se pare logică și din prisma constatării că toate siturile au fost distruse prin incendii violente, iar exagerarea caracterului relativ pașnic al locuitorilor de atunci ni se pare o pură speculație. Chiar și prezența uneori a unui inventar casnic destul de bogat în locuințe, lasă impresia unei refugierii în pripă. Raritatea siturilor în zona de N-V a Podișului Sucevei, autorii de mai sus o explică

prin existența unei clime mai reci, improprie cultivării cerealelor (*Ibidem*, 50; respectiv 28). Personal însă, observația o explicăm mai degrabă prin lipsa la acea dată a unor cercetări de teren mai ample.

Din *corpus*-ul descoperirilor (Monah, Cucuș), printre altele, unele situri importante au putut fi astfel fortificate antropic: Basarabi (com. Preutești) - *Dealul Hârburilor*, Bogata (com. Bogdănești) - *Dealul Colacului*, Dolheștii Mari (com. Dolhești) - *Dealul Vântului*, Dolhasca - *La Biserică* și *Dealul Secătura*, Fălticeni (cartier Buciumeni) - *Dealul Stânigeni*, Manolea (com. Forăști) - *Dealul Purdila*, Știrbăț (com. Udești) - *Dealul Satului*. La acestea se pot adăuga alte așezări, descoperite mai recent (**Andronic, 2016, *passim***).

Ridică probleme locul *Cetate* (Rădăuți - Hliboca, fostul sat Hliboca ?; *Ibidem*, 136). În împrejurimile românești ale orașului nu a existat un astfel de sat. Pentru a încerca să lămurim aceste informații neconcludente, credem că răspunsul se află în pădurea de la nordul satului Frătăuții Noi, la sud de centrul de raion Hliboca din Ucraina, în apropierea frontierei de stat.

Cercetări noi pe subiectul propriu-zis care ne interesează în partea nordică a Basarabiei au demonstrat existența a numeroase situri cucuteniene cu astfel de amenajări (**Bodean, 2019, 32-35**). Alte cercetări de dată recentă din România au pus și ele în evidență numeroase astfel de realizări defensive (**Enea, Boghian, Ignătescu, 2019, 38-40; Boghian, Ignătescu, 2019, 41-43; Istina, 2019, 44-47; Diaconu, Nicola, 2019, 53-55, etc.**), și desigur este doar încă un început.

Mai trebuie spus și că inițierea fortificării unor așezări neolitice s-a făcut și în cadrul culturii Gumelnița de la est de Prut, din cele 33 cunoscute deja, cea de la Taraclia I având două rînduri de șanțuri, la circa 10 metri distanță, pe un contur relativ

pătrat (Mistreanu, Przybyła, 2019, 23-24), ceea ce demonstrează încă o dată larga afirmare în neolitic a preocupărilor asigurării siguranței viețuirii în așezări.

1. ADÂNCATA (com. Adâncata), Dealul Lipovanului (Andronic, 2016, 12-3, pct. 1).

Pe partea terminală cu aspect de platou a unui deal orientat aproximativ nord-sud, cercetările de teren repetate au dus la descoperirea unui bogat material ceramic și litic care aparține culturii Cucuteni. În acest sit, fortificat în eneolitic, s-a locuit și în epoca bronzului, fapt demonstrat prin descoperirea de material ceramic Komariv/Noua, posibil și La Tène (Niculică, 2001). Ulterior aici au avut loc săpături arheologice (pl. 5/A).

Așezarea de la Adâncata/Dealul Lipovanului, nu a beneficiat de săpături ample. În schimb aici s-au efectuat investigații geomagnetice. Situl cum s-a spus, se plasează pe prelungirea unei platforme mai înalte cu cca. 7-10 m, față de terenul din jur, udat de pâraul Șipot, protejată din trei părți de pantele abrupte ce delimitează această formă de teren. Aici s-a locuit în perioada fazei Cucuteni A-B1.

În urma cercetărilor s-au definit două zone locuite, A și B. Cea nordică, A, se plasează în partea terminală a acestei forme înalte, fiind protejată la vremea sa perimetral, logic, de o palisadă. Calea de acces cea mai lesnicioasă, dinspre sud, de pe platou, era barată însă de un sistem dublu de șanțuri și valuri, relativ paralele, ușor arcuite, identificate geomagnetic (pl. 6). Distanța dintre ele era de cca. 8-10 m, iar lățimea lor medie era de 3 m. (Hofmann et al., 176, cu bibl. inițială).

Șanțul interior închide o suprafață de 1,425 ha, iar cel exterior una de 1,5 ha. Sectorul B, de circa un hectar, s-a creat

probabil prin înmulțirea populației, fără să beneficieze de un sistem defensiv propriu. Autorii au făcut și unele estimări privind densitatea de locuire, desigur însă cu marje foarte mari, iar datarea sectorului B rămâne în discuție (*Ibidem*, 182).

Notabil, unele fragmente de vase de tip *briquetages*, indică fie o producere a sării recristalizate în zonă, deși acum nu se cunosc izvoare cu saramură, fie importul de sare din zona premontană, transportată în vasul ceramic original, pentru o mai bună protecție (*Ibidem*, 164).

2. BAIA (com. Baia), În Muchie **(Andronic, 2016, 30, pct. 1).**

Situl precucutenian a fost descoperit inițial de autor (1998), apoi publicat în colaborare (Niculică, Andronic, 2000, 7-17). Ulterior, cu permisiunea descoperitorului, E. Ursu a inițiat aici săpături arheologice destul de restrânse.

Initial, aici s-au identificat în teren materiale Precucuteni II, Hallstatt, și Sântana de Mureș.

Situl se plasează pe terasa relativ înaltă a râului Șomuzul Mocirlos, afluent de stînga al Moldovei, astăzi caracterizat cu un debit de apă modest (**pl.5/B**). În ceea ce interesează subiectul nostru, investigația geomagnetică a pus în evidență succesiunea urmelor a două foste șanțuri, ovale, delimitând două suprafețe locuite cu dimeniuni între 1,5 și 2 hectare (**pl.7**), (**Hofmann et alii, 2016, 173**).

Capetele lor, este foarte posibil să fi fost distruse de-a lungul mileniilor prin eroziunea marginilor terenului sitului, ținând cont de prezența cursului pârâului menționat. Actualmente, amplasarea sitului, pe un ieșind spre lunca râului Șomuzul Mocirlos, care cu siguranță avea un debit de apă mult mai bogat,

pare să sugereze în fața sa un fost meandru care a erodat sistematic marginea fostei așezări (*Ibidem*, 174, fig. 15).

Deoarece situl a fost ocupat și în alte epoci, inclusiv mai nou în secolul VI d. Ch., pare cel puțin discutabil dacă anomaliile de natură geomagnetică din exteriorul acestor șanțuri reprezintă rămășițe ale activităților precutenienilor.

Prin referiri la unele surse bibliografice, doar estimative, autorii au menționat o densitate de cca. 80-100 persoane la hectar pentru așezările Cucuteni. Pentru așezarea din interiorul șanțului mic, se dau cifre foarte relative, 31-136 de locuitori, iar pentru cea extinsă de 42-182, cu 3-7 persoane pe locuință (*Ibidem*, 175).

3. CĂLINEȘTI-ENACHE (com. Dărmănești), *Zamca Mare* **(Andronic, 2016, 145, pct. 3).**

Dealul Ocop sau *Zamca Mare*, în partea de est a satului (**pl. 8/A-B; 9/A-B**). În pădure, pe marginea nordică a unei coame deluroase, a fost semnalată o așezare fortificată încă de la sfârșitul secolului XIX. (*Olinescu, 1894, I, 76*). În urma cercetărilor recente au fost făcute următoarele observații:

- în partea de nord-vest a platoului dealului (**pl. 10/A**) există un șanț de apărare de formă semicirculară, cu adâncimea actuală de 0,70 - 0,80 m și cu lățimea de 5 m. Valul de apărare se păstrează relativ bine; are o înălțime de cca. 1,30 m și o lățime de 7 m. Lungimea valului măsurată pe arcuirea lui în teren este de cca. 90 m. Valul și șanțul sunt orientate pe direcția vest-est și închid zona accesibilă a platoului (**pl. 8/A**). În interiorul fortificației, a fost identificată o așezare pe o suprafață de circa 93 m

x 40 m, datând în prima sa fază de locuire din cultura *Cucuteni*, etapă neprecizată, și probabil, în a doua fază de locuire și posibil din *epoca bronzului* (?). Poate de aici pot proveni unele piese din această perioadă, din colecția Muzeului Bucovinei (frag. topor, inv. B/357).

- la cca. 50 m sud de această fortificație a fost identificat un alt sistem de apărare, alcătuit cu șanț și val. Suprafața delimitată de această fortificație este de aproximativ 2 ha. Nu au fost descoperite elemente de încadrare cronologică ale acestui ultim sistem de apărare, poate hallstattian. Săpăturile vor lămuri totul.

Ultimele cercetări: M. Andronic, B. Niculică, 2013.

La fila nr. 46 a *Planului districtului Bucovina în 72 de secțiuni (1778)*, publicat datorită eforturilor prof. I. Iosep, apare toponimul “Samczistie.” Dacă a fost numită *Mare*, posibil, nu departe era și una *Mică*.

4. GRIGOREȘTI (com. Siminicea), *La Schit* **(Andronic, 2016., 325-326, pct. 3).** Inițial publicat ca Fetești.

Situl se află pe vârful dealului *La Schit* (pl. 11/A).

În campania arheologică din 2000, primul șanțul de apărare a fost identificat inițial în partea sa de N-NV, de la adâncimea de cca. 0,85 m în jos având o orientare N-NE – S-SV, prezentând și o serie de deranjamente pentru extragerea argilei sau pentru realizarea unui bordei La Tène timpuriu.

El avea o deschidere în secțiunea I, de aproximativ 6,5 - 7,5 m, și proteja așezarea datată în faza *Cucuteni A3*. Stratigrafia șanțului de apărare este complexă, cu depuneri multiple și deranjamente din mai multe epoci, cu materiale arheologice,

Precucuteni III, Cucuteni A și B, Horodiștea-Foltești II, La Tène timpuriu, evul mediu și din epoca modernă.

Fundul șanțului a fost descoperit, la adâncimea de -3,34 m. Datorită dimensiunilor sale, el a putut fi reutilizat pentru amenajarea unor bordeie, posibil, în diverse etape de locuire post-cucuteniană, așa cum este cazul bordeiul deja menționat. Este posibil ca acest șanț să fi folosit și în timpul primei etape de locuire Cucuteni B de aici (**Boghian et alii, 2001, 82-84**).

În anul următor, S III, trasată în partea de SV a stațiunii, a avut ca scop principal surprinderea perpendiculară a șanțului de apărare și elucidarea modului de construcție și a apartenenței culturale și cronologice ale acestuia. Aici s-a observat că a fost săpat de la -0,54 m față de suprafața actuală de călcare, sau -0,7 m în alt loc al secțiunii, traseul său având aici o orientare E-NE – V-SV (**pl.11/B-C**). Șanțul s-a putut observa că a avut un profil în formă de "V", fundul său având adâncimea maximă, în dreptul m 9,4, la -3,46 m față de suprafața actuală a solului și la -2,7 m față de la nivelul de călcare Cucuteni A3.

Partea superioară a versantului nordic, dinspre așezare, era mai înaltă față de cea a versantului sudic, cu circa un metru, diferența de nivel putând avea rol defensiv suplimentar în cazul lipsei unui eventual val. Completat, pe latura nordică, cu palisadă, sistemul de apărare devenea eficient. Și versantul sudic al șanțului era înclinat, cu o pantă de circa 60°, ca și cel nordic, dar acesta din urmă pare să fi avut o treaptă, situată la 1 m de fundul șanțului, cu o lățime de 1,2 m, a cărei funcționalitate nu a putut fi stabilită cu precizie, poate pentru a înlesni la vremea sa scoaterea pământului excavat.

Autorii au conchis că procesul de umplere a șanțului a început natural, încă din perioada Cucuteni A3, deoarece s-a putut constata, pe ambele versante, prezența unei depuneri de sol

brun și puține materiale arheologice, cu grosimea de 0,2-0,3 m, aparținând acestei perioade, sau chiar și intervalului până la locuirea următoare Cucuteni B1. Șanțul defensiv a fost colmatat, destul de rapid, cu materiale mai vechi, mai ales lutuieli, rezultate din amenajările efectuate pentru amenajarea noului habitat uman. Cu timpul, în cursul etapei Cucuteni B1, șanțul de apărare a fost umplut, locuirea extinzându-se spre sud de acesta, unde se poate să se fi săpat un alt șanț, dacă ar fi să judecăm după unele denivelări ale terenului. Ulterior, alte niveluri de umplutură s-au făcut în timpul așezării Horodiștea - Foltești II, evul mediu și în epocile modernă și contemporană (**Boghian et alii, 2002, 132-136, pl. 51-52**).

În apropierea șanțului de apărare (carourile 16-20 a-b, S VI), pe o adâncime de -0,45 m de la suprafață, a fost făcută o umplere contemporană, alcătuită din resturi menajere, amestecate cu materiale arheologice din alte epoci, aflate în poziție secundară, într-un pământ galben-marونیu. Între -0,45 și -1,40 m se aflau vestigiile bordeiului B6/2003. Partea inferioară a șanțului de apărare prezintă trei funduri reprezentând trei etape diferite de utilizare. Umplutura primului fund de șanț, cel dinspre V, dinspre așezare, era alcătuită din lutuieli masive, fragmente ceramice Cucuteni A și B și un picior de statueta Cucuteni B, asemănătoare cu umplutura șanțului de apărare din S III. Ca și în cazul aceleia putem presupune o umplere intenționată la nivelul fazei Cucuteni B. În afară de posterioritatea evidentă, celelalte funduri de șanț nu oferă indicii cu privire la datare, întrucât umplutura este sterilă arheologic. Acest fapt ar putea sugera o acoperire naturală a acestora, poate în intervale când așezarea nu a fost locuită. Oricum ele sunt anterioare bordeiului geto-dacic de deasupra (**Boghian et alii, 2004, 119-123**).

Șanțul de apărare exterior al așezării nu a fost încă cercetat deoarece este plasat în pădurea din jurul bisericii de aici. După aspectul denivelării terenului, este posibil ca el și valul conex, să fi avut dimensiuni mai mari, protejând un spațiu locuit cel puțin dublu față de cel închis de primul șanț. Datarea sa ipotetică poate fi sugerată de faptul că singurele complexe care depășesc deocamdată șanțul interior de apărare sunt cele Cucuteni B1 (Boghian et alii, 2004 bis, 171-172).

5. MĂNĂSTIOARA (com. Preutești), Cetate (Andronic, 2016, 303-304, pct. 17).

Fortificația de tip *pinten barat* de la Mănăstioara-Cetate, din marginea cătunului Brana înglobat în satul Mănăstioara, cercetat de D. Popovici și N. Ursulescu (cca. 900 mp investigați), este plasată într-o zonă deluroasă a Podișului Fălticeni, parte al celui al Sucevei. Ea a folosit partea terminală, nordică, cu aspect de platou, a dealului Staniște (375 m. alt.), caracterizată pe trei laturi prin versanți abrupti, calea de acces lesnicios fiind pe latura sudică, continuată apoi cu o „șă” care comunică cu restul înălțimii ce se desfășoară mult spre sud (pl. 12).

Platoul are ca axă pe lungime circa 170 metri, desfășurându-se cu o orientare nord-sud. Partea însă protejată de șanț și val de pământ are o suprafață mică, de circa 1.200 mp., cu axe de circa 30/40 metri, fiind deci o amenajare defensivă de mici dimensiuni, cu rol de mai degrabă de adăpost ocazional și deci temporar. Astfel de fortificații de suprafețe restrânse, de refugiu, se cunosc mai de mult timp în Transilvania și Banat (Frumușeni, Bocșa Română, Șona, Drencova, Satu Mare), sau în Slovacia (Breznicka, Brehov, Hradiste, Cinobana, sau Tocnica), (Ursulescu, Popovici, 1997, 53).

La poalele „Cetății”, curge pârâul Brana, afluent modest de stânga al Șomuzului Mare. Poziția fortificației este deosebită prin faptul că putea supraveghea o cale de comunicare importantă dintre valea Șomuzului Mare, amintit, și cea a Șomuzului Mic, ambele ape vărsându-se în final în râul Siret.

Urmele fortificației au fost semnalate inițial de Serafim Ionescu (**Ionescu, 1894, 128**), ceea ce a încurajat probabil în anul următor pe neobosiții profesorii ieșeni N. Beldiceanu și Gr. Buțureanu să întreprindă aici un modest sondaj arheologic. La rândul său directorul Muzeului Fălticenilor, Vasile Ciurea, în anul 1915, a reluat săpăturile, fără însă a-și pune probleme stratigrafice (**Ciurea, 1933, 50**). În sfârșit, rezolvarea cunoașterii arheologice depline a revenit lui N. Ursulescu și D. Popovici, care în perioada anilor 1976-1984, cu finanțare din partea Muzeului Județean Suceava, au efectuat aici săpături sistematice.

Amplasarea fostei fortificații, beneficiind de o foarte bună poziție, explică de ce aici se găsesc vestigii arheologice Cucuteni și din Hallstattul timpuriu și cu totul sporadic materiale ceramice din perioada de tranziție spre epoca bronzului. Mai mult, pe terenul de la poalele dealului, a existat în evul mediu un schit, care poate veghea și respectarea integrității resurselor naturale ale unei braniști mănăstirești, de aici derivând numele cătunului și cel al pârâului său. Poate însă că *Brana*, derivat din slava veche cu sensul de loc păzit, întărit, se referea la acest sector mai înalt de trecere de la un bazin hidrografic la altul, hidronimul amintind și de celebrul Bran (**Andronic, 2014, 275**). Aparținând unei vechi biserici, poate a schitului, sunt unele morminte medievale. Cu diverse ocazii, în taluzul drumului, ar fi apărut – după spusele unul locuitor din preajmă – și oseminte omenești, probabil de la foștii călugări. Cu ocazia ridicării unei locuințe, lângă un schelet s-a descoperit o imitație după un ducat venețian

din perioada anilor 1402-1410, care datează și schitul de aici (**Ursulescu, Manea, 1981, 175, 178-180**).

Cercetarea noastră a terenului dintre cele două fire de apă, de unde se formează cursul Branei, de la poalele dealului Cetății, în ogrorul arat al săteanului Vasile Juglea, a dus la observarea prezenței ceramicii medievale, databile larg în secolele XV-XVI (XVII) (**Andronic, 2016, 304**).

Restul conservat al valului exterior, pe partea sudică, își pierde arcuit urmele pe laturile de vest și est. Este posibil ca acesta, cel puțin pe panta exterioară să fi fost placat împotriva eroziunii apei cu lespezi de piatră locală, deoarece pe versanții înălțimii se observă și acum numeroase astfel de pietre. Multe însă ar fi putut fi refolosite de către localnici de-a lungul vremii. La cca. 45 metri spre nord, se observă și acum, a fost ridicată o succesiune de două valuri, relativ apropiate, de formă oarecum ovală (**pl./12 A**). Șanțul și valul interior erau de dimensiuni mai mari decât cele două situate mai spre sud.

Prin săparea secțiunii pe axul lung al sitului, din prima campanie arheologică (**Popovici, Ursulescu, 1981, 54-57**), dar și prin cele, mai scurte, adiacente, s-a urmărit cunoașterea cât mai exactă a sistemului defensiv (**pl. 13/B**). Din S V și S VI, s-a aflat că șanțul exterior era adânc de 1,85 m, lat la bază de 0,65 m și la deschidere de 1,90 m. În pământul său s-a descoperit ceramică cucuteniană în poziții secundare.

În interiorul fortificației au fost intersectate 13 gropi, eneolitice și hallstattiene, dintre care una cucuteniană era suprapusă de o depunere tot din faza Cucuteni A, autorii vorbind astfel de existența a două etape de locuire la sfârșitul fazei Cucuteni A (subfazele A3 și A4). Ulterior, a existat și o locuire mai redusă din faza Cucuteni B și, probabil, și din perioada de

tranziție spre epoca bronzului. Și pentru prima epocă a fierului au fost sesizate etape de refacere a fortificației.

Inițial cucutenienii au realizat un șanț și val interior, cu palisadă, relativ oval, înconjurând fortificația. În afara șanțului interior, spre sud, lipsesc complexe de locuire Cucuteni, care se concentrează numai în perimetrul delimitat de acest șanț (ceea ce explică și acumularea unei depuneri groase din perioada eneolitică).

După toate probabilitățile tot ei, la mică distanță, au ridicat un alt sistem asemănător. Primul val măsoară acum o înălțime de 1,60 m și o lățime de 8 m, iar șanțul său adiacent o adâncime de 3 m și o deschidere la gură de 10 m. Al doilea val are conservată o înălțime de 1,5 m și o lățime de 9 m, iar șanțul său are adâncimea de 1 m și deschiderea gurii de 6 m.

Pe un segment din traseul estic al valului interior, probabil modificat ulterior, s-a conservat pentru stabilitate o parte dintr-o locuință, construcție care avea un perete perfect absidal (orientat spre vest), și o vatră mare cu mai multe refaceri. Lângă peretele absidal s-a descoperit o formă din lut cilindrică ($D = 25$ cm), scundă ($H = 11$ cm), cu partea superioară concavă, cu aspect de cupă. Piesa, cu rol de bază-suport de coloană, are în mijloc un orificiu ($D = 4$ cm), pentru fixarea probabilă a unui ax de lemn de susținere a lutuiei. Astfel de coloane de lut au fost găsite și la Isaiia/Iași, una tot lângă o vatră. Prin urmare, Nicolae Ursulescu consideră că acest complex prin forma sa neobișnuită și prin inventar, avea un rol de cult (Ursulescu, 1987, 71-72; Ursulescu, Tencariu, 2006, 20-21).

În Hallstatt se ridică inițial o palisadă pe latura sudică de barare a accesului (contemporană cu unele gropi și restul unei locuințe), ulterior incendiată. Apoi sistemul a fost amplificat la maxim, cu adâncirea șanțurilor deja colmatate și supraînălțarea

valurilor și desigur alte palisade. Așa se explică și apariția în structura lor de material ceramic neolitic și bucăți mari de lipitură de la fostele locuințe. În plus, la sud de valuri, sistemul a fost amplificat, cu un șanț și val masiv, acum exterior, ale cărui margini acum se pierd - după cum s-a spus - spre pantele tot mai abrupte de est și vest ale platoului și unde probabil ele se terminau doar cu palisade. Pe mijlocul traseului șanțului său, adânc acum de cca. 1,5 m și lat la deschidere de 3-4 m, se observă locul intrării, printr-un segment cruțat, lat de 1,3 metri (Ursulescu, Popovici, 1986, 37 și urm.).

Vestigii mai consistente de palisadă au fost identificate în partea sudică a valului interior. Pe sectorul său central, unde era și accesul în inima fortificației, începând cu adâncimea de 0,20 m, erau resturi de bârne carbonizate și chiar de la stâlpii de susținere a fostei porți, în dreptul căreia fusese amenajat un pavaj din lespezi de gresie.

În a doua fază de amenajări ale valului, stratul de arsură a fost nivelat și s-au montat alți stâlpi pentru susținerea structurii principale a porții. De-o parte și de alta a porții, prezența unor pete de arsură, de 10-15 cm diametru, ar putea indica o fostă structură lemnoasă de tip „cassette”, care consolida valul în zona intrării. În fața intrării s-a descoperit un rest de pavaj, lat de 1,70 m, din lespezi de gresie locală fixate pe un strat cu nisip și argilă.

Și această fază constructivă este distrusă prin foc, urmată de o nouă refacere. Între noii piloni ai porții s-a realizat alt pavaj, cu grosime maximă de 20 cm, realizat din pietriș și argilă compactată. Și această ultimă etapă se sfârșește printr-un incendiu de proporții. În dreptul acestei foste intrări, s-au descoperit vârfuri de săgeți și de lance din silex sau gresie dură, (Ursulescu, Popovici, 1984, 81-84). Distrugerea finală se datorează poate unui atac, pricinuit de unele invazii repetate ale

unor populații nomade din stepele nord-pontice, precum cimerienii. Dar în lipsa unor piese tipice răsăritene, mai plauzibile pot fi atacuri intertribale.

Deși aici au existat, după opinia celor doi autori, *trei momente ale locuirii hallstattiene*, ceramica hallstattiană prezintă un aspect unitar, fiind compusă majoritar din resturi de oale-borcan și străchini, cu diferențe de calitate a pasteii, arderii și decorării, toată însă aparținând aspectului cultural distinct Gáva-Holihrad (Smirnova), cu descoperiri semnificative și în Podișul Sucevei, precum la Grănicești (Ha A 1 – „grupul Grănicești”, după A. Láslo; sau Volovăț-Dealul Burlei (Ha A mai larg, la M. Ignat). Deoarece nu a apărut ceramică de tip *Cozia*, nu se poate vorbi de o locuire și mai târzie.

Fortificația hallstattiană în studiu se însumează unor astfel de sisteme defensive rare în dispersia lor teritorială (pl.14/B), începând cu cele dinspre bazinul superior al Nistrului și Prutului (Fedorovka, Homiakovka, Coronitza, Lisicniki, Krivce, Grușiv, Voloca) și terminând cu cea de la Siret-Dealul Ruina și mai la sud Vârvata- *Cetățuia* (com. Pârtești de Jos, apartenență mai veche la comuna Ilișești) (Popovici, Ursulescu, 1983, 26, 28; *Idem*, 1997, 55-5).

6. RÂȘCA (com. Râșca) - A. Cetățuia (La Comoară) **(Andronic, 2016, 33, pct. 7).**

Mult timp situl a contat ca fiind parte a comunei Baia. Actualmente face parte din teritoriul comunei Râșca. În **Andronic, 2016, 33**, am emis o părere la care am renunțat ulterior, conform căreia aici ar fi fost fortificația medievală a orașului Baia, la care ne vom referi mai târziu.

Poziția sa face parte din aliniamentul de dealuri subcarpatice mai puțin tipice (Geografia României, 1992) ale Subcarpaților Moldovei, subdiviziunea Subcarpații Neamțului. C. Martiniuc (1960), consideră ceastă regiune ca fiind de tranziție între subcarpați și Podișul Moldovei, numind-o *Podișul Piemontan Sarmatic*. A fost delimitată o suprafață de 0,34 ha (pl.15/A).

Așezarea a fost favorizată de aspectul de picior de deal care se desprinde din Dealul Miclăuș, poziția sa fiind orientată către SE, cu o largă vizibilitate asupra văii Moldovei.

Din punct de vedere geomorfologic, domină cu cca. 20-30 m lunca Moldovei, racordul către aceasta făcându-se printr-un abrupt cu pantă foarte mare. De asemenea, pârâul Miclăuș și un afluent al său au creat o delimitare către sud și sud-vest. Conturul altitudinal absolut al așezării delimitate este derulat între aprox. 379 – 387 m, pe un ecart de doar 7-8 m, pe o axă mare de cca. 133 m orientată NV-SE.

Arealul delimitat mai la vest (0,18 ha) este situat pe un teren slab înclinat, la altitudine absolută asemănătoare.

Din punct de vedere fitogeografic ne aflăm în subzona fagului, cu amestec cu gorun și stejar, precum și cu rășinoase (molid, brad) (descriere V. Budui -V.B.).

Încă de la sfârșitul sec. al XIX-lea, Grigore C. Buțureanu și Neculai Beldiceanu, au întreprins primele sondaje, incitați de toponim, dar probabil și de urmele fortificației. Beldiceanu face și o schiță a fortificației și relatează despre cele descoperite: „cărămizi și o mulțime de fragmente de olărie, smălțuite, de culoare gălbie și ornamentate cu linii verzi, fapt ce pare a confirma tradițiunea cu privirea numelui de *Cetățuie*, ce poartă această localitate” (Ciurea, 1931, 30).

În anul 1924, profesorul Vasile Ciurea, ctitorul muzeului din Fălticeni, a reluat cercetarea acestui obiectiv, identificând „hârburi și pământ cu caracter neolitic”. Cu aprobarea Comisiei Monumentelor Istorice în anul 1931, el va relua săpăturile, care au dus la înzestrarea muzeului său cu „toporașe întregi și fragmente, silexuri lucrate, cozi de vase, torți și foarte multe cioburi” (pl.15/D). Astăzi, se observă unele urme de vechi săpături (pl.17/C-D).

Au urmat după mulți ani cercetările de teren ale lui Nicolae Ursulescu și Mircea Ignat, urmate de cele ale lui Dumitru Boghian, Bogdan Niculică, Sorin Ignătescu, Vasile Budui și în sfârșit I. Mareș, ceea ce a dus la datarea corectă a ceramicii descoperite aici: Cucuteni, Komarów și grupul hallstattian Grănicești (Niculică, Ignătescu, 2000-2001, 80 și fig. 2/4, 3/1, 4-6).

Importante informații complementare au fost obținute în urma sondajului din 2003, în partea centrală a sitului, fiind posibil datorită participării membrilor Cercului de Istorie Veche și Arheologie (Univ. Ștefan cel Mare-Suceava), de la Facultatea de Istorie și Geografie (aceeași universitate) și care a constatat în taluzarea pereților unor casete mai vechi de 2,20/1,60 m, ajungându-se la dimensiunile laturilor de 3/2 m (Niculică et alii, 2004, 47-48, și pentru multe alte informații).

După un prim strat gros de circa 25 cm, a urmat unul brun cenușiu la fel de gros, conținând material ceramic aparținând culturilor Precucuteni (faza a III-a), Cucuteni (faza B), Horodiștea-Erbiceni-Gordinești – fără pictură, cu decor incizat, eventual și bronzului timpuriu. După autori, a putut exista o nivelare ulterioară, practică probabil de purtătorii culturii Komarów sau grupului Grănicești, a căror ceramică a

fost identificată aici mai demult. Sub acest nivel, urmează sterilul arheologic.

Lungimea sitului este de cca. 133 m, (**pl. 16/B**), iar lățimea variabilă de cca. 15-38 m. Intrarea se face pe un teren în pantă dinspre drumul forestier (**pl. 16/A**) și pârau (**pl.15/B-C**), suprafața protejată lărgindu-se treptat. În zona dinspre mijloc se găsesc urmele unui șanț adânc (**pl.16/C**), după care platoul continuă până la un nou șanț (poate ravenă naturală) (**17/A-C**).

Desigur, va veni și vremea unor săpături sistematice care vor aduce mult mai multe informații pentru sit. Cercetarea cu detector de metal nu a dus la informații concrete.

- B. platformă fortificată (?)

Un teren apărat cu șanțuri și val cu palisadă (?), se pare că a existat la numai circa 120 de metri vest de situl de la *Cetățuia*. Locul ales este o modestă platformă plasată pe terenul în pantă destul de mică spre sud, acolo unde diferența de nivel este de câțiva metri (**pl. 18/A**). Axele sale, în cruce, sunt de cca. 73 m x 42 m. Cu ocazia prezenței noastre aici, s-a sesizat și urma unei foste case de verificare.

Cele mai importante dovezi, sunt prezența pe latura nordică și cea vestică, a unor șanțuri evidente, acum de adâncime mică, de circa jumătate de metru și deschidere modeste (**pl. 18/B-C-D**).

7. SIRET (orașul Siret), Dealul Ruina

Deoarece cele mai consistente descoperiri de la Siret, dealul Ruina, aparțin Hallstattului, situl va fi prezentat ulterior în text.

8. VÂRVATA (com. Pârteștii de Jos), *Cetățuia* (Andronic, 2016, 296).

Situl a fost menționat încă din perioada austriacă, de un fost învățător din Ilișești, Dresler, în perioada interbelică cernăuțeanul Em. Săhlean săpând aici, sit cu descoperire interbelică a unui topor celt (Ignat, 1969, 99, 101; pentru bibliografie cf. Andronic, 2016, 296, nota 463).

În 1964 N. Gostar și M. Ignat au făcut aici o cercetare de teren, urmați cu timpul de alții.

Poziția aleasă este foarte bună scopului: un platou de contur oarecum triunghiular, cu largă vedere spre vest, spre valea Pârâului Vârvata și a reliefului montan (pl. 21/A, C). Și latura nordică este foarte bine protejată de o pantă foarte abruptă a terenului. Considerăm că pe ambele exista doar un mic val de perimetru, încă observabil pe alocuri, dotat cu palisadă (21/B; 22/B). În schimb, latura sudică a fost probabil cu șanț adânc și val, dar deoarece panta terenului este aici mai domoală, cunoscând o eroziune permanentă, urmele acestora nu se mai pot distinge (pl. 22/C). Cea mai îngustă latură, de acces, cea estică, cu urme și ea de val, întrerupt la intrare (pl. 22/D), are mai în față un teren asemănător unei coame, pe care se făcea - desigur - deplasarea spre fortificație.

După unele informații, cu mult timp în urmă aici era o casă a pădurarului. În întreg spațiul său, se văd unele urme de valuri sau haturi mai înalte transversale, imposibil de interpretat (pl. 22/A). Desigur, după săpături arheologice, ele vor putea fi interpretate corect. Oricum, credem că suplimentar, cel puțin un șanț cu val exista în incinta astfel fortificată.

Atât ceramica și materialele litice din silex de Prut, dar și din unele roci locale, sunt Cucuteni B și Hallstatt timpuriu (Grănicești).

În dicționarul geografic al lui E. Grigorovitz, pârâul Vârvata răsare se sub culmea *La Trei Movile* (234), ceea ce ne face să nu întrebăm dacă nu cumva undeva în pădure nu există movile funerare legate de comunitățile din Hallstatt care s-au folosit de această fortificație. Va veni o vreme când tineri arheologi vor lămuri această supoziție.

III. B. SITURI CUCUTENI CU SISTEM DEFENSIV INCERT

9. BADRAGI (com. Zamostea), *La Odaie* (Andronic, 2016, 400, pct. 1).

Pe culmea deluroasă *La Odaie*, cu teren plat în partea terminală, o prelungire a dealului Culmea Puturosului, s-au identificat urmele din chirpic masiv de la cel puțin 10 locuințe Cucuteni, dar și un numeros material ceramic. Drumul de acces dinspre sud-est, putea fi lesne barat cu șanț și val de pământ.

10. BOTOȘĂNIȚA MICĂ (com. Grămești) *Dumbravă* (Andronic, 2016, 223, pct. 6).

Situl Cucuteni de aici, amplasat pe vârful dealului *Dumbravă*, cu aspect de platou, cu trei laturi protejate de pante naturale, s-a pretat, ipotetic, la o fortificare antropică. Un argument ar putea fi și densitatea deosebită de materiale litice și ceramice descoperite

aici perieghetic, ca și urmele a cel puțin 10 locuințe identificate vizual ușor în teren.

11. CORNI - (orașul Liteni) *La Cioate*
(Andronic, 2016, 264, pct. 2).

Din acest sit provin mai multe piese arheologice, ceramică și utilaj litic. Partea terminală a dealului, cu pante abrupte pe trei laturi a fost potrivită pentru o fortificare. Desigur, cercetările de viitor mai apropiat, sau mai îndepărtat, vor putea aduce informații importante (pl. 23/A).

12. COSTÂNA -(com. Todirești), *Dealul Mare*
(Andronic, 2016, 359, pct. 2).

Perieghetic, s-au descoperit în terenul nearat de foarte mult timp doar câteva fragmente ceramice. Poziția sitului, ca și cel de la Cetatea Șcheia și Cetatea de Scaun, oferă însă o largă perspectivă asupra acestui sector al văii Sucevei, avantaj folosit și în cel de-al doilea război mondial, prin executarea aici de tranșee (pl.23/B). Așezarea se plasează și în apropierea vărsării Solonețului în Suceava.

13. DRĂGUȘENI (com. Drăgușeni), *Dealul Rusului*
(Andronic, 2016, 177-178, pct. 5, cu bibl.).

Pe marginea unui platou înalt (alt. relativă 45 m, absolută 365 m), în locul numit sugestiv *Cetățuia*, Vl. Dumitrescu, ulterior P. V. Batariuc, au executat săpături arheologice atribuind situl, de mare suprafață, estimată la două hectare (?), culturii – Cucuteni (B) – (Monah, Cucoș, 1985, p. 91, nr. 375, cu bibl.).

**14. MIHOVENI (com. Șcheia), *Cahla Morii*
(Andronic, 2016, 352-353, pct. 2)**

Situl arheologic, deosebit de important prin numeroasele culturi arheologice atestate prin cercetările din ultimele decenii, beneficiază de o amplasare deosebit de avantajoasă, pe terasa înaltă a râului Suceava, în apropierea vărsării pârâului Seliște (sau Hoșleag). Cel mai vechi nivel de locuire aparține paleoliticului (Gravettian oriental), urmat de Criș, liniar ceramic, Precucuteni III, Cucuteni B, Horodiștea-Erbiceni I, epoca bronzului, Hallstatt timpuriu, Poienеști-Lucașeuca, sec. II-IV, ev mediu. Dintre aceste perioade, este posibil ca în eneolitic și prima epocă a fierului să se fi amenajat un sistem defensiv perimetral).

**15. PĂRHĂUȚI (com. Todirești), dealul *Muncel*
(Andronic, 2016, 360, pct. 8).**

Pe marginea de sud-est a dealului Muncel, cu aspect de platou, în fața vărsării Solonețului în râul Suceava, cu o largă vedere asupra văii râului, s-au descoperit numeroase vestigii arheologice, cele mai vechi din paleolitic (Gravettian). Diferența de nivel față de lunca Solonețului este de circa opt metri. Este foarte posibil ca așezarea Cucuteni B de aici, să fi fost protejată de un semicerc compus din șanț și val de pământ (cf. și **Idem**, 1997, 24-25).

**16. RĂDĂȘENI (com. Rădășeni), *Cetățuia*
(Andronic, 2016, 311, pct. 7).**

Toponimul *Cetățica*, sau *Cetățuia*, se datorează poziției favorabile și aspectului general dominant al dealului din fața vetrei satului, unde în ultimii ani, s-a ridicat o cruce metalică (pl.23/D). Cu multă vreme în urmă Gr. Buțureanu a întreprins aici un sondaj arheologic.

După nivelul de locuire eneolitic, aparținând culturii *Cucuteni* (fazele A și B I), aici s-ar fi locuit și în perioada timpurie a *epocii bronzului* și în *prima epocă a fierului* (*Hallstatt*). Se afirmă că așezarea eneolitică ar fi avut șanț și val de pământ. De aici provine probabil o statueta aflată în colecțiile muzeului fălțicenean, în urma cercetărilor vechi ale lui Ciurea. (Monah, Cucos, 1985, 136, cu bibl.). La data cercetării noastre în terenul înierbat nu s-au observat resturi litice, sau piese distincte ceramice, cu excepția unor mici bucăți de chirpic în mușuroaie.

17. SIRET (orașul Siret), *Horodiște* **(Andronic, 2016, 330-331, pct. 13).**

Prin abundența descoperirilor de vestigii *Cucuteni* (cel puțin B), și datorită formei de teren lesne de apărat, un martor de eroziune, putem presupune că așezarea eneolitică de aici a beneficiat măcar de o palisadă dispusă perimetral, pe conturul așezării (Ursulescu, Andronic, Hău, 1986-1987, 88). Despre sit, se va vorbi mai mult ulterior.

18. SUCEAVA (orașul Suceava), *Cetatea de Scaun* **(Andronic, 2016, 346, pct. 11, cu bibl.).**

Pe platoul cetății, inclusiv *Câmpul Șanțurilor*, cu ocazia săpăturilor arheologice s-au descoperit materiale ceramice Criș,

liniar ceramic, Foltești, două locuințe Cucuteni B, La Tène dacic, din secolele VIII-X și XIII-XVII. Pentru eneolitic și secolele dinspre sfârșitul primului mileniu creștin, este posibilă fortificarea locului, dar lucrările de edificare, de mare anvergură, în mai multe etape, ale cetății medievale, au putut distruge aceste vestigii. Un argument posibil în plus este și așezarea amintită Cucuteni de la Costâna-*Dealul Mare*, cu un amplasament identic la gura de vărsare a unui alt modest afluent de dreapta al Sucevei.

19. SUCEAVA *Dealul Vămii* **(Andronic, 2016, 349, pct. 27).**

Forma de teren a vârfului *Dealului Vămii*, ca și materialul ceramic Cucuteni descoperit perieghetic aici, ne poate duce la supoziția unui fost sistem defensiv obișnuit pentru astfel de așezări eneolitice și datorită formei părții terminale ale acestui deal.

20. ȘCHEIA (com. Șcheia),*Cetatea Șcheia - dealul Șeptilici* **(Andronic, 2016, 343, pct. 1).**

Pe platoul cetății, cu largă perspectivă asupra văii râului Suceava, cu ocazia săpăturilor arheologice din anii 1952-1956, s-au interceptat, atât în incinta sa cât și în exteriorul ei, vestigii materiale de viață cucuteniană. Este vorba despre trei locuințe și o groapă. Din păcate cercetarea nu a vizat întreagă lor suprafață, deoarece nu a fost de interes pentru arheologi, dincolo de faptul că așezarea propriu-zisă eneolitică s-a demonstrat a fi fost pe partea cealaltă a pârâului, pe un teren destul de întins, plat și bogat în materiale recuperabile la nivelul solului (**Diaconu,**

Constantinescu, 1960, 25). Ceramica din aceste complexe, ca și cea descoperită izolat în săpătură este din faza Cucuteni A. La ea s-a adăugat un număr de topoare și toporașe din gresie locală, șlefuită, unul din silex probabil de Nistru și alte piese din silex. O dovadă a preocupărilor casnice sunt și cele patru fusaiole din lut ars. Au apărut și urme sporadice Horodiștea-Foltești, inclusiv un topor din silex.

Rămâne pe mai departe întrebarea dacă mica așezare de la înălțime a beneficiat și de un sistem defensiv, fie el cât de modest. Faptul că în acest loc s-a săpat o suprafață considerabilă și că cercetarea șanțului de apărare medieval nu a dus la informații în acest sens, poate fi un răspuns negativ. Pe de altă parte, este posibil ca marea așezare din vale, având și o latură cu diferență de nivel destul de mare față de cursul apei, să fi avut ea însăși așa ceva (**Andronic, 2016, 355, pct. 14-15).**

21.UNCEȘTI (com. Bunești), dealul *Mogila* (Andronic, 2016, 92, pct. 12).

Pe vârful dealului Mogila, plasat între cele două izvoare principale ale pârâului satului (fără nume), s-au descoperit piese din silex și resturi ceramice Cucuteni. Fără putință, deocamdată, de atribuire mai exactă. Ceea ce este interesant, sunt urmele antropice (?) de valuri (?) de pământ plasate spre partea terminală a formei de teren (**pl. 23/C**). Este greu de spus cu certitudine dacă aceste urme ar proveni de la unele lucrări funciare ale fostului CAP din comună.

În fine, ca și în restul arealului culturii Cucuteni – și chiar și mai înainte, în cel Precucuteni – și în Bucovina este foarte posibil ca mult mai multe așezări plasate pe forme înalte de

teren, cu pante abrupte pe cele mai multe laturi, să fi avut bararea accesului pe calea cea mai lesnicioasă prin sistemul șanțului și valului conex din pământ dotat cu palisadă. Cele mai multe. Viitorul își va spune cuvântul, inclusiv pentru unele situri din epoca bronzului.

IV. SITURI DIN HALLSTATT FORTIFICATE

22. SIRET (orașul Siret), *Dealul Ruina* (Andronic, 2016, 331, pct. 14).

Orașul se plasează în Podișul Sucevei, mai precis în subunitatea sa Podișul Dragomirnei (**pl. 19/A, C**). Dealul Ruina este un fragment de cuestă înaltă (398 m), sub care curge pârâul Cacăina, într-o microzonă densă de situri arheologice (**Ursulescu, Andronic, Hău, 1986-1987, 90-91**).

Săpăturile de la Siret au avut loc în anii 1992, 1994, 1998, 2000-2005, sub conducerea prof. univ. A. László, acoperind circa 4% din cele cca. 15 hectare ale fortificației și demonstrând existența unui nivel de locuire Cucuteni, etapa B 1 și unul Hallstatt A, cultura Gáva-Holihrad, aspectul Grănicești. Porțiunea de acces spre restul platoului a fost protejată de un șanț și val de pământ (**pl. 20/A,D**). Inițial situl a fost cercetat de M. Ignat, iar apoi de N. Ursulescu. Practic, săpăturile arheologice au infirmat existența aici a legendei despre o cetate de piatră a teutonilor (**Prelicz, 1886, 9; Reli, 1927, 28-29**), cum era de altfel și de așteptat.

Încă din primul an de săpături, a fost secționat șanțul și valul defensiv, atestându-se că nivelul Hallstatt A are două niveluri de locuire. Zona de N-NV a platoului, (sector B), care

nu a fost cercetată (pl. 19/B), a fost locuită de purtătorii culturii Cucuteni. În total au fost descoperite urmele de la 18 locuințe, de diverse adâncimi și o construcție din pietre, posibil loc de cult. În trei secțiuni, în partea împădurită, a fost interceptat vechiul șanț, puternic colmatat. Sistemul defensiv, de la începutul locuirii hallstattiene, format din șanț, val și palisadă, a fost cercetat în patru campanii. Lungimea sa este de cca. 400 m, având capetele arcuite terminându-se spre marginea platoului (pl. 19/D).

Vara urmele valului se disting relativ greu din cauza vegetației. Din cercetarea din 1994, s-a constatat că dimensiunile șanțului erau de 11 m la deschiderea gurii, la fundul actual de 9 m, iar adâncimea reperată de 0,90 m. La rândul său, valul, mult aplatizat, are lățime de 22 m, și înălțime conservată de 1,3 m. Pe partea dinspre șanț, la bază, s-au găsit plăci de gresie cu rol de antierodare a solului. Urmele palisadei au constatat în găuri mari de pari, mai precis de trunchiuri, în medie de 25 cm diametru, resturi de pământ ars și cărbuni. Împreună cu valul, de circa 1,5 m, structura se înălța la vremea sa cu cca. 3,5 m.

În sectorul săpat în anul 1998, s-a descoperit că aici fuseseră realizate două șanțuri, la distanță de un metru distanță între ele (?), acum colmatate, cu deschidere de 5,20 m, respectiv 4,20, și adâncime conservată de 0,50 m, respectiv 0,75 m.

Ceramica din ambele șanțuri aparțin Hallstattului timpuriu, fiind un indiciu al contemporaneității lor. La un moment dat locuirea s-a extins dincolo de valuri, la mai multe sute de metri spre satul Pădureni.

În campania 2004 s-a confirmat că sistemul defensiv a fost abandonat în timpul primei locuiri hallstattiene, locuirea amplificându-se mult spre exterior.

Studiul arheozoologic al resturilor osoase provenite din așezarea hallstattiană de la Siret – Dealul Ruina, a fost realizat de

Sergiu Haimovici. Pentru sinteza bibliografiei și a informațiilor vezi **Mareș, 2019**. La ultima cercetare de teren am descoperit un fragment ceramic cu decor tipic, databil în secolele X-XI, care ar putea proveni din fortificația Horodiște din vale.

La acest sit, reamintim cele cu nivel material atestat hallstattian, la unele puncte anterioare, prezentate deja.

V. SITURI DIN LA TÈNE FORTIFICATE

23. MEREȘTI (com. Vulturești), *Dealul Cetății* (Andronic, 2016, 398-399, pct. 3).

O altă fortificație foarte veche s-a aflat în zona de hotar actual dintre două sate, satele Udești din comuna Udești și Merești (com. Vulturești). În timpul cartării de teren s-a delimitat o suprafață de 0,76 ha situată pe *Dealul Cetății* (**pl. 24/B**). Diferența de nivel dintre vatra satului Merești și așezare este de cca. 100 m, raportat la talvegul pâ râului ce străbate localitatea (**pl. 24/A**).

Arealul cercetat face parte din subunitatea fizico-geografică Podișul Fălticenilor, depozitele volhiniene nisipoase, marno-argiloase și argilo-nisipoase cu intercalații de orizonturi grezoase și calcarele oolitice susținând mici platouri pe reversurile de cuestă specifice întregii regiuni. Un astfel de platou este și *Dealul Cetății*. Altitudinea maximă este de 484 m, iar altitudinea minimă 475 m, realizându-se o pantă maximă de cca. 9 %. Dealul Cetății are o poziție dominantă față de dealurile din apropiere, fiind mai înalt cu 40-80 m (excepție face Dealul Vulturești cu 519 m), pe linia cumpenei de apă dintre cursul inferior al Șomuzului Mic și cel al Sucevei. Din punct de vedere

fitogeografic ne aflăm în subzona pădurii de foioase (carpen, fag și stejar, cu amestec de gorun) (V.B.).

În harta austriacă “Plans des Bukowiner Districts bestehend in 72 Sections”, finalizată mai sigur în 1778, a apărut consemnat la sud de Udești, pe unde trecea și hotarul cu Moldova, toponimul *Czedeczuk Berg* – Muntele Cetățuia (Iosep, 2012, 128, secțiunea 60).

Aici s-a efectuat deja un sondaj arheologic (Popovici, Ignat, 1981), cu o datare probabil incompletă.

Datorită poziției sale dominante, localnicii de-a lungul vremii au numit-o sugestiv „Cetățuia”, sau „Dealul Cetățuia” sau „Cetății”. Poate și aici în evul mediu se refugiau sătenii microzonei, sau denumirea a fost atribuită doar observându-se șanțuri și valuri de pământ. Laturile înălțimii de vest, est și nord sunt abrupte, ideale pentru astfel de amenajări, accesul făcându-se dinspre sud-est.

Deoarece pe acest vârf de deal trecea - cum s-a spus - vechea frontieră dintre Imperiul austro-ungar și România, pasionatul arheolog austriac Karl A. Romstorfer nu și-a putut extinde mult cercetările sale. În numărul IV al anuarului muzeului cernăuțean, el a consemnat următoarele cu privire la „un platou de formă triunghiulară, măsurând nu mult de 100 de pași, cu marginile coborând în pantă abruptă... de unde, după informațiile preotului Vasile Popovici, se vor fi dezgropat cărămizi”. Și Romstorfer continuă: „Eu am găsit aici, acum, numai un val aplatizat, plasându-se cu orientarea spre N-V, lung de circa 25 de pași și lat de aproape 10 pași, în care apare săpată o groapă corespunzând grosimii valului. Într-un loc valul este deja deranjat, el arată aici resturi de pământ ars destul de puternic, dezgropat și ici-colo bucățele de cărbune, așa că prezintă aspectul ca și cum valul ar fi zgurificat. Unele rare

bucăți de pământ dau impresia că prezintă urme de bucăți de lemn, asemănător cu părțile de tencuială arse. Am pus să se facă săpături în diferite locuri ale valului, în prezent acoperit cu arbori puternici și peste tot am scos la iveală pietre rulate, fragmente de pământ ars, care desigur au fost socotite cărămizi; resturi de cărămizi ca și de fragmente ceramice sau vase nu am putut găsi cu prilejul scurtei mele șederi în acest loc” (*Ibidem*, 545-546, citându-se: **K. A. Romstorfer, *Tumuli, alte Ansiedlung und Verschanzungen im Bezirke Suczawa*, în *JBLM*, IV, 139).**

Ulterior, Pamfil Polonic, atras de toponim, și-a extras din diferite hărți militare această denumire, folosită în diverse lucrări rămase în manuscris (*Ibidem*, 546, citare **P. Polonic, *Note și informații*, I, mss., 6, Bibl. Acad. Rom.)**).

În urma unor cercetări de suprafață ale unor cercetători din București și Iași, în anul 1975 muzeul sucevean a finanțat aici săpătura de diagnostic amintită. Ceea ce s-a putut observa la suprafața solului, demonstra existența unui perimetru relativ oval, protejat cu un fost val și șanț anex, a cărui intrare dinspre S-E era apărată de o linie dublă de același tip concepută. Relativ pe la mijlocul incintei, se păstrează urmele încă a unui șanț și val defensiv (**pl. 24/C, D**). Șanțul de pe latura lungă, dinspre sat, credem mai recent, cu scop silvic, este posibil să fi urmat prin adâncire cursul celui vechi (**pl. 25/C**).

Săpăturile propriu-zise s-au lovit de unele inconveniente majore. Extremitatea nordică se afirmă că ar fi fost distrusă de vechi săpături pentru extragere de piatră, partea mai bine păstrată, împădurită, nu a permis cercetarea, iar frecvent, suprafața fortificației a suferit în timp unele alunecări de teren. În această situație nefericită, arheologii s-au mulțumit doar cu o secțiune transversală peste valul și șanțul interior și trei casete, una pe aceeași linie defensivă și restul pe valul perimetral.

Secțiunea, lată de 2 metri și lungă de 31 metri, a prezentat, cum era de așteptat, urme de pământ ars și de cărbuni, fie în scurgere ulterioară, fie *in situ*, de la fosta palisadă incendiată. Din păcate, nu s-a putut determina adâncimea totală a șanțului din cauza apariției de apă freatică la adâncimea de 1,50 m.

Prima casetă a oferit posibilitatea măsurării resturilor palisadei, care aveau lățimea de 40-60 cm. Sectorul vestic investigat prin a doua casetă a avut ca rezultat identificarea unui fost val ridicat, după exprimarea autorilor, pe un pat de argilă din trei șiruri late, adosate (?). În ultima casetă s-a observat că baza valului consta din pământ bine bătătorit amestecat cu pietre calcaroase de dimensiuni mai mari. Ca simplă ipoteză, s-a menționat posibilitatea ca inițial valul să fi avut o osatură de fortificare internă din pari verticali, dispuși din loc în loc.

Dincolo de piese ceramice, inclusiv două pipe fragmentare din lut, databile în secolele XVII-XVIII, important este materialul aparținând perioadei de funcționare a fortificației: ceramică aparținând unor străchini, căni cu toarta supraînălțată, și vase mari bitronconice, toate datate în secolele V-IV î. Chr. (*Ibidem, passim*). Inițial Ignat datase situl în veacurile IV-III î. Chr. (Ignat, 1981, 141).

Cu siguranță, în zonă a existat un centru de putere politico-militar, care putea ține sub control bazinul Șomuzului Mic și o parte a văii Sucevei.

Fortificația de la Merești se alătură deci seriei de cetăți traco-getice, reflectând nivelul de dezvoltare socio-economică și politică a autohtonilor est-carpatici (cf. Florescu, 1971, 103-117). Ca informație cu importanță pentru datare, menționăm că după câțiva ani de la săpăturile de aici, întâmplător, s-a descoperit un vârf de suliță din bronz, ornamentat pe tubul de înmănușare, databil în epoca bronzului (Popovici, Ignat, 1981,

nota 7, 550). Ca rezervă, nu știm în ce măsură descoperitorul inițial a declarat corect locul descoperirii, dincolo de faptul că un astfel de vârf, putea fi folosit și în altă epocă față de cea a producerii. Prin urmare, nu credem că fortificația a fost amenajată inițial în epoca bronzului, și nici folosită, inclusiv pentru că nu a apărut ceramică de epocă.

Suplimentar, trebuie să mai menționăm că arheologul Dan Gh. Teodor a afirmat că în anul 1970, cu ocazia unei recunoașteri la fața locului, ar fi descoperit ceramică fragmentară databilă în secolele IX-X (**Teodor, 1997, 116, pct. 449**), informație pe care o privim cu prudență, cu atât mai mult cu cât nu știm dacă atunci acest vârf îngust de deal înalt se ara, dincolo de faptul că săpăturile arheologice ale Muzelui Bucovinei nu au descoperit astfel de material. Nici în zonă, deocamdată, nu sunt identificate situri din această perioadă, care să justifice o astfel de fortificare. Mult mai sigur, situl ar fi putut funcționa în ambele epoci ale fierului.

Fără să intrăm în amănunte, problema așezărilor întărite getice a fost tratată în unele lucrări, de exemplu, de către Silvia Teodor (**1999**). Din studiu rezultă că odată cu dezvoltarea socială și demografică anumite comunități locale de la est de Carpați își amenajează astfel de fortificații din lemn și pământ. Pentru secolele V-II î. Chr., ea a contabilizat cca. 400 așezări, printre cele fortificate mai cunoscute fiind cele de la Stâncești-Botoșani, Cotnari și Moșna-Iași, Bunești și Arsura-Vaslui și multe altele (**15 și urm.**). În prezentare este menționat un astfel de sit la Baia, în nota respectivă informându-ne doar despre cercetări de teren A. Florescu, S. Teodor și E. Zaharia. Din păcate, fără alte multe informații... Problema de la Baia rămâne deocamdată, deschisă unor noi cercetări într-un viitor apropiat.

Fenomenul fortificării unor așezări este constatat și

dincolo de Prut, la acea dată cunoscându-se 31 de astfel de obiective (*Ibidem*, 20, cu bibl).

VI. SITURI PREFEUDALE ȘI MEDIEVALE

24. MARGINEA (com. Marginea), *Porcăreț* (Andronic, 2016, 267-268, pct. 1).

O fortificație de refugiu în peisajul arheologic bucovinean, deosebit de interesantă, așa cum a fost o vreme cunoscută, este cea de la Volovăț, punct *Porcăreț*. O menționare a sa doar în treacăt a fost dată de mult timp, fără însă ca situl să fie datat (Ignat, 1978, 128, fig. 1).

Nu foarte demult, prin cale judiciară, terenul a intrat în componența comunei vecine Marginea. Autorul a executat aici în anul 2012 săpături destul de ample. Rezultatele principale au fost comunicate cu prilejul sesiunii naționale de rapoarte arheologice de la Craiova (Andronic, 2013, pct. 93).

Tentația deosebită a cercetării acestui sit arheologic a fost cu atât mai mare, cu cât există și posibilitatea ca el să dateze și de la mijlocul secolului al XIV-lea, în acest loc putând fi deci prima fortificație a Moldovei medievale, în curs de constituire, loc de refugiu pentru legendarul „descălecător” Dragoș și apropiații săi. Speranța acestei datări a fost susținută de faptul că la Volovăț Dragoș a ridicat biserica sa din lemn, azi la Putna, dar și pentru că amplasarea fortificației, pe un teren asemănător unei platforme, spre marginile dealului Arșița, nu este tipică fortificațiilor preistorice, care erau amenajate pe înălțimi (pl. 26/A). În plus, marele etnograf, acad. Simion Florea Marian a făcut referire la o veche tradiție populară locală, conformă căreia

în împrejurimile vestice ale Volovățului, sub poalele dealului Arșița, fusese ridicată de către Dragoș o fortificație (**Marian, 1895, 52, 63**).

Terenul în cauză are pe trei laturi o înălțime cu circa 6-8 metri mai mult față de cel înconjurător, pe aceste margini probabil valul de pământ fiind mai puțin masiv. În fața intrării, amenajată la vest, în direcția vârfului dealului Arșița, a fost ridicat cel mai masiv val, firește secondat de șanț, valul având încă o înălțime conservată de circa 1,50 m (**pl. 26/B, C**). În sfârșit, deoarece și latura nordică, mai joasă și în pantă, se vedea neapărată natural suficient, aici s-au succedat două linii defensive, unite în final în partea de jos, de N-E, terminală, a valului intrării arcuit în descreștere spre nord, apoi nord-est, ceea ce a și dus la crearea a trei compartimente de incintă (**pl. 28/D**).

În general, impresia este a unor construcții simple, realizate oarecum în pripă, sub urgența unor primejdii iminente. În plus, în interior, deși s-a excavat o suprafață considerabilă, nu s-au descoperit complexe legate de posibilitățile de adăpostire aici și deci nici inventar arheologic, cu excepția urmelor unui simplu foc deschis, identificate în S III, și acesta nici măcar cu parament din pietre (**pl. 28/C**).

Tot în incintă se observă unele urme de săpare ale unor case, braconaj arheologic făcut cu ceva ani în urmă de Emil Emandi, fiu al Volovățului, ajutat de către tineri din sat. Neavând nici autorizație pentru această intervenție, din păcate acesta nu a publicat absolut nimic.

Solul este tipic de pădure, cenușiu deschis spre gălbui, uneori cu prezențe de mici pietre colțuroase, cu aspect de gresii nisipoase. Desigur, solul vegetal, redus ca profunzime, doar de circa 0,20 m, are o nuanță ceva mai închisă. În rest, diferențele de nuanță, în profunzime, sunt modeste, doar acolo unde a fost

ridicată palisada fortificației, în funcție de fosta cantitate de masă lemnoasă, existând porțiuni de pământ ars de la o nuanță albicioasă la gălbui și cărămiziu deschis, ceea ce a determinat și durități diferite ale pământului (**pl. 28/A-B**). Tot în astfel de situații s-a remarcat și prezența unui pământ cenușos, în straturi mai mult sau mai puțin groase, el „alunecând” adesea cu timpul la adâncimi mai mari datorită găurilor, eventual crotovine, făcute de-a lungul vremii de rădăcini, râme, sau eventual și rozătoare.

S I, magistrală ce a plecat din compartimentul interior nr. I, secționând valul intrării, a surprins urmele fostei palisade sub forma unor aglomerări de cărbune și lut ars. În peretele sudic al secțiunii s-a observat o lentilă destul de groasă de lut ars la cărămiziu, dar și grupări de cărbune, provenind prin fracturare de-a lungul timpului, din bucăți mai mari de la grinzi din lemn de rășinoase (**pl. 27/B**). În dese rânduri, în bucățile mai mari de cărbune din diverse secțiuni s-a observat structura tipică, pentru lemnul de brad și molid, specii predominante și acum în pădurile împrejmuitoare. Mai mult, atât aici, cât și în cele mai multe cazuri de resturi de lemn carbonizat, s-a observat că fibra era paralelă cu axul lungimii valului, ceea ce demonstrează că palisada s-a realizat la modul cel mai simplu, nu cu bușteni ascuțiți la vârf, îngropați în picioare, într-o înșiruire continuă, ca un gard, ci prin stivuirea pe verticală de trunchiuri, nu foarte groase, lungi estimativ de 4-5 m, ascuțite din două părți la capete, acestea intrând în șanțurile laterale, verticale, ale unor stâlpi de susținere, mai groși, îngropați din loc în loc, deci la circa 4-5 metri. Desigur, sistemul este cunoscut de mult timp pe continent și nu are rost să intrăm aici în amănunte. Ceea ce este important aici, în S I, în dreptul fostei intrări, este faptul că s-a descoperit și o fostă groapă de la doi stâlpi alăturați, acum plină cu cărbune, incendierea palisadei ducând la arderea întregii

structuri lemnoase, chiar și parțial a lemnului lor, ce se afla îngropat la mai mică adâncime (pl. 27/A). Din măsurătorile noastre a rezultat că nivelul de jos al cărbunilor stâlpilor mergea în săpătură până la -0,40 m, iar diametrul fiecărei aglomerări de resturi organice, al fiecărui stâlp, era în jur de 0,20 m. Este de bănuțit, după opinia noastră, că partea îngropată a lor, spre ascuțitul stâlpilor, nefiind arsă, a putrezit, dispărând total de-a lungul veacurilor. Deci cei doi stâlpi alăturați, susțineau pe partea dreaptă în sensul intrării, poarta masivă, alcătuită din una sau două aripi, deosebit de grele.

Ca înălțime, palisada din fața șanțurilor, putea avea cca. 2,5 metri, la care se mai adăuga măcar un metru, cea a valului. În cazul valului laturii de intrare, masivitatea sa poate justifica presupunerea unei înălțimi, inițiale, de circa 2 metri.

Din cauza mării cantități de lemn a palisadelor, în final arsă, adeseori s-au descoperit mari cantități de lut ars, chiar până la roșu-cărămiziu.

Ultima secțiune de control, de dimensiuni modeste, S XVI, unica plasată „extra muros”, undeva nu departe, în fața fostei intrări, pentru eventuala surprindere de vestigii arheologice, în speță ceramică necesară datării complexului, a avut drept câștig informațional descoperirea doar de bucăți mici de cărbuni, dovadă a activității și prezenței umane în apropiere, desigur credem că aparținând perioadei de construcție.

În funcție de suprafața sa, de peste 6.000 de mp, putem estima că aici se puteau adăposti pe scurt timp, în condiții improvizate, cu aproximație, maxim 2-2.500 de luptători, firește mult mai puțini în condițiile prezenței și a unui număr însemnat de cai.

Impresia generală este că această construcție a fost făcută în mare grabă, în disperare de cauză, sub marea presiune a

evenimentelor, fiind deci comandată de împrejurări de gravitate și urgență maximă. Este deci o *fortificație de refugiu ocazional*. Dacă a fost folosită și în vremea descălecatului, faptul că în urma incendierii sale nu a mai fost refăcută, din lipsă de interes, converge spre aceeași bănuială, după întemeierea țării Volovățul pierzând importanța politică și militară inițială.

În fine, pentru date, s-au analizat deja în două etape, eșantioane de cărbune arheologic prin metoda carbonului radioactiv, la laboratorul specializat din Poznan, Polonia. Deoarece nu mai pot găsi altă posibilitate de publicare și a rezultatelor de la Poiana/com. Zvorăștea și Todirești, ambele județul Suceava, profit de ocazie să le fac și pe ele publice aici. Ambele situri, au beneficiat de săpături sistematice, care au văzut și lumina tiparului: Poiana (**2005 a**) respectiv Todirești (**2016 a**), ultimul caz cu niveluri de locuire din secolele IV-VI. La Poiana, cu un nivel de locuire unic, secolul VIII, eventual început de IX, (cu apariție deja sporadică a ceramicii la roată), eșantionul a provenit dintr-o locuință, iar cel de la Todirești din cuptorul de suprafață, exterior, nr. II, atribuit primului nivel de locuire Sântana de Mureș. Iată datele obținute:

Pentru prima analiză de cărbune de la **Volovăț (Marginea)**:

1. Given are intervals of calendar age, where the true ages of the samples encompass with the probability of ca. 68% and ca. 95%. The calibration was made with the OxCal software.
Results of calibration of 14C dates – order 8206/14.
OxCal v4.2.3 Bronk Ramsey (2013); r:5
IntCal13 atmospheric curve (Reimer et al 2013)

Volovat proba 1 R_Date(1290 ± 30)
68.2% probability

675AD (42.8%) 715AD
744AD (25.4%) 766AD
95.4% probability
664AD (95.4%) 770AD

Pentru a doua analiză de la **Volovăț:**

Volovat II R_Date(1275 ± 30)

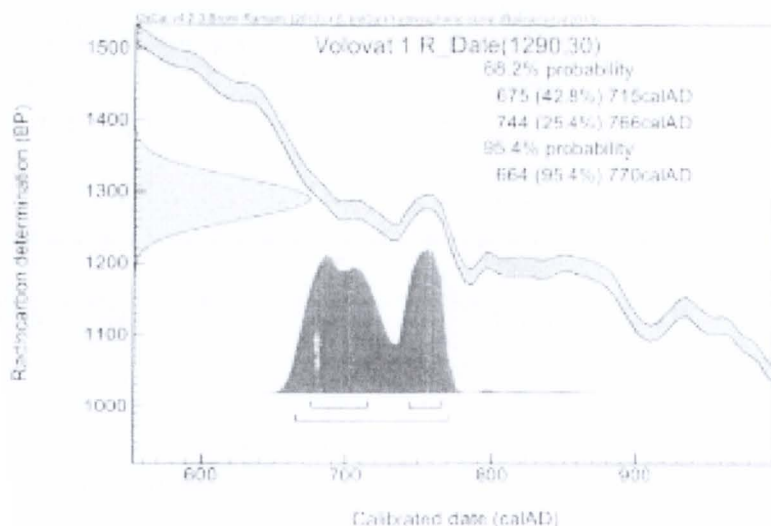
68.2% probability
685AD (39.6%) 723AD
740AD (28.6%) 767AD
95.4% probability
661AD (94.8%) 777AD
793AD (0.6%) 800AD

Poiana R_Date(1270,30)

68.2% probability
687AD (39.2%) 726AD
738AD (29.0%) 768AD
95.4% probability
663AD (92.3%) 778AD
792AD (1.3%) 804AD
842AD (1.6%) 859AD

Todirești R_Date(1655,30)

68.2% probability
352AD (13.1%) 367AD
380AD (55.1%) 421AD
95.4% probability
262AD (2.0%) 277AD
328AD (87.9%) 431AD
492AD (5.6%) 530AD.

Deci Volovăț (Marginea) se încadrează intuitiv în prima jumătate a secolului al VIII-lea (poate cea mai timpurie fortificație prefeudală), așezarea de la Poiana relativ contemporană, poate puțin mai timpurie și folosirea cuptorului Sântana de Mureș de la Todirești undeva prin preajma invaziei hunice din 376, sau imediat după ea. Primul sit a fost datat cu Age 14 C, 1275 (sau 1290), plus minus 30, iar al doilea cu 1270, plus minus 30.

Nici cercetarea cu un aparat de detecție metale, e drept nu foarte tenace, nu a dus la descoperiri concrete la Marginea, cu excepția unui glonț, probabil de epocă austriacă.

Cu toate că datarea merge în principal în epoca fortificațiilor slave timpurii, considerăm că amenajarea ar fi putut fi folosită și în cadrul conflictului sângeros dintre urmașii lui Dragoș, Sas și Balc, și Bogdan.

Ideal, poate cândva, din masivele bucăți de cărbune arheologic lăsate în păstrare la Muzeul Național al Bucovinei, se vor putea face noi datări, în speranța unei completări și pentru mijlocul veacului al XIV-lea.

25. SIRET (orașul Siret), *Horodiște (Zamca)*
(Andronic, 2016, 330-331, pct. 13).

Fortificația de la Siret este poate cea mai importantă, dintre cele care au existat din județul Suceava, desigur exceptând Cetatea de Scaun a Sucevei, și aceasta atât datorită bogăției deosebite de vestigii arheologice, dar și datorită poziționării pe râul Siret (**pl. 29/A**). Ea a atras atenția istoricilor încă din secolul al XIX-lea, prin descoperirea aici, mai ales datorită exploatării lutului pentru cărămidărie, a unui bogat inventar arheologic. Fără să se fi făcut săpături arheologice propriu-zise, putem compara acest sit ca un fel de *tell*, deosebit de bogat în artefacte, dar și în orizonturi culturale. Și toate datorită faptului că această înălțime, un martor de eroziune ce se ridică cu cca. opt metri deasupra împrejurimii și în apropierea sursei vitale de apă, Pârâul Târgului, a oferit avantaje de poziționare deosebit de bune. Ceea ce a și dus astfel la suprapuneri culturale importante. În plus conta și apropierea cursului Siretului, esențial pentru alimentație, dar și ca o axă de comunicare interumană, pe apă sau pe valea sa.

Din păcate, în 1835 această formă de teren a fost secționată de amenajarea drumului spre Grămești. Cu diverse ocazii însă, de-a lungul timpului, aici s-au descoperit vestigii aparținând culturii cu ceramică liniară, Cucuteni B (în mod normal cu fortificare a poziției prin palisadă marginală!), din perioada de tranziție spre epoca bronzului, din secolele III-II î. Chr., din secolele II-IV d. Chr. și secolul XIV (**Ursulescu et alii, 1986-1987, 88-89**). Nu excludem chiar identificarea aici pe viitor și a altor culturi arheologice. Un neobosit cercetător al trecutului meleagurilor bucovinene, D. Olinescu, ne-a informat că la Siret, pe dealul *Horodiște* (cu sens de fortificație în general în limbile slave, sau *Zamcă, Cetățuie*), s-au descoperit alături de piese

preistorice și ceramică, recipiente de sticlă și monede romane (Olinescu, 2010, 126-127). Cantitatea considerabilă de vestigii de epocă romană imperială a dus chiar la o veche ipoteză fantezistă conform căreia aici ar fi existat o fortificație romană (Ursulescu, et alii, 1986-1987, 89, nota 38).

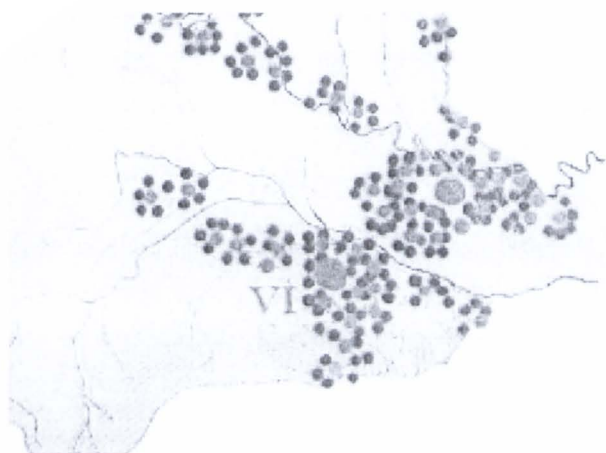
Din informarea primită de la fostul angajat al muzeului din Siret, Ursache Dorel, se spunea că în fața fragmentului terminal, vestic, al acestei forme înalte de teren, acum plin de morminte vechi evreiești, pe locul actual al muzeului fusese de mult timp nivelat un fragment de val de pământ (?), iar Horodiștea ar mai fi purtat denumirea și de *Ocopiște*.

Unii autori, S. Florea Marian, N. Ițcuș, sau S. Cheptea, au ținut să precizeze și faptul că tradiția locală afirmă că aici, la Siret, primii voievozi ai Moldovei au avut o fortificație (*Ibidem*, 89), ori cea mai avantajoasă poziție pentru acest scop rămânea acest loc, mai ales că se puteau folosi eventual amenajări defensive mai vechi. În acest context de informații, rămâne în mister originea unor construcții, precum un *zid sec* realizat din pietre clădite fără liant, care întretăia Horodiștea, un altul de înălțimea unui om care se mai observa la 1819 *pe vârful dealului Zamca*, din care la 1860 mai exista încă un *arc de zid*, o groapă-puț plină cu materiale arheologice (fostă fântână?), sau un pavaj din pietre arse. Prin Zamca s-a avut în vedere Horodiștea. Profesorul Prelicz opina fantezist că unele dintre aceste vestigii aparținuseră unui castel al cavalerilor teutoni (Olinescu, 2010, 135; Ursulescu et alii, 1986-1987, 89, notele 40-44).

Din păcate în viitor, aici va fi foarte greu de găsit o posibilitate de a se săpa arheologic, din cauza cimitirului evreiesc. Cu toate acestea, profesorul din Siret Florin Hău, beneficiind de elevi voluntari, a efectuat mai demult o mică săpătură neautorizată, în urma căreia însă a descoperit câteva

fragmente de vase, lucrate cu roata, de decor vălurit, cu decor și pe buze, văzute ocazional și de noi (M.A.), dar ulterior pierdute. Datarea lor este senzațională, după noi în secolele X-XI (XII?), perioadă cu descoperiri rarisime în Bucovina (**Andronic, 2016, *passim***), ceea ce poate explica inclusiv toponimul tipic slav – *Horodiște*.

Fortificația de la începutul celui de-al doilea mileniu creștin se poate încadra organic în rândul unora din nordul județului vecin Botoșani (Fundu Herței, Baranca, Horodiștea, sau mai la sud Corni și Tudora), și mai ales în rândul aglomerărilor de horodiști din regiunea Cernăuți și de la mai nord, de care ar putea să se lege și primele.

Orientativ, densitatea de excepție de așezări și fortificații (bulinele mai deschise), imediat la nord de orașul Siret.

Supoziția existenței unei cetăți medievale la Siret a făcut pe unii să o presupună pe dealul Sasca. Tot aici s-a exprimat demult părerea că dealul ar fi adăpostit și o biserică a minorităților. Simion Reli, ca și Victor Prelicz, au amintit de un zid de un metru grosime ce exista la poalele dealului și care avea și *cărămidă romană*, care putea proveni de la o *bae* sau

cantonament roman (Ursulescu, et alii, 1986-1987, 85, nota 1, cu o bogată bibliografie despre oraș și 88, pct. X). Mai mult, Prelicz se aventurează în descrierea sumară a presupusului fort din piatră teutonic, afirmând că *în anul 1819 se mai vedeau încă rămășițele acestui castel, înalte de un stat de om*. În privința fostei mănăstiri a minoriților, s-a afirmat că în 1880 se mai vedeau urme de ziduri la poalele dealului, nu departe de pâraul Cacăina (zis și *Târgului*) (Prelicz, 2011, 123-125, 127).

La rândul său, C. Giurescu a menționat și el ipoteza existenței unei fortificații medievale pe dealul Sasca, sau pe Ruina, ținând cont că pe ultimul la 1756 se mai vedeau resturi de ruine (Giurescu, 1967, 98, 299). Mai înainte, Prelicz atrăsese atenția asupra unei ridicături de pământ de pe marginea estică a dealului Ruina, oricum numit așa după resturi de ziduri vechi, cu o cale de acces dinspre valea Siretului, amenajată după aparențe antropice, aproape inaccesibilă, la care s-ar fi putut referi documentul amintit (Prelicz, 2011, 127). Desigur, va veni o vreme când cercetări arheologice, inclusiv cu tehnică modernă de investigare a terenului, vor lămuri toată această problemă.

Deoarece cea mai bună poziționare era pe *Horodiște*, și ținând cont și de descoperirile de materiale din secolul al XIV-lea, considerăm că *tocmai aici* a existat și în acest veac o astfel de amenajare defensivă, chiar modestă din lemn și pământ, ceea ce nu impunea necesitatea unei alte construcții în alt loc. De fapt, Giurescu a considerat corect și el că voievozii stabiliți la Siret ar fi putut reface o mai veche fortificație slavă, sau româno-slavă, iar dacă ar mai fi existat totuși un nou punct fortificat, acesta să fi fost făcut de către coloniștii germani (Giurescu, 1967, 269). Așa cum însă am considerat (Andronic, 2014, 340), ei nu ar fi fost prea numeroși pentru o astfel de investiție și manoperă. Prin urmare, mai sigur, vechile ruine fie de pe Ruina, sau de pe Sasca,

au aparținut mănăstirii dominicanilor din Siret, nu departe de un izvor considerat tămăduitor, fiind distrusă la 1573 la porunca lui Ioan Vodă cel Viteaz (**Giurescu, 1963, 91-94**).

Formațiunea prestatală cu reședința la Siret, presupusă de autorul citat mai jos drept *Cnezatul de Siret*, a avut probabil rădăcini istorice multiseculare, ținând cont de condițiile foarte bune de viațuire și de numeroasele orizonturi culturale arheologice atestate aici (**Andronic, 2014, 339**). Plus avantajele amplasării pe acest drum comercial al râului Siret. De aceea, o dată cu rezidența lui Lațcu la Siret, credem prin logica istoriei că aici în mod cert funcționa o fortificație, indiferent de locația sa, cel mai plauzibil la *Horodiște*, unde este atestată ceramică deja, deocamdată, din secolele X-XI (XII ?) și XIV. Cercetarea din nou a platoului dealului Ruina în 2018 (M.A.) a dus la descoperirea și a unui fragment lucrat cu roata, decorat cu linii meandrate, din secolele XI-XII (?), care provine în mod normal, de jos, de pe *Horodiște*, formă de teren plasată la poalele dealului Ruina. De altfel, aceeași situație s-a înregistrat cu ocazia vechilor săpături, și pe platoul Cetății de Scaun de la Suceava, fragmente izolate din aceste secole timpurii provenind probabil din zona Șipot și/sau Curtea Domnească.

După cum bine se știe, prima atestare documentară a localității datează din 1340, cu șase ani mai târziu decât Baia, deși Siretul îl considerăm mult, mult mai vechi.

În harta austriacă “Plans des Bukowiner Districts bestehend in 72 Sections”, secțiunea 40, este notificat dealul din Siret *Ruina*.

Am lăsat special la urmă două cărți de amatori, ce conțin multe aiureli istoriografice (**Pieszczocho, Georgian, 2008, 25-26; Pieszczocho, Pieszczocho, 2009, 20 și urm., inclusiv 34**). Pornind de la tradiția locului confirmată de către Neculce în *O samă de*

cuvinte, conform căreia Dragoș Vodă au descălecat târgul Siret și au făcut zămcă, cetate de pământ și în zămcă case domnești, autorii încearcă să susțină plenar ideea realizării de către teutoni la Siret a unei cetăți, dându-se până și anii construcției (1218-1220) și chiar o imagine, de reconstituire ipotetică a sa. Din cercetările autorilor (?), ...Horodiștea era un castel patrulater neregulat, cu latura mare de 250 metri și cea mică de 150 metri, cu o suprafață de aproape 4 hectare, colina fiind înconjurată de un zid de piatră înalt de trei metri și gros de 1,5. Mai mult, orașul era înconjurat de un val de pământ întărit cu turnuri de piatră și fortărețe (sic!). Valul, înalt de 15-20 metri (!) și lat de 3-5 metri, avea o lungime de 12,5 km, iar cetatea Siretului o suprafață astfel protejată de 3,75 kmp. Fără comentarii...

VII. APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA SISTEMULUI DEFENSIV MEDIEVAL ÎN MOLDOVA. SCURTE CONSIDERAȚII INTRODUCTIVE

Un studiu mai atent asupra începutului feudalismului timpuriu, în parte și asupra apariției localităților urbane și a viitoarelor fortificații medievale, relevă cercetătorului faptul - deloc surprinzător în ultimă instanță, - că apariția noii orânduiri sociale are loc simultan în toate regiunile locuite de români. Prin profunda semnificație socială, dar și politică și economică, apariția așezărilor întărite, a cetăților și castelelor (sau a reședințelor nobiliare) medievale a marcat, pas cu pas, evoluția românilor în întreg spațiul lor istoric.

Cetatea, fortificația în sine, semnifică autoritatea și constituie un indiciu pentru gradul de organizare a societății care o realizează. Concepută inițial pentru a apăra un număr redus de

oameni. ea și-a extins treptat controlul teritorial, ajungând un centru cu rol concret de natură politico-administrativă tot mai puternic în teritoriu.

Iată de ce tratarea unei astfel de teme, pe cât de pasionantă pe atât uneori de plină de semne de întrebare ce mai persistă încă, necesită cât mai multă atenție și o cât mai bună cunoaștere a contextului istoric de care ea, de altfel, se leagă în mod nemijlocit.

Fenomenul începe timid în secolele VI-VII (în Transilvania la Morești, Porumbenii Mici și Șeica Mică, în Oltenia la Răcari), perioade când pe linia Dunării de Jos mai existau fortificațiile bizantine de la Drobeta și Sucidava (**Cantacuzino, 2001, 15-16**).

În spațiul românesc, după cum bine se cunoaște, se cunosc deja mai multe atestări de existență a unor fortificații, începând cu secolul X. Ele sunt o reflectare a existenței deja a unor formațiuni prestatale. La 943 în Dobrogea e atestat acel jupan Dimitrie, ceva mai târziu la Dunărea de Jos se cunosc o serie de fortificații bizantine (Păcuiul lui Soare, Garvăn, Capidava), în Banat prin inscripția vasului din tezaurul de la Sânicolau Mare aflăm despre un *Voila jupan*, sau fortificațiile de la Dăbâca-Cluj-Napoca (Gelu), cele de lângă Satu-Mare și Biharea-Oradea (Menumorut), sau cele de la Cuvin (Keve) și Orșova, (Glad), toate - cum se cunoaște foarte bine - atestate de către Anonymus, notarul regelui maghiar Bela al III-lea. În Muntenia un caz de referință sunt cetățile de la Slon din sec. IX-X (**Ibidem, 17-19**).

Odată cu trecerea timpului așezările fortificate cu cetăți își întăresc rolul de centre de importanță economică, de producție și de comerț. Asemenea cazuri au apărut, de exemplu, la Bălgrad (Alba-Iulia), Cluj, Morești, Moigrad, Morisena, Orșova...

Dacă pentru Dobrogea (după 971 reinclusă Bizanțului), Banat și Transilvania procesul de realizare de fortificații este ceva mai timpuriu, la sud și est de lanțul carpatic lucrurile au evoluat ceva mai lent. Însăși dominația mongolă, a interzis astfel de fortificații, iar spațiul amintit considerăm că a suferit mai mult și din cauza incursiunilor pecenege și cumane, apoi mongole.

Prin venirea lor și în teritoriul moldav, slavii au promovat sistemul fortificațiilor din lemn și pământ, ceea ce a intrat în literatura de specialitate cu termenul de *horodiști*. Desigur, nu trebuie uitat nici faptul că din secolele VIII-IX pretutindeni pe continent mulți dintre feudații locali încă nu își permiteau fortificații din piatră.

În nordul Moldovei, în județul Botoșani, se cunosc o serie de fortificații cu palisadă din lemn și cu val de pământ, în mare din secolele IX-XI, la care nu este cazul să insistăm: Fundu Hertii, Cobâla, Corni, Baranca, Tudora, Dersca, Horodiște, densitate zonală, unică la est de Carpați, cu analogie vecină în reg. Cernăuți, în Galiția sudică și Podolia vestică, ceea ce ne face să ne gândim la o apartenență organică a ei la cea de la nord (**Andronic, 2005, 234-240**, cu bibl.). Ulterior, același sistem devenit clasic de fortificare, cu lemn și șanțuri și valuri de pământ, este folosit la fortificări la Siret (sec. X-XIII/?), Suceava (sec. XIV), Roman (sec. XIV), Bârlad și Crăciuna (pe la mijlocul secolului XV). În Basarabia, pentru aceste prime episoade, se cunosc fortificații la Orheiul Vechi (la sfârșitul secolului XIV, două linii de întărituri ce fortificau platoul greu accesibil situat la 100-200 m deasupra Răutului), Costești (r. Ialoveni) Tighina și Soroca (la ultimele două, primele niveluri) (**Hâncu, 1997; Șlapac, 2004; Musteață, coord., 2015; Floareș, 2005** toate *passim*, cu multă bibliografie).

Cazuri asemănătoare medievale sub aspectul tehnicii cu cele din Moldova, apar la complexul de la Frumoasa (Teleorman), Coconi (Ilfov) și Basarabi (Dolj). Izvoarele scrise amintesc până mai târziu existența unora asemenea amenajări în Muntenia, realizate după cum se menționează în ele după obiceiul locului (**Chițescu, 1974, 66**).

Un cunoscut episod istoric, de această dată cu factor extern, la care doar facem o simplă menționare, este reprezentat de aventura cavalerilor teutoni pe pământ românesc în Țara Bârsei (1211), cei care au ridicat cetățile din piatră de la Feldioara, Codlea și una nelocalizată, zisă *a crucii*. Din cunoscuta diplomă a regelui Andrei al II-lea, care le dădea dreptul ridicării de *cetăți de lemn și orașe de lemn*, rezultă că lor li s-au dat teritorii.... *dincolo de munți*, în răsărit până la cel locuit de misterioșii brodnici. În sud, până la linia Dâmboviței sau Ialomiței, unde ar fi construit cetăți puternice. Arheologia însă nu le-a identificat, după cum cercetarea istorică a infirmat total vechea supoziție a ridicării cetăților Șcheia, Neamț și Suceava de către ei (cf. **Giurescu, 1967, 191-195**, cu bibl.), deoarece, în primul rând, pentru că teutonii nu au stăpânit niciodată spațiul nordic moldav (**Cantacuzino, 2001, 23-250**).

În mod cert, cumplita invazie mongolă de la 1241 a dus la distrugerea, probabil în totalitate, a forfecațiilor nord-dunărene.

Alt factor extern, dar creator, pentru unele zone, a fost inițial cel bizantin, Cetatea Albă din secolul al XIII devenind genoveză, ca și Chilia Veche (spre deosebire de Chilia Nouă din vecinătate, ridicată de Ștefan cel Mare în 1479). Cetatea Albă apare în 1116 ca *Cetatea de lemn*...pe care, împreună cu altele de la Dunărea de Jos, Alexie Comnenul le-a constituit ca apanaj fiului său căsătorit cu fiica cneazului de Kiev, Vladimir Monomahul (**Giurescu, 1967, 27-28**).

Nu știm în ce măsură, cum bine se cunoaște, acei *...majores terrae*, sau cunoscuții mari feudali de la sud de Carpați, Litovoi, Seneslav, Ioan și Farcaș (pomeniți de Diploma Ioaniților din 1247), sau acei *...potentes illarum partium...* (menționați de scrisoarea papală din oct. 1332), care ocupaseră posesiunile fostului episcopat cuman de pe Milcov, ar fi avut mici reședințe fortificate.

După o veche ipoteză a lui Al. Andronic, în secolul al XIII-lea în zona orașului Iași ar fi existat un puternic centru feudal, iar după o alta, tot personală, invazia mongolă din 1241 ar fi distrus o zisă *...cetate a Milcovului...*(**Al. Andronic, 1969, 4**).

O fortificație certă est-carpatică, din lemn și pământ, a fost însă cea de la Bâtea Doamnei, datată un secol mai devreme, (**Scorpan, 1965, 441-454**), deși Al. Andronic o datează cu un veac mai târziu (**p. 4**). Oricum, ea a putut fi distrusă de mongoli în timpul expansiunii lor spre vest. A putut fi ridicată de către un feudal local, ca și cetatea Țeținei din marginea Cernăuțiului, dar aceasta din urmă de piatră, datată ca apariție în secolul al XIII-lea, cu rolul supravegherii importantului vad de trecere al Prutului de aici. La 1401 cetatea Țețina era cert deja în proprietatea Moldovei, atunci când Alexandru cel Bun menționa ca pârcălab pe ruteanul *Hodko de la Țeațin* (**Andronic, 2014, II, 293-294**, cu alte inf. despre cele două).

Fără să insistăm, în privința originilor cetăților din Moldova, amintim în treacăt cele mai vechi opinii, nerealiste: în general origini dacice (Miron Costin), dacice, romane, genoveze sau moldovenești (Nicolae Costin), origini indecise (Cantemir). Ori tocmai în jurul unor importante centre militaro-administrative, în legătură cu reședințele unor cnezi locali, după cum a subliniat Panaitescu, a apărut viața urbană, Giurescu

propunând Siret, Suceava, Tg. Neamț, Baia, Iași, Hotin, Chilia, Cetatea Albă, posibil și Bacău, Bârlad și Vaslui (*op. cit.*, 9-12).

Urmele unei cunoscute cetăți medievale ajunsă în dependența Moldovei, Crăciuna, ridicată inițial de munteni ante 1471, s-au identificat la poalele munților Vrancei, nu departe de Mira, de mănăstirea lui Constantin Cantemir, iar la răsărit de Galați, tot nu departe, s-a păstrat tradiția unei legendare cetăți stefaniene numite de localnici *Gherghina* (**Grigoraș, 1946, 2-3; Brudiu, Păltânea, 1972, 225**). Letopisețul anonim al Moldovei dă și data evenimentului, 10 martie 1482, urmat de numirea a doi pârcălabi aici.

La sfârșitul secolului al XIX-lea sunt amintite urmele unei misterioase fortificații cu zid din piatră - în mod normal medieval - fiind zidită la Frătăuții Noi, în locul împădurit *Cetate*, pentru care nu avem certitudine că se găsesc în actualul teritoriu al României, mai degrabă fiind în regiunea Cernăuți (**Ignat, 1997-1998, 345**).

Începând cu secolul al XII-lea, în Occident se generalizează trecerea de la fortificațiile din lemn la cele din piatră (**Apetrei, 2009, 236-237**). Apariția fortificațiilor mari din piatră a implicat și în Moldova apariția statului, singurul capabil la un astfel de efort material și de manoperă deosebit de mare. După cum bine se știe este meritul lui Petru I Mușat să pună bazele sistemului defensiv moldovenesc. Dacă Țețina și Hotinul în zona nordică existau deja, cum bine se știe el ctitorește la Suceava cetatea Șcheia (sau de Vest), și viitoarea Cetate de Scaun. Iar mai la sud, Cetatea Neamțului (Cf. și **Chițescu, 1974, 66**. Pentru inf. generale, și **Al. Andronic, 1970, 403-415**).

Cu ocazia depunerii omagiului de vasalitate la Liov, regelui polonez, la 26 sept. 1387, fortificațiile țării căpătând o importanță deosebită, Petru I închină o dată cu țara și *cetățile*

Moldovei. Același gest se va repeta în 1436, de către Iliș Vodă, acceptat de către întregul sfat boieresc, de cavaleri, boieri și *nobilii din cetăți* (**Grigoraș, 1946, 16**). Acest ultim fapt denotă că la această dată marii proprietari de pământuri și administratori de cetăți erau încă o forță de menționat în astfel de ocazii de înaltă diplomatie, spre deosebire de pârcașii domnești de mai târziu.

Înainte de 1392, în perioada fraților asociați Roman și Petru, primul a construit la Roman o fortificație din lemn și pământ, orașul beneficiind și de șanț de apărare și palisade proprii (*...în cetatea noastră, a lui Roman voievod...*), iar între 1395-1397 sunt atestate în nord Hotin, Țețina (Ceciu) și Hmelov (Hmelev) - **Bîrnea, 1997, 27**). După moartea celui de-al doilea, Roman, ajuns cum bine se știe *...Domn al întregii Țări a Moldovei din munte până la țarmul mării*, în sistemul defensiv moldav intrând și genoveza Cetatea Albă, după cum la începutul secolului următor genovezii Chilie se vor supune lui Mircea cel Bătrân.

Dacă unele centre mai importante occidentale vor cunoaște faza fortificațiilor din lemn și pământ, înaintea celor din piatră, centrele urbane moldovenești nu vor beneficia decât de primele. Cea mai veche fortificație orășenească pare să fi fost cea de la Suceava, dacă nu cumva cea de la Siret-Horodiște existase într-un mediu deja definit ca urban. În vatra Sucevei, la *Șipot*, cum se va vedea ulterior, un perimetru privilegiat fusese protejat cu șanț-val și palisadă realizată cu doi pereți din lemn între care se bătuse pământ. Din punct de vedere tehnic, fortificația se aseamănă cu cea de la Roman. Funcționează, până la Alexandru cel Bun (**Matei și Chițescu, 1967, 321-330**).

Și în secolul al XV-lea unele orașe ale Moldovei vor avea interesul de a se proteja cu palisade. Astfel, un document din 28

mai 1444 afirmă că Vasluiul era o cetate. Totuși, cronicarul polonez Dlugosz specifică că orașul nu era întărit, dar că era așezat pe un loc strategic. Poate că aici au existat lucrări de fortificare de moment în condițiile sângerosului jaf al tătarilor din 1439-1440 (**Grigoraș, 1946, 13**). În schimb, cum s-a văzut, Romanul avea sigur propriul sau sistem defensiv, incendiat o dată cu orașul în timpul campaniei lui Matei Corvin din 1467. Cu ocazia aceleiași campanii militare, Dlugosz afirmă că după ocuparea Băii, ungurii îl întăresc *...cu valuri de pământ, șanțuri...* pentru o mai bună apărare, iar Bonfinius arată că orașul era înconjurat cu un *...zid de lemn...*, iar Romanul avea *pereți* din lemn și era întărit cu palisade și șanțuri. Nu peste mult timp, Angiolelo a constatat că Suceava *era înconjurat de șanțuri și palisade*. Urme ale unor întărituri asemănătoare s-au descoperit și la Siret (**Giurescu, 1967, 96-97; Bîrnea, 1997, 25**).

În general acest sistem putea avea și un rol de control pentru comerțul de tranzit, astfel și Bucureștiul avea atestat în vremea domnitorului Mircea Ciobanul o palisadă. Călătorul sas Hieronim Ostermayer a menționat astfel că domnitorul a făcut ca *Bucureștii să fie îngrămădiți cu lemne mari de stejar* (**Giurescu, 1967, 96-97**).

La Suceava, situația este prezentată și mai explicit. Însoțitorul lui Mahomed al II-lea, Donado da Lezze, în *Historia Turchesca*, afirmă că în 1476 reședința lui Ștefan cel Mare, era *....înconjurată cu șanțuri și pari...* În plus, Bandini susține la 1446 că *...odinioară... orașulera întărit printr-un val....și o ...întăritură...*, ceea ce nu face decât să susțină spusele lui Da Lezze (**Ibidem, 279**).

Alexandru cel Bun nu aduce nimic spectaculos constructiv, totuși el remarcându-se ca un bun administrator al sistemului defensiv. Ridică doar un zid suplimentar din fața vechii intrări a

fortului mușatin de la Suceava, și - notabil - în 1426 ocupă de la munteni Chilia, care de la 1404 aparținuse vecinilor de la sud, profitând de luptele pentru tron de la sud de Milcov.

Apogeul dezvoltării sistemului defensiv moldovenesc a fost înregistrat în mod firesc în vremea glorioasei domnii ștefaniene. Dacă la începutul domniei sale încearcă să reunească întreaga moștenire a lui Alexandru cel Bun, după 1465 (reluarea Hotinului și Chilieii), el își începe adevărata sa operă, prin extinderea Cetății de Scaun, ridicarea Cetății Noi de la Roman (1467), a celei de la Orhei (plus o nouă centură de șanț și val de apărare a orașului) (**Chițescu, 1974, 72**), a celei noi de la Chilia, fortificarea suplimentară a Hotinului, al cărui prim nivel din piatră (posterior celui din lemn) se datorează cneazului Haliciului Daniil, datat în anii 50-60 ai secolului XIII (**Bîrnea, 1997, 11**).

În privința cetății Soroca, lucrurile sunt mai nuanțate. Miron Costin a afirmat că ea a fost ridicată de*Petru vodă după descălecatul al doilea...*, ceea ce ar face trimitere mai degrabă nu la Rareș, ci la Petru I Mușat. Ulterior, în 1543, Rareș a cerut la Bistrița un meșter să lucreze la cetate, ceea ce se poate referi și la doar unele reparații. Iar tradiția locului vorbește despre Ștefan cel Mare drept autor al cetății de piatră.

Vechea cetate de la Tighina se pare că a avut o importanță mică, precum cea de la Crăciuna, deoarece pârcălabii de Tighina nu apar în lista martorilor hrisoavelor domnești, cum sunt cei de la Cetatea Albă, Hotin, Neamț sau Roman. Probabil era una simplă din lemn și pământ, suprapusă apoi de amplele lucrări de ridicări de ziduri din piatră de după ocuparea ei de către turci la 1538. Cea de la Țețina, compusă dintr-un donjon masiv și o incintă cu zid de piatră, probabil încă era în funcțiune, de vreme ce staroștii ei au mai fost menționați documentari de două ori

(Giurescu, 1967, 313). În schimb, Crăciuna, după unii în zona Odobești sau în sudul satului Independența-jud. Galați, a avut o existență scurtă: ridicată de Radu cel Frumos, ante 1471, cucerită de Ștefan cel mare în 1482 și distrusă iremediabil prin incendiere (Stoicescu, 1974, 222).

Tot foarte pe scurt, amintim grija marelui voievod pentru Cetatea de Scaun și Cetatea Neamțului, dotate și cu artilerie, cetăți care au rezistat puhoiului otoman de la 1476. Cetatea de Scaun este mult lărgită, acum protejată de un zid de incintă dublat cu o nouă pânză de zid. turnurile prinzând contur rotunjit pentru ricoșarea proiectilelor asediatorilor. Valoarea sa defensivă, cu 12 bastioane va fi ulterior probată în vremea asediului de trei săptămâni a lui Ioan Albrecht al Poloniei. În schimb, fie distrusă de turci, fie incendiată intenționat, cetatea Bârlad dispare din istorie (Al. Andronic, 1969, 10).

Din cauza lipsei unor premize social-economice necesare, procesul apariției orașelor în spațiul basarabean a început mai târziu, în prima jumătate a veacului al XV-lea, prin accentuarea populării și după ce Roman Mușat se intitulase domn al Moldovei *de la munte până la malul mării*. Fac excepții așezările a căror dezvoltare mai timpurie s-a datorat unor factori externi, genovez și mongol: Cetatea Albă, Chilia, Orheiul Vechi (*Șeral Cedid* = Orașul Nou) și cel anonim de la Costești (r. Ialoveni). Din cauza creșterii pericolului turcesc și a năvălirilor tătarilor, Ștefan cel Mare a fortificat Orheiul, care a devenit un centru strategic de apărare. Partea vestică a orașului, mai vulnerabilă, a fost apărată de un sistem din lemn și pământ, iar suplimentar pe această limbă de pământ, înconjurată din trei părți de cursul meandrat al Răutului, a ridicat pe o suprafață de circa un hectar între, 1466-1470, cetate din piatră. La peretele de incintă nordic a fost adosată o construcție care în mod logic aparținea

pârcălabului Radu Gangur. Ridicarea cetății devenită și centru administrativ și economic, ca și cetățile și curțile domnești de dincolo de Prut au stimulat și mai mult procesul de urbanizare. La sfârșitul secolului amintit și imediat după, năvălirile tătarilor din Crimeea au dus la distrugerea masivă a orașului ce pierde caracteristicile sale urbane (**Bîrnea, 1997, 16-17**).

La sfârșitul domniei lui Ștefan, țara dispunea de 23 de centre urbane, dintre ele doar șapte fiind la est de Prut: Cetatea Albă, Chilia, Cernăuți, Hotin, Orhei, Târgul Sărata, Șcerbaca. Dintre ele, primele cinci dispuneau și de fortificații de zid din piatră. Cele din actuala noastră țară erau: Siret, Suceava, Dorohoi, Baia, Camen-Piatra, Neamț, Roman, Târgu Frumos, Iași, Bacău, Trotuș, Vaslui, Bârlad, Tecuci, Adjud și Hârlău-Bahlovia. Majoritatea acestor așezări erau de talie mică, doar cu 600-800 locuitori (**Ibidem, 21**). Față de orașele occidentale, în Moldova, ca și în Muntenia, era caracteristică lipsa zidurilor de apărare din piatră. Doar în cazuri rare (Baia, Suceava și Roman) și poate uneori oazional, ele aveau palisade și șanțuri defensive.

Declinul sistemului de fortificații începe cu cedarea către turci a cetăților Cetatea Albă și Chilia în vremea lui Ștefan, urmează anul fatidic 1538, când Moldova pierde Tighina (se realizează raiaua Bender) și Bugeacul. Cu foarte puțin timp înainte, se crede că tocmai Rareș face la Soroca cetatea din piatră, iar la 16 mai 1529 scria Bistriței pentru un meșter pietrar necesar cetății Neamț, probabil pentru lucrări interioare (**Popa, 1968, 17**).

Nu peste mult timp Lăpușneanu, în cea de-a doua sa domnie, 1564-1568, este somat să distrugă cetățile țării și să mute capitala la Iași, oraș mai ușor de controlat de turci. Pierderea independenței țării duce pas cu pas și la distrugerea acestui sistem. Deci, spune Grigore Ureche: *Alexandru Vodă*

facând pre cuvântul împăratului, umpând toate cetățile de lemn, le-au aprinsu și s-au risipit, numai Hotinul l-au lăsat, ca să fie apărătură dinspre leși (1955, 197). Fără să fie mari, aceste stricăciuni considerăm că mai degrabă au fost o simulare, dovadă fiind - nu peste multă vreme - supunera lor (Suceava, Neamț, Roman) lui Mihai Viteazul.

Concluzionând, apariția și dezvoltarea sistemului defensiv moldovenesc, pot fi considerate drept unii dintre principalii indicatori ai evoluției statului medieval est-carpatic, fiind puternic influențat de dezvoltarea gnerală a țării și în același timp influențând-o.

B A I A, Cetate/Cetățuia

Existența unei fortificații medievale la Baia ridică mari probleme. Dacă inițial dominația mongolă nu ar fi acceptat ridicarea în teritoriile controlate și tributare de fortificații, ulterior, o dată cu slăbirea acesteia, astfel de amenajări defensive credem că au putut fi inițiate.

Nu știm exact când coloniștii de dincolo de Carpați, în principal de la Rodna, au pus bazele viitorului oraș medieval Baia, probabil la cumpăna secolelor XIII-XIV, el fiind astfel o creație ceva mai târzie, oricum post 1241. Tânărul oraș nu și-a permis ridicarea unei astfel de construcții, iar după constituirea țării prioritățile erau pentru cele voievodale, în puncte strategice. Totuși, locuitorii săi se puteau adăposti și beneficiau de apărarea naturală a unei înălțimi, numită sugestiv “Cetățuia”, unde cândva s-ar fi descoperit un vârf de sulită, un pinten și partea superioară a unei săbii medievale. Nu credem că sub presiunea unor mari primejdii, localnicii au ridicat în pripă și palisadă pe vechiul val de pământ preistoric din fortificația cucuteniană prezentată. Va

veni o vreme când noi și temeinice săpături vor lămuri mai bine situația de aici, ca și în cazul celei de pe Dealul Colacului, la care ne vom referi mai târziu (**Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, 1970, 307-308**).

Interesante observații ne-a redat Constantin Giurescu: „Se poate ca Dragoș să fi ridicat întărirea de lângă Baia, peste apa (s. n.) Moldovei, pe un bot de deal... cunoscută în secolul al XVIII-lea sub numele de „cetate” (n. n. – domnitorul țării a făcut o călătorie prin Moldova în 1732: „...și au mersu la Roman, la Niamțu și la citate în Bae”,*), iar astăzi sub acela de „Cetățuia” (**Giurescu, 1967, 186**). Poate tocmai aici a fost de la o vreme fortificația sașilor și a orășenilor, unde se găsiseră și piesele de armament menționate mai înainte.

Ceretarea de teren foarte recentă, din păcate, nu a reușit identificarea cu certitudine a acestui punct fortificat. Situl cucutenian *Cetățuia* din pădure, din apropiere, (azi com. Râșca), prezentat deja, este foarte restrâns ca suprafață utilă și nu credem că la el s-a referit documentul citat. Ca simplă ipoteză, ne putem gândi doar la urmele acelui loc protejat cu șanț și val, chiar dacă modeste, de pe dealul Colacu, la care ne vom referi ulterior.

Poziția Băii, excentrică, chiar la poalele zonei montane, pe partea dreaptă, mai puțin primitoare a Moldovei, dar și factorul extern, străin, săsesc de inițiere a unui nivel urban aici, sunt în opinia noastră tot atâtea argumente împotriva supoziției privind reședința aici a unei formațiuni prestatale.

În privința rezidenței la Baia a lui Dragoș, nu există dovezi arheologice (**Neamțu, 1997; Neamțu, Neamțu, Cheptea, 1980, 1984**), sau scrise pentru o astfel de presupunere, locul său de ședere fiind Volovățul, unde a ctitorit cunoscuta biserică din

*În Al. Lapedatu, *Antichitățile de la Baia. I. Note istorice*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, II (1909), p. 63.

lemn, azi la Putna, de a doua locație putând să se lege, cum s-a afirmat, și fortificația din strictă apropiere, de la Marginea.

Desigur, viitoare săpături arheologice și de aici vor lămuri mai bine istoria acestui sit defensiv de la *Cetățuia*, aflat pe terasa deosebit de înaltă de pe dreapta Moldovei.

În același context tematic, trebuie amintite și studiile lui I. Iosep și D. Paulencu, vizând teritoriul obcinelor Bucovinei, unde se analizează problema locuirii umane aici și pe acest fundal și cea a unor eventuale fortificații. Într-un prim articol, semnat de Iosep, se face o trecere în revistă a descoperirilor arheologice medievale din zona de munte a județului. Între semnalări mai vechi sau mai noi de piese litice preistorice și cele medievale, autorul lasă să se întrevadă o oarecare continuitate de locuire, ceea ce este total fals, așa cum demonstrează fără echivoc și repertoriul arheologic al județului Suceava (**Andronic, 2016, *passim***; cf. și **Idem, 2006**). În această situație, în lipsa unui bagaj informațional suficient, mai ales arheologic și istoric, Iosep și Paulencu și-au pus și problema existenței de fortificații în zona noastră montană (**Iosep, 1987, 221-226; Iosep, Paulencu, 1987, 421-425**). Din moment ce astfel de amenajări defensive pe de-o parte necesitau un mare efort constructiv, iar pe de alta trebuiau să deservească comunități destul de numeroase și în situația în care zona montană a devenit locuită efectiv de abia datorită fluxului de români de dincolo de Carpați, fenomen legat organic de formarea prin *descălecat* a Moldovei, este **exclusă** existența unor astfel de fortificații, într-un astfel de teritoriu nepopulat, nu numai în evul mediu, dar și mai înainte. De altfel, nici în zona montană, bucovineană, a regiunii Cernăuți, nu s-au făcut astfel de descoperiri (**Andronic, 2014, *passim***).

Desigur, pe măsura scăderii intensității dominației mongole și a creșterii demografice, populația a avut posibilitatea

ridicării unor astfel de obiective defensive. Din păcate, teritoriul Rădăuțiului, plan și plin de ochiuri de apă și de mlaștini, deși amplasat într-o microregiune cu densitate mai mare demografică în vremea *descălecatului* Moldovei, nu a avut forme de teren propice ridicării unei astfel de fortificații. Târgul Rădăuțiului, prin importanța sa istorică, ar fi trebuit să beneficieze de așa ceva. Aici a rezidat Bogdan și familia sa, misteriosul Costea, aici, la Bogdana, se află cele mai vechi morminte princiare ale țării. Totuși, în situația în care - foarte aproape - la Siret exista o fortificație mai veche și târgul era plasat pe drumul comercial al râului cu traseul său spre sud, Lațcu Voevod a preferat mutarea scaunului său domnesc acolo.

VIII. SISTEMUL VECHI DE APĂRARE AL ORAȘULUI SUCEAVA, CETATEA DE VEST A SUCEVEI, CETATEA DE SCAUN ȘI CURTEA DOMNEASCĂ; MĂNĂSTIRI FORTIFICATE

A- SISTEMUL VECHI DE APĂRARE AL ORAȘULUI SUCEAVA

Beneficiind de o poziție geografică foarte favorabilă, locuirea umană din locul viitoarei metropole medievale sucevene s-a succedat de-a lungul a numeroase secvențe istorico-culturale (spre exemplificare, **Andronic, Batariuc, 1990-1991-1992**, cu bibl.). Pe de-o parte avantajele prezenței râului Suceava, drept cale lesnicioasă de circulație pe valea sa, dar și sursă de hrană, iar pe de alta, poziția terenului însoțit de la Șipot, înclinat ușor spre sud-sud/est, cu multiple izvoare care se varsă în Pârâul Cetății (*Cacaina*, în termeni istorici). La Suceava, s-au cercetat

arheologic vestigii bogate încă din neoliticul timpuriu (cultura Criș, veche de circa 8.000 de ani), dincolo de piese litice paleolitice. Ca să ne referim însă la timpuri ceva mai noi, a existat la Șipot o așezare deosebit de mare din perioada secolelor VI-VIII, așezare de coabitare dintre autohtoni și slavi (**Teodor, 2013**; o sinteză pe descoperiri din diverse epoci la **Matei, 1989, 35-47**). În aceste veacuri, locuințele de suprafață sau bordeiele erau dispersate din dreptul fostei curți domnești și până în cel al porții Mănăstirii Sf. Gheorghe. Important, locuirea umană a continuat și în următoarele secole, mult mai rar atestată până acum arheologic în întreaga Bucovină. Existând deci bune condiții de dezvoltare, inclusiv o populație destul de numeroasă, este posibil ca aici să fi fost ulterior reședința unei formațiuni prestatale, de tipul *voievodatului*, ceea ce a determinat mai târziu, pe unul dintre primii Mușatini, Petru I Mușat, să își stabilească la Suceava reședința princiară.

Numele și l-a luat de la râul, care în acele timpuri, curgea chiar pe sub Dealul Cetății se Scaun. Hidronimul probabil este de origine slavă, însemnând „sinuos, cu cotituri, încovoiat”. Afirmatia cunoscută a lui Grigore Ureche, care încerca explicarea numelui din ungurescul „cojocar - *suci*, și după opinia noastră este lipsită total de șanse de adevăr (**Giurescu, 1967, 279**).

Față de orașele occidentale, puternic fortificate, în Muntenia și Moldova, pornind și de la slaba capacitate economică a aglomerărilor urbane, nu s-au ridicat împrejuriri din zid de piatră. Punctele de sprijin principale defensive au fost doar cetățile propriu-zise voievodale. Din cauza slabei eficiențe a sistemului de șanțuri și palisade existente uneori, chiar reședințele principale voievodale au căzut pradă unor invazii

străine necruțătoare. Suceava, succesiv la 1476, 1497 și 1538 (Matei, 1986, 15).

Orașul Suceava în sine, nu a avut o vechime deosebit de mare și o dezvoltare explozivă. Chiar originea sa urbană este învăluită în necunoscut, deși cronicarii, Cantemir și apoi mulți alții și-au pus întrebări legate de geneza orașelor la noi și desigur și în Moldova medievală (Idem, 1989, 14-21, cu multe inf.).

Ceea ce poate fi o ipoteză acceptabilă este faptul că viitorul oraș a putut la un moment dat să fie reședința unei formațiuni locale, prestatale, a unui *voievodat de Suceava*. N. Grigoraș chiar afirma inițial despre o fortificație mai veche pe locul viitoarei celei de Scaun. Al. Andronic, opina și el despre o fortificație anterioară constituirii elementelor definitorii pentru faza de *civitas*, *gorod* sau *misto*. După C. C. Giurescu, orașele moldovenești existau deja în secolul al XIII-lea. Depinde însă de unde se poate stabili hotarul fix dintre sat și oraș și în cazul lor. Din păcate, Suceava nu apare cert menționată decât spre sfârșitul veacului al XIV-lea în cunoscuta *Listă a orașelor rusești îndepărtate și apropiate* și apoi în alte documente medievale și mai târzii (Idem, 24-28, 48, cu bibl.).

Fără să intrăm în amănunte, în privința originii cetăților moldovenești, cum s-a spus, de-a lungul vremii s-au vânturat tot felul de supoziții: teutonică, genoveză, sau autohtonă.

Cercetările arheologice efectuate în zona *Șipot* după 1950, au dus la descoperirea unor urme interpretate de către Mircea Matei drept dovezi ale existenței unui fost șanț dublat de val de pământ dotat cu pari alăturați ascuțiți la vârf, de tipul *palisadei*. Sistemul a fost folosit în Moldova mai târziu și la Roman sau la cetatea de lemn și pământ de la Bârlad, distrusă la invazia otomană din 1476. Incinta fortificată de la Suceava, datând din prima jumătate a secolului al XIV-lea, de formă relativ rotundă,

cu axe în cruce de circa 200 metri, era plasată între biserica Mirăuți și cursul inferior al Pârâului Cetății.

Arealul astfel protejat, din trei părți, a patra fiind malul înalt al Cacainei (probabil și aici cu palisadă), însuma circa trei hectare. Ținând cont și de terenurile folosite pentru alimentație, s-a estimat existența în acest areal a circa 100 de locuințe, corespunzând la circa 500 de suflete. Important, tot aici s-au descoperit și cele mai vechi urme de locuire urbană, dincolo de acest areal protejat defensiv fiind materiale arheologice mai noi, de tipul celor găsite și în pământul de umplutură al șanțului.

Din puținele urme conservate în sol, s-a conchis că în spatele șanțului s-a realizat palisada prin doi pereți din pari paraleli, cu interiorul umplut cu pământ galben bățătorit. Partea superioară interioară a șanțului a păstrat urme consistente de la incendierea masei lemnoase a palisadei: pământ ars la roșu, cărbuni și resturi de cenușă. Din păcate, cercetarea acestui sistem cu șanț nu a putut fi terminată din cauza pânzei freatice aflate mult prea sus, pe alocuri chiar și la 0,40 m. Astfel nu s-au putut descoperi materiale păstrate exact pe fundul șanțului spre o dată și în acest mod (**Matei, Chițescu, 1967, 324 și urm.**).

Ceramica fragmentară depusă în pământul de umplutură al șanțului de apărare, databilă în perioada lui Petru I Mușat (1375-1391), când începe colmatarea sa, a dus la opinia că sistemul ar fi fost mai vechi, din epoca unor feudali locali, poate conducători ai cnezatului sucevean, din prima jumătate a secolului al XIV-lea, când se trece de la faza de aglomerare rurală la cea urbană și când producția meșteșugărească specializată capătă un caracter general (**Matei, 1963, 77-87; Idem, 1989, 49-50**). În plus, în stratul incendiului care a distrus palisada au fost descoperite doar monede emise de către Petru I Mușat (**Matei, Chițescu, 1967, 326**).

Același Matei, a conchis că șanțul perimetral s-a colmatat repede, poate fiind chiar acoperit la porunca lui Petru I Mușat, cel care ridicase inițial Cetatea de Vest, denumită și Șcheia, idee cu care nu suntem de acord, deoarece chiar și după inițierea celei devenită de Scaun, orașul era preferabil să fie cât de cât protejat, așa cum de altfel va fi ulterior, la 1476, în fața invaziei imense a turcilor.

Supralicitând importanța tânărului oraș, Mircea Matei, de altfel foarte bun cunoscător al zonei noastre, a avansat chiar ideea detenției aici, conform izvorului istoric, *...dincolo de munți...*, în condiții de securitate de detenție, a pretendentului la tronul Ungariei, Otto de Stiria (**Matei, 1997, 75-76**, cu bibl.).

Ulterior, Petru I Mușat, apoi Ștefan cel Mare, prin construcțiile făcute la viitoarea Curte Domnească, au avut în vedere probabil și aspectul defensiv al lor, chiar dacă modest.

Făcând un salt în timp, conform însoțitorului sultanului Mohamed al II-lea, Donado da Lezze, - cum s-a spus - în 1476 vatra Suceavei era protejată, înconjurată de „șanțuri și pari”. Ulterior, sistemul defensiv dispare, la 1646 călătorul italian Bandini afirmând că mai demult orașul „era întărit printr-un val” și o „întăritură” (**Giurescu, 1967, 279**).

Obiceiul fortificării cu lemn și pământ a unor poziții, ocazional, a fost atestat și cu ocazia celebrei lupte de la Baia, armata regală maghiară poposind aici la 14 decembrie 1467 și probabil și o parte din locuitori, parte sași, săpând șanțuri și construind întărituri (**Gorovei, Szekely, 2005, 63**). Toate acestea au fost incendiate în acea noapte de către moldoveni. Mai înainte, sistemul palisadelor fusese folosit la Roman, ulterior Ștefan cel Mare ridicând contra pericolului turcesc - cum s-a spus - cetatea de lemn și pământ de la Bârlad.

B - CETATEA DE VEST (ȘCHEIA)

Amplasată în podișul sucevean, cu o altitudine medie de circa 400-450 metri, la o înălțime de 84 m față de cursul pârâului Șcheia, fosta cetate se află la circa 800 metri depărtare nord-vest de mănăstirea fortificată armenească Zamca. Botul terminal al dealului Șeptilici în cauză are o înălțime absolută de 384 m. Notabil, locul se bucură de o largă vizibilitate în toate direcțiile, mai ales spre nord (**pl. 30/A**).

După unele săpături sterile ale lui Romstorfer, între anii 1952-1956 se efectuează ample săpături, inclusiv pe platoul respectiv. Deoarece monografia autorilor, Gh. Diaconu și N. Constantinescu este foarte bine realizată și deosebit de bogată în informații, nu ne propunem aici o prezentare în extensie, ci doar amintirea celor mai importante, notabile, informații (**Diaconu, Constantinescu, 1960, *passim***).

Inițial terenul împădurit, a fost incendiat (ca și la Cetatea de Scaun), rezultând o dungă, un nivel de cenușă, pe o mare suprafață. În șanțul defensiv din fața cetății stratul cenușos a fost distrus prin săparea sa, dar nu și sub masa valului de pământ protector.

Forma regulată a cetății, aparține tipului de cetăți de câmpie, unde larghețea terenului permitea așa ceva. Laturile pe interior, redând un romb, au 36 metri, pe colțuri fiind câte un turn (**pl. 30/B**). Cel care avea suprafața cea mai mare, de cca. 43 metri, nr. II, avea laturi inegale. Zidurile erau sprijinite de contraforți. Incinta beneficia de un pavaj realizat din mortar. Intrarea exista pe latura sudică, fără piloni de sprijin și pod mobil. Din cauza operațiunilor de demantelare realizate post

1400 în vremea lui Alexandru cel Bun (poate parte din piatra cu urme de mortar de la zidul său suplimentar de la Cetatea de Scaun provine de la Șcheia), dar și pentru recuperare de piatră de-a lungul vremii, inclusiv în perioada austriacă, stabilirea exactă a traseului zidurilor construcției a întâmpinat unele dificultăți.

După defrișarea inițială a pădurii în apropiere s-au construit mai multe cuptoare pentru ars piatra de var, oarecum dispuse în linie dreaptă, de la est la vest (**pl. 30/C**). După autori, numai cuptoarele identificate arheologic ar fi putut produce în mai multe șarje fiecare circa 1.400 tone, ceea ce se consideră suficient pentru toată construcția. Piatra s-a folosit și de pe loc, din roca nativă, dar s-a adus și de aiurea.

Ulterior s-a ridicat cetatea și în final, ca element defensiv de sine stătător, un șanț de apărare pe partea accesului, dinspre desfășurarea coamei dealului, dar șanțul, însă, nu a avut contraescarpă, iar valul nu a dispus de palisadă.

Planul cetății, patrulater cu turnuri pe colțuri, se aseamănă și cu cel de la Tg. Neamț (laturi 45 m x 40 m), dar și cu cel al fortului mușatin de la Suceava (45 m x 43 m), dimensiuni apropiate și de cele de la Șcheia. Tehnica de construcție este identică, ca și structura mortarului. Chiar și urmele materiale arheologice din cetățile respective au un caracter unitar.

Firesc, s-au identificat și varnițe pentru prepararea mortarului, unele vetre ale constructorilor și s-au descoperit și câteva unelte din fier, întregi sau fragmente ale acestora.

Pentru date au contat atât câteva monede Petru I Mușat și Alexandru cel Bun, dar și ceramică, fie de calitate slabă (*rurală*, chiar și lucrată numai cu mâna), fie superioară, considerată a fi *orășenească*. Piese de după imediat 1400 documentează exact perioada demantelării cetății.

Cauzele renunțării la ea, pot fi mai multe: distrugeri naturale datorate instabilității solului de aici, depărtarea de reședința voievodală de la Suceava, sau comanda regală poloneză deoarece se putea controla drumul spre regatul nordic vecin. După noi, în mod cert a funcționat măcar a doua cauză, dacă nu și prima.

În opinia autorilor, paznicii cetății, în număr de circa 65, ținând cont de faptul că în incintă nu erau construcții de locuit, puteau locui în turnuri, ca și la – demonstrat – Cetatea Neamțului. Problema apei, având în vedere adâncimea mică de plasare a pânzei freatice, se putea rezolva simplu pe bază de puțuri-fântâni.

În fine, autorii nu exclud o origine a planului său din părțile polono-baltice, (ținând cont și de relațiile cu regatul polon), ca o adaptare la terenul de aici, dar amintesc și de o posibilă origine din spațiul dunăreano-bizantin și nord-pontic. Toate analogiile fiind construcții tipice perioadei dinaintea apariției artileriei ca armă de asediu, cu turnuri patrolatere.

Ajunse într-o fază foarte mare de distrugere, ruinele cetății nu apar în harta austriacă “Plans des Bukowiner Districts bestehend in 72 Sections”, în schimb, este redată grafic Mănăstirea Sf. Axentie, de lângă Suceava, Zamca (**Iosep, 2012, secțiunea 52**).

C - CETATEA DE SCAUN A SUCEVEI

În întreaga țară nu există multe monumente ca această cetate, care să fie încărcate de atâta istorie. Desigur, începuturile sale se leagă de cele ale urbei devenită după Siret, reședința privilegiată a Moldovei. Cetatea reședinței voievodale moldave, care a rezistat trupelor cuceritorului Constantinopolului,

Mahomed al II-lea, a fost de necapitulat câtă vreme a fost apărată temeinic (pl. 29/C, D).

În anul 1895 se inițiază prin Karl A. Romstorfer, conservatorul pentru ducatul austriac al Bucovinei din partea Comisiei Centrale pentru Monumente Istorice și Artă de la Viena, începerea săpăturilor arheologice la cetate și pe platoul din fața sa. Ca efect final se va înființa în anul 1900 Muzeul orășenesc Suceava.

La cetate, începând cu 1951, demarează noi și ample săpături arheologice coordonate de către prof. Ion Nestor și ulterior și lucrări de restaurare, în următorii ani investigații începând și la fosta Curte Domnească și la Cetatea de Vest (sau Șcheia), fortificație care - după cum am văzut - a precedat cetatea din oraș și care nu mai exista deja în vremea lui Ștefan cel Mare.

Pe pîntenul de deal, ce se înalță cu circa 70 de metri deasupra luncii râului Suceava, care curgea undeva pe la poalele dealului în evul mediu, după despădurire și incendierea vegetației, la inițiativa primului mare domnitor al țării, Petru I Mușat (1375-1391), se va ridica fortul noii cetăți, un patrulator, cu laturi de circa 40 metri. Pe colțuri și pe mijlocul curtinelor, la exterior se plasau șapte turnuri, cu laturi de patru metri fiecare. Acest fort mușatin era protejat la rîndul său de un șanț exterior plasat la circa 4 metri depărtare de el, adânc de 10 m și lat la deschidere de circa 30.

De aici în mod normal, la 11 februarie 1388 se scria regelui polonez în legătură cu împrumutul cerut de el suveranului moldav, dovadă că deja Suceava devenise de ceva vreme, după Siret, reședință voievodală. Poate tot din lumea polono-baltico-lituaniană au sosit inițial meșteri pentru ridicarea celor două cetăți sucevene.

După ridicarea unor ziduri defensive din fața intrării de către Alexandru cel Bun, a doua etapă distinctă constructivă s-a datorat lungii și glorioasei domnii ștefaniene. În primul rând s-a urmărit extinderea suprafeței cetății, ce putea adăposti în caz de asediu câteva mii de luptători, prin astuparea șanțului exterior și realizarea curții exterioare prin ridicarea unei centuri perimetrice protejate de noul șanț exterior, niciodată umplut cu apă, lat aproximativ de 30-40 metri, adânc de circa 9, ce înconjura cetatea, separând-o de restul platoului, numit de la o vreme justificat „Câmpul Șanțurilor”.

Dacă paraclisul cetății, capela, fusese pictat în vremea lui Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare va reface pictura acesteia. De altfel, primul va amenaja și o pavare în zona intrării în cetate ca și un sistem de aducțiune a apei în cetate printr-un sistem de conducte de lut ars.

Conform unei steme cu pisanie descoperită în cetate, datată 8 sept. 1477, prima etapă de fortificare și extindere a cetății era deja încheiată la acea dată.

În urma campaniilor otomane din 1475-1476 și a asedierii de către turci a Hotinului, Neamțului și a Sucevei, Ștefan cel Mare va întări cetățile, la ultima dublând conturul zidului de incintă, inclusiv pe cel patrulater al turnurilor, care au primit astfel profil rotunjit pentru ricoșarea proiectilelor asediatorilor.

Lucrări concrete au avut probabil loc și în ceea ce privește amenajarea spațiilor de la etaj ale fortului, unde se găseau încăperile domnești și ale altor personaje din anturajul voievodal.

Un alt mare asediu al cetății, de trei săptămâni, fără succes, s-a petrecut înaintea retragerii oastei poloneze a regelui Ioan Albert spre Codrîi Cosminului, unde ea a suferit o înfrângere dezastruoasă, urmat cum era și firesc de unele reparații. În schimb, în fața unei armate demne ca mărime de epoca lui

Napoleon, de circa 200.000 de oameni, conduși de Soliman Magnificul, în 1538 țara s-a închinat turcilor, Rareș a fugit peste munți, iar cetatea s-a deschis invadatorilor, acum fiind capturat și tezaurul domnesc, în care intra probabil și sabia lui Ștefan cel Mare, azi în muzeul Topkapî de la Istanbul. Noul domn impus de turci, Ștefan Lăcustă, nemulțumind profund pe boierii săi, în decembrie 1540 va fi asasinat în cetate. Ulterior, se pare că Lăpușneanu ar fi intervenit cu lucrări de reamenajare a spațiului interior, continuate și după 1561 de către aventurierul ajuns domn Despot Vodă. Domnia sa a fost scurtă, nemulțumind pe toți și ajungând să fie asediat în cetate de către partida hatmanului Ștefan Tomșa (aug. 1563). În cele din urmă cetatea a fost deschisă asediatorilor, ajutați și de trupe transilvănene, Tomșa fiind ucis. Din păcate, pentru a pune din nou mâna pe putere, Alexandru Lăpușneanu (1564-1568), care a mutat capitala Moldovei la Iași, s-a angajat față de turci să distrugă cetățile țării, cu excepția Hotinului, lăsat după exprimarea lui Grigore Ureche „ca să fie de apărătură despre leși”. Fără să fie afectată total, fortificația suceveană a mai suportat unele reparații în deceniile viitoare, precum în timpul lui Ieremia Movilă, de la care Mihai Viteazul o va ocupa punând aici garnizoană credincioasă și pe comandantul său, Ioan Kaptury (mai 1600). Fără ajutor de nicăieri, în cele din urmă cetatea se va preda forțelor lui Movilă susținut și de polonezi. În sfârșit, Vasile Lupu, va întreprinde lucrări de refacere, inclusiv în capelă. A urmat războiul cu tabăra logofătului Gheorghe Ștefan, primul ajutat de cazacii lui Timuș Hmielnițki, ginerele său, care s-au cantonat în cetate (1653). În cele din urmă ea s-a predat, cu tot cu averea lui Lupu. Fiind încă folosită în timpul războaielor turco-polone, domnitorul Dumitrașcu Cantacuzino, la poruncă turcească în 1675, va purcede în a distruge cetatea, ulterior

intervernind alunecări de teren, cutremure și în primul rând mâna oamenilor care s-au aprovizionat cu piatră de construcție, mai ales în perioada austriacă. Pentru multe, multe alte informații, recomandăm cel mai bine, **Batariuc, 2004**, fiind și cea mai nouă lucrare de sinteză pe subiect.

D- SUCEAVA, CURTEA DOMNEASCĂ

Ca urmare firească a mutării de către Petru I Mușat a reședinței voievodale de la Siret la Suceava, s-a pus problema ridicării unui complex civil de locuire pentru familia domnească și anturajul său. Așa cum bine se știe, în 1388, ilustrul prim mare gospodar al Moldovei, scria regelui Poloniei, de aici de la Suceava, fie din prima cetate, Șcheia, fie din cetatea sa nou construită. Ținând cont de relativa modestie a descoperirilor arheologice de la Șcheia, considerăm că documentul a fost redactat în cea devenită *de Scaun*. Ca și în Occident, pentru noua reședință a fost aleasă o poziție dominantă asupra așezării propriu-zise, asupra văii pârâului Cacaina (Târgului), sectorul *Șipot* fiind cel mai prielnic locuirii, după cum s-a spus, încă din îndepărtata preistorie. Nu știm și nu vom ști dacă până atunci și drumul ce venea din valea Sucevei trecea, ca și azi, prin fața fostei reședințe domnești. Probabil că da. Aici putea fi și un punct domnesc de control asupra circulației umane și de mărfuri.

Îndelungatele săpături arheologice, din păcate unele nepublicate de Mircea Matei, din acest sit medieval au putut creiona în mare evoluția constructivă a acestui complex aulic. Au fost poate și unele erori de interpretare.

1. În prima etapă din inițiativa lui Petru I complexul a beneficiat de casă domnească doar din lemn și probabil anexe.

2. Alexandru cel Bun, un al doilea mare administrator al țării, a ridicat o spațioasă construcție din piatră, dotată și cu beci.

3. Adevăratul constructor al complexului, a fost în chip firesc, Ștefan cel Mare, în două etape, pe latura estică și cea nordică, închizând incinta cu zid înalt, pe latura sudică.

4. În fine, în secolul XVII, Vasile Lupu întreprinde o serie de lucrări de refacere, cu o modestă extindere a tronsonului de beciuri de pe latura de est.

Pe scurt, să analizăm fiecare fază (**Matei, Emandi, 1988, 130 și urm.**, cu foarte multe alte informații ce nu țin însă de subiectul lucrării noastre).

1. Este posibil ca pe lângă casa domnească din lemn și anexele sale să fi fost ridicat și un turn-locuință, desigur ce putea avea valențe și defensive. Casa probabil doar cu parter, avea dimensiuni de 18,50 m x 7 m și pivniță. Deși doar din lemn, casa a avut o sobă de lux pentru vremea sa, din cahle decorate cu motive geometrice și cruce traforată, putând fi distrusă prin incendiere o dată cu invazia otomană de la 1476. La numai patru metri depărtare de casă, a existat o alta, cu dimensiuni incerte, pentru curteni, și ea dotată cu sobe cu cahle.

La o distanță de 24 de metri s-a descoperit fundația unui turn cu ziduri din piatră, groase de 1,20 m, cu laturi aproximativ egale, de circa 10 m, și pavaj din cărămizi. Pentru o stabilitate mai bună fundația a fost turnată peste un sol fortificat cu stâlpi din lemn, bătuți în pământ la mari adâncimi. Datarea în perioada Petru I este ipotetică, dar foarte plauzibilă. Aici se putea locui, inclusiv la etajele sale. Turnul servea și ca refugiu, dar și pentru supravegherea așezării și traficului la intrarea drumului în oraș. Probabil s-a renunțat la el după distrugerile masive ale turcilor din 1476. În rest, este cert că prima etapă constructivă nu a beneficiat de șanț, val de pământ și palisadă.

2. În locul casei curtenilor se ridică o alta tot din lemn, cu dimensiuni incerte din cauza marilor deranjamente stratigrafice ulterioare. Tot Alexandru cel Bun construiește casă din piatră, în partea nordică a laturii de est a reședinței. Peretele nordic al casei va face corp comun cu alte construcții de pe latura nordică realizându-se astfel un zid comun de incintă.

3. Într-o primă etapă a epocii Ștefan cel Mare, se adaugă pe latura estică, în continuarea casei Alexandru cel Bun, o construcție nouă, iar pe latura nordică, spre vest, la zidul de incintă, un corp de noi încăperi.

În epoca Ștefan cel Mare, reședința avea șapte încăperi pe latura nordică și cinci pe cea estică, planul general redând litera "L" de tipar. Era cel mai mare ansamblu rezidențial voievodal din Moldova epocii sale (**pl. 30/D**).

4. În ultima etapă, lui Vasile Lupu i se datorează unele lucrări de refacere și înfrumusețare.

Elemente defensive au putut fi turnul de piatră din apropiere, zidul de incintă de pe latura sudică (**144**), dar și construcția în sine, monolit. Apetrei este de părere că la Suceava Curtea Domnerasă nu avea potențial defensiv (**Apetrei, 2006, 65**; cf. și **Matei, 1989, 81-83**). În fine, se estimează că cel mai devreme, la sfârșitul secolului al XVII-lea, Curtea Domnească își încheie funcționalitatea.

IX. MĂNĂSTIRI ȘI CURȚI BOIEREȘTI FORTIFICATE

Un capitol distinct este reprezentat de eforturile de asigurare a zonelor sacre reprezentate de mănăstirile bucovinene și de asigurare a securității averilor mobile ale acestora și vieții slujitorilor lor. În continuare ne propunem să nu facem abuz de

informații, ci doar să schițăm în mare evoluția acestui sistem defensiv mănăstiresc, Bucovina beneficiind de cea mai densă rețea de mănăstiri din Moldova medievală.

Mănăstirile au de regulă unul sau două turnuri pe colțuri. Etapa în care se construiesc mai multe turnuri pe colțuri, cu aspect deja de cetate, este reprezentată de mănăstirea Putna (1481), când pentru o mai bună apărare se construiește turnul de pe colț, cu rol de clopotniță și două pe laturile de vest și de est. Mai târziu, se ajunge astfel, ca la Slatina (1554) ctitoria lui Lăpușneanu să se ridice patru turnuri pe colțuri.

1. MĂNĂSTIREA PUTNA (com. Putna), 1481

Mănăstirea Putna a fost la vremea sa cel mai bine fortificat complex monastic din Moldova. Zidurile de incintă și turnurile marginale au suferit de-a lungul vremii însă diverse modificări (pl. 31/A-B).

Restaurat și el de-a lungul timpului, turnul tezaurului este singura construcție care se păstrează întreagă din epoca ctitorului. Pisania indică anul 1481 pentru zidirea sa și a zidului de incintă. Turnul are patru niveluri, parterul în secțiune dreptunghiulară, iar în rest octogonală. Zidul are grosime de cca. un metru, iar ferestrele înguste erau destinate pentru tragere. În plus, exista și un podeț mobil, ce se ridică, aflat la primul etaj. Pentru stabilitate turnul este sprijinit de trei contraforturi, al patrulea fiind însuși volumul scării. În urma cutremurului din 1739 a suferit unele modificări și reparații.

Alt turn deosebit de important a fost cel al clopotniței, plasat pe aceeași latură vestică, în colțul de nord-vest. De formă aproape pătrată, cu laturile de circa 12 m, a supraviețuit până când la mijlocul secolului al XIX-lea latura nordică a zidului de

incintă a fost mutată cu cca. 23 m, în scopul măririi curții mănăstirești. Lucrări de reparare la el au fost făcute în 1559 din dorința lui Lăpușneanu, informație consemnată pe o pisanie, mutată pe zidul estic al paraclisului de azi. Valențele defensive sunt demonstrate și de prezența crenelurilor sale ilustrate în gravura de la 1757.

Latura nordică a zidului de incintă a fost refăcută la mijlocul secolului al XVII-lea, pe locul celui ștefanian, prilej de a se ridica la extremități două mici turnuri și pentru susținerea colțurilor dar și cu rol defensiv, probabil ca foișoare de pază. Aflate în ruină probabil, ele au fost însă demolate la mijlocul secolului al XIX-lea, în locul lor zidindu-se contraforturi de colț.

Aproximativ pe mijlocul laturii răsăritene, inițial a existat încă un turn, alături de el în secolul al XIX-lea ridicându-se un altul. Nu departe, bănuim că și cel de la intrare avea funcție defensivă, ulterior fiind construit cel actual. Trebuie spus și că zidurile exterioare, pe laturile de sud, est și vest (parțial), urmăresc traseul celor din veacul al XV-lea și că ele erau dublate spre exterior cu un șanț de apărare existent până în secolul al XVIII-lea (**Moisescu, Musicescu, Șirli, 1982, 21 și urm.,** pentru multe alte inf.; **Paradais, 1988, 85-85, și fig. 25).**

2.MĂNĂSTIREA VORONEȚ (oraș Gura Humorului), 1488

Inițial la Voroneț a existat o comunitate de călugări și o biserică din lemn, informații ce apar în anul 1472. Este meritul domnitorului Ștefan cel Mare de a fi zidit actualul lăcaș de cult în 1488. Nu se cunoaște însă sigur vechimea zidului de incintă. Mai târziu, mitropolitul Grigorie Roșca, în 1547 adaugă bisericii un pridvor închis, iar egumenul Macarie (1756-1782) repară biserica, face noi chilii și este posibil să fi făcut lucrări și la

aceste ziduri. În ultimii ani, au avut loc lucrări ample la zidul de incintă al mănăstirii. **Balș, 2012, 31-36.**

3.MĂNĂSTIREA PROBOTA (oraș Dolhasca, Probota), 1530

Mănăstirea, ca obște ecleziastică, deține cea mai veche atestare documentară dintre toate astfel de lăcașuri de cult. La 2 iulie 1398 era atestată *mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae care este în Poiană, între Șomuz și pâraul Pobratei* (**Pușcașu, 2013, 14-17**). Ulterior, ea se va numi în documente *Sf. Nicolae din Poiană*. Nu departe de ea, spre vest, pe malul stâng al pâraului amintit, se găsesc ruinele numite *Probrata Veche*, biserică unde a fost îngropată și mama lui Ștefan cel Mare. Biserica inițială, de care vorbea vechiul document, fusese probabil din lemn. Cercetările arheologice de aici au datat edificiul din piatră, fără însă zid de incintă din piatră, în cea de-a doua jumătate a secolului al XV, deci Ștefan și-a pus mama în locul de veci într-o biserică ridicată de el.

Probabil la îndemnul egumenului Grigore Roșca de aici, Petru Rareș se hotărește în a construi ca necropolă a familiei sale noua construcție de azi, pe un teren mai propice. Pisania bisericii menționează anul 1530. Peste 20 de ani se ridică zidul de piatră de incintă, după pisania de pe turnul de la intrare, care i-a asigurat o protecție reală, mai ales că averea și veniturile au devenit tot mai mari. Zidul se desfășoară pe un traseu patrulator, cu laturi de circa 90 metri, beneficiind și de trei turnuri pe latura de est, două de colț și unul de intrare. Fundația zidului, după săpăturile arheologice, se adâncea până pe la -80 cm, și avea o lățime de cca. 1,3 m.

Și impozanta clisiarniță deținea capacitate de adăpost defensiv. La 1622 mănăstirea însă suferă un atac banditesc de jaf, ceea ce îi scade din gradul de credibilitate a siguranței. Cu timpul mănăstirea sărăcește tot mai mult, este închinată la Ierusalim, iar după secularizarea averilor mănăstirești devine biserică de mir pentru săteni, procesul de degradare a construcțiilor sale continuând.

Notabil, aici s-au descoperit fragmente din pietrele de mormânt ale părinților lui Ștefan cel Mare, reînținuți.

4.MĂNĂSTIREA HUMOR (com. Mănăstirea Humorului), 1530

După cum se știe, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun a fost ridicată mănăstirea veche de la Humor. Ulterior, logofătul Toader Bubuiog ridică la 1530 pe cea actuală, compusă atunci din biserică, chilii și ziduri împrejmuitoare. La rândul său, Vasile Lupu construiește la 1641 turnul-clopotniță, masiv, cu parter și trei niveluri, dar și reparând, îngroșând zidul de incintă, care îngloba și turnul, de plan pătrat. Pe laturile sale de opt metri, de est și vest, se mai observă resturi din acest zid defensiv. Turnul posedă ferestre mici, înguste, ideale pentru luptă.

În 1653 cazacii lui Timuș Hmielnițki au jefuit și incendiat lăcașul de cult (**Balș, 1965**).

5.MĂNĂSTIREA MOLDOVIȚA (com. Vatra Moldoviței), 1532

După distrugerea primei mănăstiri, închinată Bunei Vestiri, ctitorită de Alexandru cel Bun, a fost rândul lui Petru Rareș să ridice în 1532 actualul monumentului UNESCO, la o

distanță de cca. 500 m depărtare de locul primului lăcaș de cult, distrus de alunecări de teren. Probabil de aici s-au și folosit și mari cantități de piatră la noua construcție. Petru Rareș a protejat complexul monahal cu turnuri și ziduri înalte împrejmuitoare (**pl. 32/B; 34/A**). Elemente tipice goticului târziu transilvănean, care pot fi sesizate aici, dovedesc că la construcție au participat și meșteri pietrari din Transilvania.

Pe latura de răsărit, de acces, pe colțuri, sunt două turnuri, unul rotund și altul pătrat în secțiune, iar între ele cel de intrare. Corp comun cu zidul exterior face clisiarnița și corpul locativ. Ulterior, episcopul Efrem de Rădăuți, a ridicat între 1610-1612 pe partea nordică clădirea clisiarniței.

În 1785 mănăstirea a fost desființată de cotropitorii austrieци, sfântul lăcaș suferind în timp numeroase deteriorări. De abia în anul 1932 Mănăstirea Moldovița și-a reluat activitatea (ca mănăstire de maici).

În perioada 1954-1960 biserica mănăstirii a fost restaurată, alături de consolidări ale zidurilor și turnurilor exterioare (**Gheorghiu, 1985, 205-206**).

6.MĂNĂSTIREA RÂȘCA (com. Râșca), 1542

După tradiția locului mănăstirea a fost inițial construită în comuna vecină, Bogdănești. Cercetările noastre de teren în Bogdănești au identificat un sit arheologic medieval, probabil fostul amplasament, după cum și un alt loc, cu urme vechi de morminte creștine (**Andronic, 2016, 55, pct. 1; respectiv 57, pct. 4**). În schimb, în lipsa documentelor este doar un orgoliu local, afirmația că ea a fost inițial ridicată chiar de descălecătorul Bogdan, ceea ce nu se poate demonstra în mod practic. În urma unor distrugerii succesive, probabil 1510 și 1512 de tătari și apoi

1538 de turci, ea a fost strămutată un pic mai la adăpost, spre înălțimi premontane, unde se află și astăzi.

Revenit în domnie, Petru Rareș a finanțat noua construcție (1542), prin episcopul de Roman, la care s-a adăugat o contribuție a logofeților Ioan și Teodor Balș. Biserica ei, cu hramul Sf. Nicolae, a fost protejată cu zid de incintă și turn la intrare. Dar după invazia turco-tătără de după căderea lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572), mănăstirea este pustiită, căzând în degradare.

Este meritul marelui vornic al Țării de Jos, Costea Băcioc, ca în anii 1611-1617 să fi reparat mănăstirea, biserica primind și un pridvor adosat construcției. El a dispus repararea pe cheltuiala sa și a celorlalte corpuri ale mănăstirii: chiliile și clopotnița, precum și zidul înconjurător. Cu toate că dispunea de zid perimetral, ea a fost prădată în 1633 de niște tâlhari unguri, apoi de tătari în anii 1671, 1674, 1686, 1691, 1697, și 1716. În anul revoluționar 1821 turcii o pradă, neputând nici atunci fi apărată în mod real.

În perioada stăreției egumenului Calistru Fene (1750-1778), mănăstirea a început să fie refăcută treptat. Biserica a fost reparată în anul 1766, între anii 1798-1799, egumenul Chiril a refăcut chiliile mănăstirești. În anul 1872, s-au executat aici noi lucrări de reparații ale mănăstirii. S-au realizat acoperișurile cu bulb de pe turnul porții și de pe cuhnie, s-a dăruit pridvorul, s-a închis intrarea de pe latura de sud și s-a deschis intrarea dinspre vest și s-a repictat biserica. După puternicul incendiu din 1921 a fost refăcută între anii 1923-1931.

Între 1965 și 1968 au loc noi lucrări de restaurare, cu precădere la zidul de incintă și turnul de intrare, cu rol și de clopotniță, având două etaje. După unele elemente de arhitectură el poate fi datat în secolul al XVII. La bază are o boltă cilindrică,

dublată de arcuri frânte. La primul nivel este încăperea unde a fost surghiunit cărturarul patriot Mihai Kogălniceanu. la ordinul domnitorului Mihail Sturdza. La cel de-al doilea, se află clopotnița cu ferestre dinspre incintă terminându-se în arc frânt, în stil gotic.

Ceea ce se știe mai concret despre zidul de incintă, este că el a fost construit (reconstruit ?) de către hatmanul Gavril Coci fratele lui Vasile Lupu. El a fost reparat și supraînălțat, iar pe latura de nord refăcut din temelie în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. **Gavrilesco, 1960, 70-77.**

7.MĂNĂSTIREA SLATINA (com. Slatina), 1553-1564

Mănăstirea Slatina, necropolă de familie a lui Alexandru Lăpușneanu, a fost ridicată între anii 1553 și 1564, în ambele domnii ale sale. Principalii constructori ai bisericii au fost meșteri locali dar și din Transilvania. S-au folosit multe materiale de import. După sfîntirea bisericii, s-au clădit în următorii ani casa domnească, chiliile, zidurile împrejmuitoare prevăzute cu bastioane la colțuri (**pl. 33/B**).

În timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653), biserica este restaurată, construindu-se și un rând nou de chilii. În anul 1691, au intrat în Moldova oștile poloneze ale regelui Ioan Sobieski al III-lea mănăstirea fiind jefuită și rămânând în ruină timp de o jumătate de secol. Războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea au fost însoțite de jafuri, arderi și distrugeri, în final mănăstirea devenind pustie.

Abia pe la începutul secolului al XIX-lea se iau măsuri de repopulare a Mănăstirii Slatina și se încep lucrări de restaurare care vor dura până către mijlocul secolului. În 1821 se va refugia

acolo grupul de luptători greci eteriști, care era urmărit de turci, mănăstirea suferind un asediu dur, incendiată și jefuită.

Începând din anul 1823, Mănăstirea Slatina a fost restaurată din voința mitropolitului Veniamin Costachi și a arhiereului său. Astfel, s-au efectuat lucrări de restaurare a bisericii. De asemenea, au fost modificate tavanele încăperilor și acoperișul, a fost amenajată trapeza mănăstirii. Între 1829-1834, arhiereul **Filaret Beldiman** (1781-1844) a refăcut din temelie turnul de poartă de pe latura de est, așezând o inscripție de 15 versuri, pe o tablă de aramă, care "*s-au săpat de Nazarie ieromonahul în Iași, 1834*". Tot atunci au fost demolate chiliile din dreapta turnului, iar în partea stângă a fost construit un corp de chilii cu parter și etaj, având un pridvor deschis, susținut pe coloane neoclasice de lemn. În această clădire a funcționat între anii 1881-1932 un spital (bolniță pentru bolnavi). De asemenea, a fost demolată o clădire cu trei încăperi spațioase, care era lipită de turnul de sud-vest și de zidul sudic. În 1830 s-au turnat două clopote, tot pe cheltuiala arhiereului.

Aflată în apropierea graniței dintre Regatul României și Imperiul Austro-Ungar (care stăpânea Bucovina), luptele din primul război mondial, desfășurate în apropiere, au dus la ruinarea întregii mănăstiri, care a fost renovată în anul 1932, la îndemnul mitropolitului Georgescu al Moldovei. Alte lucrări de restaurare s-au desfășurat între anii 1955-1960, la biserică, la corpul de chilii și la paraclis. Pe vechile fundații ale clădirii aflate odinioară lângă zidul sudic al incintei, a fost ridicată între anii 1955-1958 un edificiu nou, pe restul porțiunii până la turnul de sud-est fiind reconstruit drumul de strajă. Ulterior, lucrări de renovare s-au mai efectuat între anii 1968-1973, când s-au restaurat chiliile de pe latura de est, turnul porții și turnul-clopotniță (**Nicolescu, 1966**).

8. MĂNĂSTIREA SUCEVIȚA (com. Sucevița), 1583-1586

Una dintre cele mai prestigioase și bine apărate mănăstiri din Bucovina este mănăstirea Sucevița, opera comună a familiilor Movileștilor (mari boieri, cărturari și chiar domnitori ai Moldovei și Țării Românești, sec. XVI-XVII). Ea a fost construită între anii 1583-1586. Cele mai bine conservate picturi murale religioase medievale s-au păstrat aici.

Zidul de incinta este un patrulatier cu laturi de 100 x 104, cu înălțime de 6 metri și grosime de 3 metri, prevăzute cu contraforturi din loc în loc, și metereze, drum de strajă și patru turnuri de colț și unul cu paraclis deasupra gangului intrării. Turnurile au profil pătrat sau din șase laturi și dispun de ferestre de tragere înguste (**Musicescu, Berza, 1958, 17-28**).

9. MĂNĂSTIREA ZAMCA (oraș Suceava), 1606

Colonia armeană din Suceava, stabilită în cea de-a doua jumătate a secolui al XIV-lea, cu o proprie episcopie creată aici la începutul celui următor, și-a creat și o serie de biserici: biserica și mănăstirea Hagigadar (1512) din împrejurimile vechii reședințe voievodale mușatine, biserica Sf. Cruce (1522) și biserica Sf. Simion (1606), ambele în oraș. Cea mai importantă însă construcție a armenilor la Suceava, plasată în extremitatea de vest a orașului, a fost Mănăstirea Zamca, însumând biserica Auxente, un turn-clopotniță, pe latura de est și o clădire pe unde se și intră având la etaj un paraclis.

Numele este de origine poloneză, *zamek* (pl. *zamki*), cu sens de fortificație.

Panorama ce se deschide de aici este deosebită: o largă vedere spre valea Sucevei și satele Ițcani, Șcheia și Sf. Ilie (cu biserică de la Ștefan cel Mare).

Cercetările arheologice din mănăstire au dus la părerea că acest complex a fost ridicat în prima jumătate a secolului al XVII-lea (**Șimanschi, 1967, 7** și urm. pentru alte informații). Mai exact, pe cheia de boltă a arcadei estice de la intrarea în turnul clopotniță este menționată data zidirii acestuia – 1606. La data prezenței unui călător polonez, Simeon Lehați, peste doi ani, el menționează mănăstirea ca și terminată. Cel puțin, biserica – se știe de pe piatra sa de mormânt de aici – a fost construită de Agobșa, decedat în 1612, dar probabil la marile cheltuieli necesare au contribuit și alți armeni bogați.

Fără alte date despre mănăstire și viața ei religioasă, care nu ne interesează aici, un eveniment de excepție este ocuparea sa de către trupele poloneze ale lui Ioan Sobieski, în timpul campaniei sale antiotomane din 1690-1691, fapt atestat și de unele grafite de pe pereții paraclisului. Pentru fortificarea suplimentară a cantonamentului său, Sobieski a ridicat valul de pământ ce înconjoară acum mănăstirea pe laturile de nord, est și sud, dublat de șanț în față. Probabil de atunci locuitorii au preluat denumirea actuală.

Turnul clopotniță, de plan rectangular, a avut, logic, și valențe defensive, având rol în apărarea intrării în mănăstire. La primul nivel este capela dedicată Sf. Grigore Luminătorul, iar la ultimul este clopotnița propriu-zisă.

Cea mai interesantă construcție este însă clădirea paraclisului, de plan dreptunghiular (15 m x 8 m). La parter este un gang al intrării, iar la etaj paraclisul Sf. Marii și alte încăperi. Pe latura de vest se află – ca și la mănăstirile Cașin (1655) și

Hadâmbu (1659), – un ieșind de tip *échaugnette*, cu rol de apărare a intrării.

Desigur, cea mai mare protecție a oferit-o zidul din piatră, de incintă, în formă de trapez alungit, cu laturi de 59 x 66 x 70 x 74 metri, cu o grosime de un metru. Pentru stabilitate, la distanțe inegale, au fost construiți contraforți. Înălțimea conservată pe latura vestică este de 4 m. Lipsa turnurilor de colț, a meterezelor și a unui drum de strajă relevă o capacitate redusă defensivă (pentru multe alte informații, *Ibidem, passim*).

10. MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA (com. Mitocu Dragomirnei), 1609

După ridicarea în 1602 a micuței biserici din piatră Dragomirna Mică, în locul unui mic schit din lemn. de către Anastasie Crimca și rudele sale, marele logofăt Lupu Stroici și marele vistiernic Simion Stroici. în următorii ani mitropolitul Crimca va ridica actuala mănăstire cu hramul Pogorârea Sf. Duh. Ea a fost finalizată în 1609 (pl. 32/A).

Mitropolitul Petru Movilă. a afirmat într-un manuscris că marele logofăt Luca Stroici i-a dat în secret lui Anastasie Crimca o sumă importantă de bani *"cu jurământ ca din averea lui să fundeze o mănăstire, nespunând nimănui că cu averea lui zidește"*. Mitropolitul a ridicat astfel o mănăstire *"mai mare și mai frumoasă decât celelalte mănăstiri ce se află în Moldovlahia."*

Este meritul domnitorului Moldovei Miron Barnovschi. după informațiile lui Miron Costin, ca în anul 1627 să fi protejat biserica cu ziduri de apărare masive și înalte, mănăstirea căpătând înfățișarea unei reale fortificații, cu patru turnuri pătrate în secțiune pe colțuri și unul pe mijlocul laturii sudice, de intrare,

cu rol și de clopotniță. Lucrările au fost costisitoare și de durată, și după toate probabilitățile ele au continuat și după domnia lui Barnovschi. Mănăstirea nu a avut însă forță militară capabilă să apere, cazacii lui Timuș Hmielnițchi (1653) și apoi tătarii (1658) jefuind-o.

Pe la jumătatea secolului următor s-au executat lucrări de reparare a bisericii, fără să știm dacă ele au vizat și zidurile și turnurile de incintă. După anexarea Bucovinei de către Habsburgi, Dragomirna, alături doar de Putna și Sucevița își păstrează statutul mănăstiresc.

În perioada 1843-1845 când s-a ridicat un nou corp de chilii, a fost supraînălțat cu un etaj turnul de intrare. Ample lucrări de restaurare s-au desfășurat între 1961 și 1976, când, printre altele, s-au făcut completări la zidul de incintă, acum acoperit și dotat cu drum de strajă. În plus, s-a renunțat la ultimul etaj al turnului clopotniță.

Zidurile de incintă sunt construite din piatră brută de carieră, având o grosime de 1.7 metri și o înălțime de aproximativ 11 metri. În exterior, zidurile sunt sprijinite de contraforturi puternice. În interior, pe ziduri se întinde un drum de strajă susținut de pilaștri uniți prin arcade; iar la partea superioară se află un șir de metereze înguste. În cele patru colțuri ale incintei, cum s-a spus, se află turnuri de apărare înalte și masive. În exterior, acestea sunt susținute pe cele două laturi de contraforturi. La nivelul superior, sunt dotate cu ferestre înguste de tragere. Actualmente, turnul clopotniță are două etaje și îndeplinește și rolul de turn de poartă, pe aici intrându-se în incinta mănăstirii. La parter, el este străbătut de un gang boltit, cu aspect gotic subliniat de arcuri împodobite cu ornamente vegetale ce se găsesc pe bolțarii arcadelor gangului. La primul etaj se află un mic paraclis, iar la etajul al doilea camera

clopotelor, cu largi arcade deschise pe fiecare latură. **Porcescu, 1974, 257-259.**

11. MĂNĂSTIREA SOLCA (oraș Solca), 1612

Nu departe de curtea boierescă a portarului de Suceava Luca Arbore, de la Arbore, se găsește pe partea stângă a văii pâraului Solca, ctitoria domnitorului Ștefan Tomșa. În prima sa domnie, în 1612, ridică biserica cu hramul Sf. Arhangheli Petru și Pavel. În cea de a doua, în 1622 construiește chiliile, beciuri, zidul de incintă cu patru turnuri pe colțuri și clopotnița de la intrare. În 1623 e mazilit, murind în final pe malurile Bosforului. Peste 12 ani, logofătul Cârștian, în vremea domniei lui Radu Mihnea, o finalizează ridicând un turn și un zid de apărare (Caproșu, 1974, 267-271).

Mai menționăm în final, că în cartierul sucevean Burdujeni, este mănăstirea Teodoreni, ridicată după tradiție pe locul unei vechi biserici din lemn, de epocă ștefaniană, de către Teodor Movilă și frații săi, la 1597. Zidul de incintă nu este masiv și înalt, cu rol eficient defensiv, mănăstirea având doar semnificativ turnul-clopotniță de la intrare.

Preocupările legate de cercetarea istoriei curților nobiliare în țările române au apărut destul de târziu. Încă din 1969 Henri H. Stahl a atras atenția asupra capacității foarte limitate defensive a acestor ansambluri de arhitectură laică, deși mai înainte a fost publicat articolul lui Gh. Diaconu despre rolul acestor curți boierești în apărarea țării (**Diaconu, 1954, 551-571; vezi și Apetrei, 2006, 55; Idem, 2009, 235-252**).

Din păcate, până acum, cu foarte mici excepții, în Bucovina nu s-au cercetat arheologic astfel de curți. Mai sigur,

de abia după mijlocul secolului al XV-lea la sud și est de Carpați apar curți boierești întărite.

Necunoscută rămâne doar bănuita curtea nobiliară de la Rădăuți, cea mai veche, databilă încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea, care a putut deține inițial un rol concret în sistemul de organizare teritorial-politic al viitorului stat moldovenesc. Numai ipotetic, o putem asocia cu puternicul feudal local Costea, ginerele lui Bogdan I, care ar fi putut domina depresiunea Rădăuți, caracterizată cu o densitate demografică mai mare, datorată tocmai satelor nou create de emigrația de dincolo de Carpați (**Andronic, 2014, 383**), dincolo de faptul că viețuirea în localitate și împrejurimile imediate s-a desfășurat totuși fără întreruperi. Urmele locuinței lui Costea din apropierea bisericii modeste din lemn care a fost suprapusă de cea actuală, Bogdana, este posibil să fi fost distruse de amplele lucrări de construcție din secolele următoare, inclusiv din perioada austriacă și apoi comunistă (blocurile din vecinătate).

Cercetările de la Giulești (com. Boroaia) de până acum, nu au interceptat cortine de zid, chiar dacă însăși clădirea de locuit putea avea unele caracteristici favorabile unei apărări militare. Aici a fost reședința lui *Djula capitaneus* (Giulea), deci pârcălab, un foarte important personaj istoric al sfatului țării, poate chiar descălecător de tânăr al lui Bogdan, unde s-au identificat *urme de stâlpi de piatră și cărămidă de la poarta acestui ansamblu rezidențial* (**Bătrâna, Bătrâna, 1982, 19**), ceea ce sugerează totuși o fostă împrejmuire. În mod cert complexul arhitectural, care îngloba și biserica de piatră de stil gotic adaptat cultului ortodox, putea să aibă un rol defensiv, chiar dacă modest, legat și de statutul lui Giulea. C. N. Apetrei nu vede un astfel de rol (**2009, 235**). În urma împresurării și atacării sale de către armata invadatoare regală maghiară a lui

Matei Corvin, în 1467, a fost distrus prin incendiere. Dovezi ale luptei de aici stau vârfurile de săgeată, de lance, pintoni și accesorii de harnașament descoperite pe nivelul de distrugere. Prin denumirea sa de *capitaneus*, foarte probabil Giulea (nume de rezonanță maramureșeană) îndeplinea în principal atribuții importante militar-administrative (**Bătrâna, Bătrâna, 1982, 19; Bătrâna, Bătrâna, Vătămanu, Scorțanu , 1983, 79-93**).

Mergând însă pe principiul îngrădirilor, a gardurilor, de care beneficiau în mod normal măcar gospodăriile mai înstărite, Apetrei consideră pe drept cuvânt că ansamblurile rezidențiale boierești aveau totuși garduri înalte, care însă nu au lăsat urme sesizabile arheologic (66). Unicul caz din Bucovina, mai deosebit, a fost reședința logofătului lui Rareș, Mateiaș, de la Horodniceni. Aici unele resturi de zid de cărămidă și piatră din apropierea bisericii de curte au putut proveni de la un zid împrejmuitoare, purtând și valențe defensive (**Apetrei, 2006, 68-69**, citând Maria Magdalena Székely....., *Marii logofeți ai Moldovei lui Petru Rareș*, II, în *Studii și Materiale de istorie medie*, XIV, 1996, 67; Eadem, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, 118). Astfel de împrejurări le acceptă și soții Bătrâna (1982, 17), unele curți boierești fiind centre de apărare.

Noi date vor fi puse la dispoziție prin săpături la reședința cumnatului lui Ștefan cel Mare, Șendrea, de la Dolhești Mari, a celei de la Bălinești (com. Grămești) a logofătului Tăutu al lui Ștefan cel Mare, a celei lui Arbore de la Arbore, sau a celei de la Părhăuți (com. Todirești) a logofătului Gavril Totrușan. Toate bisericile de curte s-au păstrat, nu și construcțiile de locuit. Din informațiile cercetărilor noastre de teren, rezultă că la Părhăuți drumul trecea între cele două construcții, nu și la Arbore și Bălinești, ceea ce poate susține ideea unei împrejurări. La

Dolheștii Mari biserica este la drumul județean, fără însă să cunoaștem arheologic locul reședinței propriu-zise.

Alte reședințe, dar cu săpături efectuate deja în anumite proporții, au fost la Volovăț (unde a trăit acel *pan Giurgiu*, boier de prim rang, atestat în sfatul domnesc între 1392 și 1421), sau la Vornicenii Mari (**Bătrâna, Bătrâna, 1982, 18-19**).

Din păcate la reședința nobiliară a lui Luca Arbore de la Arbore (inițial marginea satului medieval Solca), la cea a logofătului lui Rareș Gavril Totrușan, de la Părhăuți (Todirești), și la cea a portarului Șendrea de la Dolheștii Mari, nu s-au făcut săpături. Este de presupus totuși că ele beneficiau de ziduri de incintă, cu rol de apărare, chiar dacă nu foarte masive.

La Volovăț (sau Volhovăț cum apare în unele documente) a existat curtea marelui boier Giurgiu, menționat prima dată în sfatul domniei la 30 martie 1392 și ultima dată în 1421, an în care probabil a și murit. Aici, deocamdată, au fost identificate doar urmele bisericii de curte, iar săpăturile de la Bălinești (Grămești), s-au desfășurat doar în interiorul bisericii, în fața intrării ei existând o platformă, ceva mai înaltă unde presupunem existența resturilor arheologice ale fostei reședințe nobiliare.

Concluzionând, trebuie avută deci în vedere și posibilitatea ca însăși reședințele nobiliare puteau avea zid de incintă cu rol defensiv. Studiarea lor în spațiul bucovinean lasă încă mult de dorit. Va veni însă o vreme când aceste vestigii vor fi amplu investigate arheologic. Cum s-a văzut, un caz unde se cunosc mai multe informații este cel de la Giulești, unde a rezidat Giulea, atestat în sfatul domnesc încă de la 1 mai 1384, atunci când Petru I Mușat dona venitul vămii de la Siret bisericii Sf. Ioan Botezătorul din localitate (**DIR, XIV-XV, I, 2**). Deși protejat, cu ocazia puternicei invazii a lui Matei Corvin, cu puțin înainte de lupta de la Baia, acest

complex arhitectural, incluzând și biserica sa de curte, a suferit distrugerii majore (**Bătrîna, Bătrîna, Vătămanu, Scorțanu, 1983, 79-93**). La prima analiză din punct de vedere arheologic a vechii curți boierești, se avansează și ipoteza existenței unui șanț și val defensiv (**Mitrea et alii, 1954, 314**).

În fine, cu referire la reședințe, trebuie avut în vedere că unele construcții au putut fi din lemn, fără să lase urme consistente arheologic, că cercetarea lor este încă departe de a se fi încheiat și că neexistând resurse financiare comparabile cu cele nobiliare din Occident, aceste ansambluri nobiliare au fost deosebit de modeste, fără construcții special concepute defensiv. Doar spre sfârșitul secolului al XVI-lea există unele realizări notabile în Muntenia, dar ele ies din sfera temei prezente.

În cazul rarelor curți boierești fortificate cu ziduri simple de incintă din piatră, eventual și cu un turn pe unde se făcea și accesul, trebuie acceptat că eficiența era foarte scăzută, doar pentru respingerea unor cete de răsculați sau de tâlhari. Ele nu puteau fi eficiente în cazul unor atacuri ale armatelor puternice poloneze, maghiare sau turcești sau unor raiduri de prădăciune tătare, cazace sau de altă origine.

Alte investigații de teren sau de săpătură, inclusiv cele din întregul areal al bazinului hidrografic Soloneț, nu au dus la date concrete pe subiectul de interes aici.

X. LOCURI DE REFUGIU ȘI PUNCTE DE AVERTIZARE MEDIEVALE

Față de realitățile săsești din Transilvania, în cazul analizat nu se poate lua în discuție existența unui sistem defensiv rural medieval. În schimb, sătenii noștri de cele mai multe ori își

alegeau anumite locuri, preferabil vârfuri de dealuri, sau simple terenuri împădurite, pentru a se adăposti pe scurtă durată în cazurile dramatice ale unor invazii străine. Așa cum bine se știe, satele medievale au preferat întodeauna să se afle în contact direct cu pădurea, în cel mai rău caz, la mică distanță de liziere. Din cauza distrugerii satelor în astfel de situații dramatice, supraviețuitorii au preferat crearea unei noi vetre urcând altitudinal, căutând mereu apropierea de pădure, ale cărei vechi margini fuseseră exploatate total pentru lemn și noi ogoare. Astfel se explică de ce - și în Bucovina - adeseori se descoperă arheologic fosta vatră, însoțită de denumirea tipică de *Săliște*, la o distanță nu prea mare, mai la vale, de actuala zonă locuită a localității.

Pentru însă a avea răgazul necesar evacuării, desigur existau puncte de veghe asupra microzonei, pe direcția de penetrare a pericolelor potențiale. Focurile cu fân uscat, adăpostit de precipitații, se vedeau de la distanțe destul de mari, ziua și mai ales noaptea.

Cercetarea temeinică de teren a comunei Todirești a dus la cunoașterea vechii vetre a satului medieval, aflată pe terenul din vecinătatea malului Solonețului, în locul numit deloc întâmplător "*Săliște*". După ceramica aflată în arătură, dar și după datarea locuinței cercetate de autor (prima jumătate a secolului al XIV-lea – **Andronic, 1994, 573-580**), se consideră că locuirea umană a debutat și a durat aici între secolele XIV (pentru XIII, nu sunt deocamdată argumente sigure) și XVI/XVII (?) – **Idem, 1997, 33**. Mai mult, se cunoaște aici și amplasamentul aproximativ al bisericii și a unei reședințe nobiliare.

În acest context, este firesc ca populația de aici să își fi organizat la un moment dat și un sistem de avertizare pentru

refugiul populației și a bunurilor mai de preț, în fața unor invazii străine venind dinspre râul și orașul Suceava.

De aceea, nu întâmplător, cele două înălțimi de peste apă au luat denumirea de “*Straja Mare*” și “*Straja Mică*” *, pe ele existând probabil permanent cantități de paie și fân pentru semnalizarea pericolelor. Ele făceau parte, cu siguranță dintr-un *sistem de semnalizare de vale*, ce ducea vestea prăpădului de la gura de vărsare a Solonețului (probabil dealul Osoi – 424 m. alt.) până în fundul văii, dar și pe văile mai mici adiacente. Oricât de rapidă era incursiunea invadatorilor, înlănțuirea focurilor de avertisment se dovedea cât se poate de eficientă, locuitorii având răgazul necesar spre a se adăposti în pădurile din vecinătate.

Nu putem ști în ce măsură la Vama, sau la Straja, au existat construcții din lemn și eventual și pământ, cu rol defensiv. Cu siguranță erau dintre cele civile, modeste, doar pentru adăpostirea unor grăniceri și eventual și civili. Urmele acestor construcții nu s-au descoperit încă.

Cercetările noastre de la Straja, așa cum s-a spus, nu au dus la rezultate concrete, pe de-o parte că aici nu prea sunt suprafețe arate, pe de alta din cauza gospodăriilor care au ocupat cu timpul terenurile cele mai prielnice locuirii, unde s-au putut plasa și eventualele construcții medievale.

Important este însă pârâiașul Straja, de la care s-a numit probabil și satul, aflat în extremitatea sa vestică, spre munte, microzonă sugestivă pentru că exact acolo se începe, spre amonte, o îngustare accentuată a văii Sucevei. Pe acest culoar de circulație umană și de mărfuri, se putea lua atât calea Rădăușilor, Siretului și râului cu același nume, dar și – urmând același fir de apă – pe cea a Sucevei voievodale.

* Informații vechi, de la bătrânii satului.

În rest, dincolo de modeste construcții din lemn, poate și de tipul observatoarelor în aer liber, locuitorii, străjeri, puteau avea o organizare specială, de veghe, alarmare și intervenție rapidă asupra intrușilor care ocoleau punctul de control sau nu respectau convențiile timpului.

În șirul punctelor de supraveghere și de avertizare, poate și din secolul al XV-lea, pe lângă punctele de pază și supraveghere de la Todirești se înscrie și stânca cu profil proeminent de pe malul Moldovei, dintre Sadova și Pojorâta (**pl. 35/B**) numită *Piatra Străjii* (*Piatra Strasz* la **Iosep et alii, 2013**).

Poziția sa este deosebită, în unghiul drumului spre Transilvania, cu largă vedere pe cele două laturi, spre Câmpulung, respectiv Pojorâta și Valea Putnei. Pe alte hărți ulterioare apare denumirea de *Muncelul de Strajă*, iar în cea a lui Cantemir, ne asigură **Iosep et alii, (2011, 49)**, numele vechi al Pojorâtei era *Straja*. Desigur, adăugăm noi, dacă nu harta eruditului domnitor, nu a plasat actuala Straja mai la vest pe valea Moldovei. Oricum, este dovadă că în evul mediu deja era un punct de supraveghere a căii transilvane, frecventată adesea și de tătari, deci segment distinct din acele drumuri tătărești de care s-a scris mai demult (**Vasilescu, 1969**; cf. și **Cehovschi, 2012, 3**, cu referire la masivul de granit al *Pietrei Străjii*, dar și cu afirmații istorice amatoristice regretabile).

Iată că astfel ajungem și la subiectul acelor puncte de refugiu, numite popular tot "*Cetățeaua, Cetatea, Cetățica* sau chiar *Zamca, Zamciș*," etc., despre care deja s-au mai adus informații. Și deoarece ne-am referit și la valea și bazinul Solonețului, ținem să începem cu trei cazuri:

1.- dealul "*Cetățuia*" din apropierea cătunului Vărvata, com. Pârteștii de Jos, sit al populației Cucuteni și din Hallstatt, care

apreciaseră și ele avantajele terenului de aici, ce putea adăposti în evul mediu pe sătenii din Ilișești și poate și din Bălăceana, localnici care de altfel i-au dat și acest nume, conștienți sau nu de vechimea unor urme de amenajări cu rol defensiv, azi mai greu de observat, dar și de avantajele poziției defensive ale acestui teren;

2.- “*Cetățica*”, porțiunea cea mai înaltă a dealului Muncelul, din Humoreni, comuna Comănești, de forma unui amfiteatru, care după tradiția locală în evul mediu adăpostea populația care aici își realizau colibe și bordeie, unele poate chiar în povârnișurile dealului. Firește, așa cum am constatat la fața locului, astăzi nu se mai observă nimic în teren (**Andronic, 1997, 57**);

3.- dealul *Zamca*, din marginea sud-estică a satului Cacica, care nu este sigur că a servit la așa ceva, satul fiind o creație târzie, dealul fiind departe de vechea vatră a satului (zona salinei vechi), de unde populația se putea refugia ușor spre poalele Obcinei Călugărița. Aici însă se puteau adăposti locuitori din satul vecin, Pârteștii de Jos. Denumirea sa poate proveni și de la masivitatea sa, fiind dată poate – așa cum am mai scris-o – de către călugării vorbitori de slavonă ai Mănăstirii Pârtești, (metoh al Mănăstirii Homorului, azi dispărut), care se ocupau și cu exploatarea și comercializarea slatinei din izvoarele de aici ale braniștei mănăstirești humorene (**Ibidem, 123 și urm.**);

4.- o altă *Cetate*, cu rol similar, considerăm că a fost cea de la Horodnicul de Sus, în hotar cu Marginea, amintită deja. Denumire sugestivă, ca și cea a pârauului ce trece prin pădure, nu departe. Cercetarea noastră de teren (M.A., B. P. Niculică, 2006), nu a dus la indicii clare în sensul unor amenajări antropice. Doar într-o foarte mică suprafață de teren, săpată manual (?), plasată pe vârful forme de teren, primul autor a descoperit ulterior așchii preistorice de rocă locală provenind de la

o activitate antropică (**Andronic, 2007, 79**). Dealul mai este numit *Dealul Fătului*, *Crucii*, sau *Dealul Cetății* (**Idem, 2016, 256**);

5.- *Cetățuia* de la Rădășeni, a avut avantajul plasării chiar în contact direct cu satul medieval, deși – după cercetările noastre de teren relativ recente – vatra satului în secolele XIV-XVI, se afla în aval, pe malul stâng al pârâului satului. La prima vedere, nu există urme de șanț și val, populația Cucuteni din acest sit, ca și cele care au putut să se refugieze aici, efectuând sau nu lucrări defensive.

6.- *Cetățuia* de la Preutești denumește un vârf de deal cu largă vizibilitate în jur, inclusiv asupra văii Șomuzului Mare. Terenul nu se ară, nepermițând alte observații. În feudalism considerăm că dealul era bine împădurit (pl. 35/A). Pentru toate cf. și **Andronic, 2016, 296, 136, 95, 256, 311**;

7.- Dealul *Cetățuia* de la Frasin, îl putem și pe el include acestei serii, la care ne-am referit deja, cu tot specificul său;

8.- la *Zamciș* (Călinești-Enache, com. Dărmănești) și în evul mediu localnicii se puteau retrage temporar în pădure, mai ales că Suceava voievodală era pe aproape și riscul de invazie a satului era mare în vremuri de restriște. Poate și populația satului Costâna și a celui înglobat, Berindești, azi dispărut, a folosit amplasamentul tot unei așezări Cucuteni, de pe *Dealul Mare*.

O amenajare defensivă cu semnificații istorice, ca punct de refugiu temporar, unică în felul său, este cea de pe *Dealul Colacului*, de la Baia, aflată la circa doi kilometri vest de centrul localității. Dominația tătară post 1241 a interzis ridicarea de fortificații, dincolo de faptul că Bucovina nu era încă locuită

intens, neexistând nuclee demografice, cu câteva excepții mai mari, pentru un astfel de efort constructiv remarcabil.

În urmă cu mai bine de jumătate de veac în acel loc se puteau observa o serie de răzoare, resturi modeste de la foste valuri de pământ nu prea înalte, dar dotate probabil la vremea lor cu palisade (**Zaharia et alii, 1970, 307-308**). Cercetarea la fața locului (M. A., 2013) a acestui sit, pe un platou în ușoară pantă spre sud, nu a dus la noi informații, unele răzoare mai înalte observându-se și acum (**pl. 36/A-B**). Autori citați opinează pe drept cuvânt că aici a putut fi un loc de cantonare al unei/unor tabere militare ale târgului medieval (**Andronic, 2014, 341**). Situl se află la cca. 500 m vest de turnul de telefonie mobilă.

Tradiția populară, uneori a consemnat prezențe de astfel de vestigii, atribuindu-le facil unor foste cetăți. Trei cazuri concludente. Pentru Stupca (azi Ciprian Porumbescu), Em. Grigorovitza a consemnat că într-un loc anume (probabil valea pârâului satului) ar fi fost un castel, deoarece aici între 1884-1887 s-ar fi descoperit *cărămizi, având în relief oameni înarmați, cavaleri* ș. a. În fapt, este vorba despre cahlele unei curți boierești, probabil din secolul XV după motivistică, sobele nobiliare fiind astfel construite.

Tot același autor a scris că în vechiul cătun Tocmitura, din comuna Frătăuții Vechi, *s-ar fi găsit rămășițe de ziduri, pietre și cărămizi, despre care, crede poporul, c-ar proveni de la un vechi castel*. În sfârșit, la Drăgoiești, s-ar afla ruinele unei vechi cetăți, ale unei mănăstiri și ale unei biserici, între ele găsindu-se *table de piatră cu chipuri istorice săpate în ele* (**1908, 208, 224, respectiv 90**). Cercetările de teren (M.A. 2007 și anterioare M. D. Matei și Em. Emandi) au identificat amplasamentul fostei curți boierești a panului Drăgoi, în locul numit *În Mitoc*. Cu mult timp în urmă, Karl Romstorfer scrisese despre existența unei

foste *incinte cu turnuri*, care aparținuse unei mănăstiri. Materialele de construcție re folosibile s-ar fi luat pentru ridicarea bisericii din Vornicenii Mari. Cu diverse ocazii aici s-au identificat și numeroase oseminte omenești de la un vechi cimitir (**Andronic, 2016, 172-173**, cu bibl.).

În privința cazului de la Ilișești (*ruinele unei cetăți despre care se zice că era pe timpul verii locul de petrecere a unei domnițe*), considerăm că era vorba fie despre fosta fortificație preistorică de la Vârvata, fie, mai repede, tot despre o reședință nobiliară, identificată de autor perieghetic mai demult (M., A., 1985/ **Andronic, 2016, 260**, loc *Seliște*).

Alte reședințe feudale demne de avut în vedere sunt cele de la Spătărești (com. Vadu Moldovei), Bălinești (com. Grămești), Arbore, Părhăuți (com. Todirești, Tișăuți (com. Ipotești), Ilișești, Hănțești. Probabil, toate aveau și zid de incintă, cu rol modest defensiv.

Desigur, arealul viitoareii Bucovine, cu rolul său deosebit de important sute de ani în istoria Moldovei medievale, a avut o densitate mai mare de reședințe nobiliare. De exemplu, numai cercetarea intensă perieghetică a bazinului hidrografic Soloneț a pus în evidență, pe lângă cea de la Părhăuți, încă două astfel de curți boierești, în zona centrală a Săliștei Todireștiului și mai la vest, punct *Hornoi* (**Andronic, 1997, 33-34, 35**).

XI. SISTEMUL AUSTRIAC DE FORTURI DIN BUCOVINA DE LA GURA HUMORULUI

În anul atacului lui Napoleon asupra Rusiei, prin tratatul de pace de la București (1812), Imperiul Țarist a reușit conform unei dorințe mai vechi să ocupe partea răsăriteană a Moldovei

dintre Nistru și Prut, una dintre fostele state medievale românești cu hotare recunoscute în plan european de peste patru secole.

Rușii își scuipau din nou pe onoare, ca de atâtea alte ori, încălcând tratatul lui Petru cel Mare cu Dimitrie Cantemir, prin care promisese respectarea integrității teritoriale a Moldovei lui Ștefan cel Mare.

Noua provincie imperială își va lua numele de „Basarabia”, unde politica de deznaționalizare a românilor va căpăta forme dure, criminale, ca și ulterior după cea de-a doua sa ocupație, sovietico-stalinistă, din anul 1940, în urma punerii în practică a odiosului pact Ribbentrop-Molotov.

După eforturile militare deosebite ale marilor puteri implicate în Europa în războaiele napoleoniene, prin Congresul de la Viena (nov. 1814 – iun. 1815) se reînstaurează o stare de echilibru relativ. După dispariția Poloniei ca stat (1795) și Cracovia ce mai rămăsese oraș liber, va fi inclusă în anul 1846 Austriei. La rândul său Rusia își mărește teritoriul prin alipirea Finlandei (1809), ca și mai înainte prin anexarea Estoniei, Letoniei și Lituaniei, iar în 1812, cum s-a spus, a Basarabiei.

În scurt timp însă apar noi tulburări în Europa, după 1820 apărând o serie de mișcări revoluționare în Italia, Spania, Țările române și Cracovia, astfel eșuând însăși menirea Sfintei Alianțe. În anii 1828-1829 se desfrășoară un nou război ruso-turc, prin care pozițiile primului imperiu se întăresc în Balcani. În următorul an lordul Palmerston scria ambasadorului englez la Neapole că principalul pericol potențial pentru țara sa era Rusia, care amenajase o puternică bază ofensivă pe insulele Aaland din Marea Baltică și construia fortificații de-a lungul Vistulei, care

puteau deveni un real pericol pentru Austria și Prusia.¹ Aceasta nu a însemnat totuși o politică pasivă din partea Austriei, care în această perioadă și-a continuat politica sa tradițională expansivă spre est și Balcani.

Anexarea Basarabiei a fost însă precedată de o altă cucerire de pământ românesc – Bucovina, mai precis teritoriul dintre nordul Carpaților Orientali (la vest), la est aproape de cursul superior al Siretului, orașul Suceava la sud și încă mult dincolo de orașul de pe Prut Cernăuți, până la Nistrul de Mijloc spre nord. În epoca modernă românii se găseau deci la granițele a trei mari imperii, rus, turc și austriac, doar Polonia, dispărută practic de pe harta Europei, având o soartă mai vitregă.

Ocuparea Bucovinei, cea mai avansată regiune a Moldovei, nucleul politic de unde s-a format statul Moldova, cu primele sale reședințe voievodale și cele mai multe construcții civile și religioase, a avut loc în urma unui nou război ruso-turc (1768-1774), când Anglia, îngrijorată de noile intenții rusești de ocupare a principatelor române (Valahia și Moldova) și Finlandei și-a rechemat vasele și ofițerii trimiși în ajutorul flotei ruse și a oferit servicii de mediere a păcii dintre cele două mari puteri.

La rândul său Austria, prin anexarea Moldovei și Valahiei de către Rusia, state tampon de altfel, se simțea amenințată în zona hotarelor sale răsăritene, ocuparea lor fiind considerată „incompatibilă cu securitatea și liniștea statelor austriece”. Mai mult, stăpânind Transilvania, spera ca profitând de slăbiciunea Turciei și Rusiei să ocupea ea însăși într-un moment favorabil cele două principate. După invadarea militară a Moldovei,

¹ N. Ciachir, *Istoria politică a Europei de la Napoleon la Stalin*, București, 1998, p. 30 și urm.

populația sa a fost obligată (sept. 1769) să depună jurământ de credință veșnică noii stăpâniri rusești.

Austriecii au efectuat manevre și alte demonstrații militare în Ungaria și Transilvania și au organizat mai bine paza frontierei cu provinciile vasale Turciei. În plus, au încheiat la 6 iulie 1771 un tratat secret cu ea, prin care Turcia promitea Austriei ocuparea Olteniei.

În urma împărțirii Poloniei din 1772, Imperiul austriac a ocupat Galiția (circa 81.900 km p.), de acum fiind interesat și de partea de N-V a Moldovei, numită în scurt timp „Bucovina,” pentru o cale mai lesnicioasă de comunicare dintre Galiția și Transilvania. După ocuparea militară în toamna anului 1774 a acestei zone de nord-vest a Moldovei, denumită de către cancelarul vienez Kaunitz „cheia Moldovei”, Austria o declarară la Istanbul drept o măsură împotriva pericolului expansionist rusesc.²

Anul 1848 înserează revoluții din Paris și până în estul continentului în Transilvania și Țările Române. Este momentul în care imperiul estic va salva soarta Austriei, sfâșiata de lupta popoarelor asuprite pentru emancipare. La solicitarea Vienei rușii trec râul Prut, înaintând prin Moldova în Transilvania. În primăvara anului 1849 sosesc în Bucovina și Galiția circa jumătate de milion de soldați. Datorită importanței strategice a zonei, în aceste timpuri la Gura Humorului sunt cantonați 30.000 de soldați ruși, târgul având pe atunci doar circa 2000 de locuitori.³

Armata rusă va ocupa cele două țări române până în anul 1851. Iată deci că Rusia ajunsese arbitru de necontestat al Europei: salvează Austria, temperează Prusia și Piemontul,

² M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, București, 1993, p. 66.

³ *Idem*, *Revoluția de la 1848 în Bucovina*, în *Suceava*, X, 1978, p. 70.

înfrânge revoluția românilor și impune Turciei Convenția de la Balta-Liman (1849). Nu întâmplător diplomatul englez, baronul Stockmar scria la 1851: „În timpul tinereții mele, Napoleon domina Europa, iar în prezent este Țarul. Nu este exclus ca în câteva luni, ori ani, să dicteze legile continentului”.⁴ Consecvent politicii sale imperiale, în iunie 1853 țarul Nicolae I se decide a reîncepe luptele cu Turcia, inevitabil creându-se astfel „Cassus belli”. Fără vreo declarație de război, 80.000 de soldați ruși ocupă Muntenia și Moldova, determinând alierea Austriei, Prusiei, Franței și Angliei și declararea stării de război de către Turcia.⁵

La rândul lor, Anglia și Franța vor declara și ele război Rusiei, generându-se în final Războiul Crimeei. Amenințat din trei părți, la Dunărea de Jos, Caucazi și Crimeea, imperiul răsăritean își retrage trupele de ocupație din Moldova și Muntenia în vara anului 1854, înlocuite fiind – prin acordul cu turcii – de cele austriece, imperiul austriac fiind din nou la un singur pas de-a le anexa.*

Iată, deci, sintetic, contextul politico-militar în care imperiul austriac a inițiat fortificarea unor puncte strategice în zonele unde Rusia țaristă putea mai ușor să atace. Evenimentul politic european major care a determinat pe Franz Joseph să înceapă în 1854 construcțiile defensive de la Gura Humorului a fost fără îndoială Războiul Crimeei. În acest context suntem de părere că vizita împăratului în anul 1851 în Bucovina a însemnat

⁴ J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1972, p. 631.

⁵ N. Ciachir, *op. cit.*, p. 91.

* Prin tratatul de pace de la Paris (1856), unde pentru prima dată Rusia trebuia să cedeze teritorii (sudul Basarabiei românești – azi Ucraina), pune Valahia și ceea ce rămăsese din vechea Moldovă Mare sub protecția marilor puteri, ca și problema oficială a unirii lor. Despre Războiul Crimeei, vezi N. Ciachir, *Istoria relațiilor internaționale de la Pacea Westfalică (1648), până în contemporaneitate(1947)*, București, 1998, p. 138-140.

și cunoașterea potențialului defensiv deosebit pe care îl avea relieful montan de la Humor.⁶

După planurile păstrate la Viena, la Arhiva Ministerului de Război, azi înglobată în fondurile arhivelor naționale austriece (Österreichisches Staatsarchiv), rezultă că strategii și inginerii geniști care s-au ocupat de aceste lucrări au avut în vedere folosirea cât mai bună a avantajelor terenului de aici, în scopul barării cât mai eficiente și controlării văii râului Moldova de aici, (care la ieșirea din oraș se îngustează considerabil) și secundar a văii pârauului Humor (pl. 37/A). Datorită fondului documentar de aici, cuprinzând câteva zeci de file, adeseori cu referire la mai multe obiective militare austriece, astăzi se poate reconstitui în mare și istoria sistemului defensiv bucovinean.

Eforturile constructive ale imperiului au vizat în aceste timpuri mai multe puncte în contact direct sau în apropierea frontierei austro-ruse. În cursul anului 1854 Comandamentul Armatei a IV-a de la Lemberg (Liovul medieval polonez, azi L'viv, în Ucraina) inițiază la Zalescic (reg. Ternopol, Ucraina), pe Nistrul de Mijloc, la circa 60 kilometri nord de Cernăuți, începerea unor fortificații de lemn și pământ, la care urmau să lucreze 6.000 de oameni.⁷

La 24 iulie 1854, Comandamentul Armatei a IV-a din Lemberg informa Înaltul Comandament de Armată (Statul Major) din Viena asupra stadiului unor lucrări militare de construcție la Zalesicik și la Gura Humorului, evaluând la 500 necesarul de muncitori pentru linia de barare a șoselei de comunicare spre Suceava. La începutul lunii septembrie Statul Major vienez comunica conducerii Armatei a IV-a că se estima drept costuri ale ridicării acestui baraj de drum suma de 60.000

⁶ *Die Bukovina...*, Czernovitz. 1899, p. 302.

⁷ *Kriegsarchivs, Wienn*, doc. 1854: 7-4/22.

de florini. Jumătate din ea fusese aprobată deja, restul urmând să fie disponibilă în viitorul apropiat.⁸

La 25 septembrie Direcția Generală a trupelor de geniu făcea deja o repartizare a tunurilor de câmp și mortierelor care urmau să fie instalate la Zalescik și Gura Humorului.⁹

Dintr-o scrisoare a conducerii trupelor de geniu ale aceleiași armate către Comandamentul General al Trupelor de Geniu din Viena, datată la 20 iulie, aflăm că Alfred Becker, căpitan de clasa I, care răspunsese inițial de construcțiile humorene, fusese transferat la Suceava, în locul său fiind trimis căpitanul de clasa I Hypolit, cavaler de Bochdan, de problemele contabile urând să se ocupe adjunctul Heller.¹⁰

Din altă adresă, a conducerii Regimentului 2 de Geniu trimisă la Viena Direcției Generale a Trupelor de Geniu, aflăm că la 28 iulie fuseseră detașați pentru Gura Humorului, din compania a 2-a de la Zalesck, 1 comandant, 1 sergent major, 2 subofițeri, 5 caporali și 18 soldați.¹¹

Amănunte legate de fazele constructive de la Gura Humorului nu au putut fi până acum identificate la arhivele naționale din Viena.

O dată cu încheierea Războiului din Crimeea (1856) și scăderea tensiunilor în zonă, se sistează toate eforturile constructive. La 29 iulie 1855 conducerea Armatei a IV-a înștiința Înaltul Comandament de Armată din Viena că lucrările defensive de pe cursul Nistrului Mijlociu, de la Rozwadow, Martinow, Siwka și Kalicz (Halici) erau deja sistate,¹² ca și cele din Bucovina, aceasta după ce Franz Joseph semnase decizia nr.

⁸ Doc. 1854: 7-4/22.

⁹ Doc. 1854: 1-17/7.

¹⁰ Doc. 1854: 16-1/306.

¹¹ Doc. 1854: 19-18/64.

¹² Doc. 1854: 7-4/6.

2201 prin care hotăra ca lucrările mai sus menționate, ca și cele de pe Nistru de la Zalescik să înceteze, iar comandamentele de muncă de acolo dizolvate.¹³ Totodată Statul Major vienez dispunea Comandamentului General al Trupelor de Geniu să se ia măsurile necesare pentru a se împiedica pe viitor distrugerea intenționată a ceea ce se construise, cât și furturile bunurilor mobile de acolo.

Date interesante aflăm și din documentul datat la 9 august 1855 adresat conducerii trupelor de geniu. Căpitanul Becker, de la statul major al trupelor de geniști, revenit la Humor, i-a predat locotenentului Ettl de la batalionul C.H. Ludwig Infanterie, trimis acolo cu 140 de militari, întreg inventarul legat de fortificațiile ridicate (inclusiv rechizite și unelte), după care a fost transferat la Ölmütz.

O problemă nerezolvată încă rămânea încheierea negocierilor privind exproprierea posesiunilor private, actele centralizate fiind depuse pe 10 iunie guvernului regional de la Cernăuți. Restul necheltuit din caseria operațiunilor constructive de la Gura Humorului, în valoare de 3.679 florini și 54 kreutzeri, a fost la rândul său returnat la Casa de Operațiuni Financiare ale Statului.¹⁴ Totodată, acum se punea deja problema valorificării în folosul statului a construcțiilor de lemn de tipul palisadelor (garduri defensive), care parțial fuseseră dezafectate, apreciindu-se că este mai convenabil să fie vândute la particulari nu ca lemn de foc, ci de construcție și numai cu bucata. Erau astfel vizați ca beneficiari în special proprietarii mai înstăriți din Suceava și împrejurimile târgului Gura Humorului.

Tema palisadelor dezafectate și neterminate va fi mai departe subiectul altor adrese între Înaltului Comandament al

¹³ Doc. 1855: nr. 1344.

¹⁴ Doc. 1855: 7-21/1.

Armatei și Comandamentul General al Trupelor de Geniu, urmărindu-se inventarierea cu strictețe a lor, depozitarea și conservarea în bune condiții a lemnului, în scopul comercializării ulterioare în folosul statului. În urma sondării anterioare de către căpitanul Becker a marilor proprietari suceveni interesați în a cumpăra lemn de construcție, se hotărăște ca acesta să fie în cele din urmă vândut la licitație publică.

La 28 august 1855 Comandamentul Armatei a IV-a a primit ordin să înceapă vânzarea mai întâi cu lemnul deja depozitat, piesele amplasate în teren rămânând pe loc, pentru vânzarea directă de acolo. Trunchiurile de rășinoase totalizau 17.437 bucăți, alte 4.000 fiind deja depozitate și totalizând circa 1.000 de stânjeni.¹⁵ Dacă un stângen vândut, chiar ca lemn de foc, valora - se estima - 1 florin și 56 kreutzeri, se considera că vânzarea lemnului în final depășea costurile inițiale.

De asemenea, într-o adresă din 21 feb. 1856 aflăm că la Gura Humorului rămăsese o cantitate considerabilă de unelte și diverse alte materiale, care se spera să fie vândute în perspectiva unei proiectate construcții de cale ferată în Bucovina.¹⁶ O situație similară, trebuie spus, se găsea și la Zalescic și în celelalte puncte fortificate de pe Nistru, unde se căuta comercializarea lemnului în condiții cât mai bune.

În lipsa unor vânzări semnificative, la Lemberg, (azi L'viv – Ucraina) în 4 martie 1856, se publică în germană și poloneză oferta de lemn și materiale la toate localitățile amintite, inclusiv Gura Humorului. Ceea ce a rămas nevândut, la Gura Humorului și Zalescic, a fost evaluat și preluat în cele din urmă de către o comisie pentru predare la administrația Bucovinei, în scopul de amenajare de străzi.

¹⁵ Doc. 1855: 7-21/3.

¹⁶ Doc. 1856: 7-14/6.

În ceea ce privește armamentul, dintr-o adresă datată la 12 septembrie 1855, aflăm că din ordinul Majestății Sale Franz Joseph și a instrucțiunilor ulterioare ale Cancelariei Militare, piesele de artilerie de la Gura Humorului și Zalescik au fost transferate la Lemberg.¹⁷

Realizarea sistemului austriac defensiv de la Gura Humorului s-a făcut însă în câteva etape. Să le urmărim.

Datorită poziției deosebit de avantajoase defensive, istoria fortificării văii Moldovei la Gura Humorului începe probabil încă din cursul anilor 1711-1716, când trupe austriece „de protecție” au ținut sub ocupație zona construind aici și o fortificație din lemn și pământ (palancă)¹⁸.

Datorită ridicării ulterioare a numeroase forturi, aproape total distruse în secolele ulterioare, fără vestigii conservate consistente, nu se va putea ști mai exact în ce a constatat această primă fortificație. Desigur, există și posibilitatea prin aprofundarea viitoare a arhivelor vieneze să se lămurească și această problemă, dar pentru problema amplasării exacte a ei nu credem în această șansă deoarece primele hărți ale Bucovinei nu dau informații ca vechime exactă a primului fort.

Ulterior, în momentul revenirii trupelor de ocupație, s-a continuat opera de fortificare.

După ocupația definitivă austriacă a Bucovinei comandamentul militar a fost stabilit la Vama (com. Vama, jud. Suceava), în zona de munte a Bucovinei. În toamna anului 1782 el se mută la Gura Humorului, acolo unde la intrare în munți fuseseră deja efectuate lucrări de fortificare militară (Fortăreața

¹⁷ Doc. 1856, nr. 2964.

¹⁸ N. Nichituș, *Vatra Dornei*, f. a., p. 12, 20. fără trimitere. Sperăm în veridicitatea informației.

nr. 1 – după R. F. Kaindl, cea nr. 2 fiind la Vama).¹⁹ Este posibil ca aceasta să fi fost amplasată pe locul viitorului fort nr. 3, devreme ce o hartă cadastrală din anul 1787 o menționează indirect, prin toponimele „Pârâul Cetății”, și „Runcul (Dealul – n.n.) Cetății”. La 1783, pentru Gura Humorului, Ion Grămadă consemnase deja existența pârâului „Citacel”²⁰.

Nu discutăm identificarea responsabilului unui izvor cartografic de importanță excepțională, deoarece acesta nu este nici acum stabilit cu precizie. „Planul Districtului Bucovina în 72 de secțiuni” (*Plans der Bukowiner Districts bestehend in 72. Sections welche in denen Jahren 1773, 774 und 775 von einen Departement des Käys: Königlicher General Staabs geometrisch aufgenommen worden* – Colecția Hărți C. VII / 1, Arhivele Naționale, București)*, însumează eforturile cartografice, mai sigur, din perioada anilor 1773-1778. Ca urmare a ocupării Bucovinei, este demonstrat astfel faptul că imediat după anexare austriecei au amenajat aici (secțiunea 52) trei forturi din lemn și pământ dispuse liniar (unul poate mai vechi), de la malul Moldovei spre nord. Mai puțin evidentă grafic, este amenajarea (incertă deci) de pe dealul Cetate, unde va fi F 3, dar și cea (?) de pe viitorul amplasament F 5.

În harta satului cu foarte puține gospodării evidențiate, din anul 1790 (Hora von Oetzellowitz, secțiunea 42)²¹ de mai mică precizie, se distinge existența nu a unei fortificații, ci a unei suite liniare de construcții cu rol militar, în zona actualei biserici

¹⁹ R. F. Kaindl, *Geschichte der Bukovina*, Czernovitz, 1892, p. 48; N. C. Popescu, *Gura Humorului. Trepte de istorie*, București, 1990, p. 49.

²⁰ I. Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I, Ed. Anima, 1996, p. 91.

* Foarte cunoscută și accesibilă este tipărirea în ultimii ani a hărții realizată din inițiativa și stăruința conf. univ. dr. Ioan Iosep, în colaborare cu I. Ursu și S. Palaghianu.

²¹ Staatsarchiv, B IX a 432.

catolice, nu departe, mai spre est, fiind creionate acele trei forturi poligonale. Deși nu există o asemănare de formă, cel mai sudic, la sud de șosea, lângă râu, se pare că a fost continuat ulterior cu fortul nr. 8, deși acesta la 1855 apare mai departe de cursul apei. Restul se găsesc mai la nord (fig. 28), acestea apărând în planul sistemului defensiv datat la 31 mai 1855, sub denumirea sugestivă de „alte Schanze” (șanț vechi.....) ²². În celălalt plan general al sistemului defensiv humorean sunt notate prescurtat cu „a”. În schimb, aici se redă mai exact conturul lor realizat din mai multe laturi drepte. Cel mai nordic fort, în ambele planuri, are în mijloc sugerată o construcție de locuit.

În această fază de documentare nu cunoaștem exact numerotarea tuturor fortificațiilor. În zona centrală presupunem că aceasta s-a făcut de la nord la sud, ultima însă primind numărul IX, după fortul VIII, aflat în vecinătate, dar la sud de șosea. Ultima fortificație, nr. 10, dotată cu artilerie, supraveghea drumul care ducea la Mănăstirea Humorului, Solca și Rădăuți. Pe terenul plat de la F10, bătrânii din oraș spuneau că demult se organizau adunări și hore.

Din păcate, cele trei obiective (6, 7, 9 – acele „alte Schanze”) nu sunt clar delimitate în harta cadastrală din 1856.

De asemeni, nu se cunoaște nici vechimea unuia dintre ele, neilustrat în harta de la 1790, unde sunt trei construcții, dar una la sud de șosea și doar două la nord.

Planul din 1855 cuprinde și amplasarea clădirilor cu rol militar, printre altele barăci pentru adăpostirea soldaților (pentru vreme de iarnă pentru 412 soldați, nu departe în spatele barajului de drum), unitate medicală, depozite de muniție (la ieșire din localitate, spre vest) și altele.

²² Staatsarchiv, K. VII/h 91.

Inadvertențe, deloc plăcute, care nu dau notă bună renumitei calități topografice austriece, se constată între harta din 1790 și cea în 72 de secțiuni. În ultima, (secțiunea 52), suita de clădiri militare se dispune nu la sud de șoseaua spre Suceava, ci numai la nord și în două șiruri cu 16 entități ! *Aici și forturile au altă formă, probabil acum mai reală. În plus, tot în ea, după cum s-a spus, se sugerează cu un contur totuși vag, existența unei forme relativ circulare, pe amplasamentul viitorului F 5. Mai mult, tot destul de vag, pe vârful dealului ce va primi numele sugestiv de „Cetate” (în viitor F 3), se pare că deja era ceva amenajat, într-o formă destul de rudimentară.

În privința acelor „Blockhaus”-uri, din documentația vieneză rezultă că ele puteau adăposti fiecare 100 (A și B), 80 (C, D, E, F) sau 60 (G) de persoane.

În harta 1861-1864, s-au redat F 1-4 și „Blockhaus” G (incert E și F). În cea mai târzie F 1-5 și 8, iar în cea contemporană nouă, din 1960, doar o sugerare a traseului barajului de drum și fostul F 5, unde s-a folosit toponimul „În Roată”.

După încheierea războaielor napoleoniene, de teama pericolului rusesc, în cursul anului 1816 micile fortificații realizate până atunci în partea răsăriteană a localității au fost consolidate și completate.

În contextul revoluției române de la 1848 la Gura Humorului au loc consolidări și extinderi, și prin amenajarea unei puternice poziții de artilerie pe un mic platou din extremitatea sudică a ramificației estice a Obcinei Mari (Bogdăneasa), după opinia noastră fiind vorba tot despre amplasamentul viitorului fort nr. 3 de pe dealul Cetatea.²³

* Posibil totuși ca traseul șoselei să fi fost în timp modificat (?).

²³ N. C. Popescu, *op. cit.*, p. 53, 68. *Die Bukovina...*, p. 202-203.

Firește, cele mai noi fortificații au fost și cele mai ample. Dintre aceste se detașează ca masivitate barajul de drum, care îngloba spre extremități forturile - mai nou numerotate - 1 și 2. Acesta oferea posibilitatea de control eficient al circulației umane și de mărfuri între Moldova și o parte a Bucovinei austriece, spre Transilvania. În același timp, de pe meterezele construcțiilor se putea lupta eficient contra inamicului rus. Astăzi singurele urme ale barajului de drum sunt unele resturi de valuri de pământ și un mic sector din șanțul barajului, umplut cu apă. Întregul baraj de drum, lung de circa 400 de metri, se desfășura între dealul împădurit Cetatea (cu fortul nr. 3) și albia râului Moldova, undeva prin zona actualei stații de benzină Petrom (**pl. 38/B; 39/A-B**). Forturile nr. 1 și 2, de contur poligonale, aveau fiecare în interior câte o construcție de locuit din bârne (*Blockhaus*), în formă de cruce, fiecare pentru peste 100 de persoane. Ca și la forturile celelalte, accesul pe platforma barajului se făcea pe rampe din pământ terasat.

La rândul său, fortul nr. 3, de pe dealul Cetățica (cca. 600 m. alt.) realizat din șase laturi, putea adăposti cel puțin 60 de soldați. Legată de același fort a fost și amenajarea unei magazii săpată în stâncă, aflată la o depărtare de mai multe sute de metri nord de el, dar și a unui pod de piatră și drum protejat de parapet din bolovani de râu (**pl. 40/A; 41**).

Fortul nr. 4, astăzi distrus total, în zona releului de telefonie mobilă, avea formă de octogon și o clădire centrală pentru 50 de persoane. Aceași formă o avea și fortul nr. 5, cel mai mare ca dimensiuni, cu laturi de circa 30 de metri. Cea mai mare parte a sa a fost distrusă în epoca contemporană, recent aici fiind construit motelul „La Roată” (**pl.38/A; 40/B**).

Forturile nr. 6, 7 și 9, de mici dimensiuni și forme diferite, au fost practic demult distruse în totalitate. Nici fortul nr. 8 din

lunca râului Moldova, plasat în spatele barajului de drum, nu a lăsat urme vizibile. În sfârșit, fortul nr. 10 era mai degrabă o platformă de artilerie de supraveghere a drumului care venea dinspre Mănăstirea Humorului. Aici, în locul „În Pini”, azi de abia se mai întrezăresc la suprafața solului vagi urme de la foștii parapetei din pământ ridicați în scop defensiv.

Pentru paza zonei humorene, ca și pentru activitatea de patrulare, au mai fost concepute mai multe adăposturi militare, construcții cruciforme din bârne: la peste 800 m altitudine în Poiana Măgura (pentru 100 de oameni), la baza dealului (cu aceeași capacitate), la nord de fortul nr. 3, în Poiana Arșița (pentru 80 de soldați), unde se mai păstrează beciul zidit din piatră, în mare parte astupat cu pământ, alte trei păzind căi eventuale de acces dinspre Mănăstirea Humorului (pentru 80 de oameni fiecare), dispuse de la 975 m altitudine (Piciorul Mare) la 534 m, și ultimul la nord de fortul nr. 5, pentru 60 de soldați. Pe același plan sunt cartate în spatele întregului sistem defensiv - cum s-a spus - și alte obiective militare, depozite de pulbere, de muniții, cel de artilerie, cât și barăci militare.

Trecerea timpului a produs legende și aici, localnicii - parcă dintr-un protest față de ocupația militară austriacă de altădată a Bucovinei (1774 – 1918) – începând să creeze versiuni legate de originea urmelor acestor fortificații, după unii ele fiind făcute de către goți la 376 d. Chr., în fața pericolului hunic, după alții în plin ev mediu, contra raidurilor pustiitoare ale tătarilor. Totuși, între localnici s-a păstrat și varianta conform căreia austriezii au extins și consolidat aceste fortificații după 1775.²⁴

Din păcate, astăzi nu s-au păstrat multe urme legate de forturile austriece. Cele mai multe amenajări din pământ, șanțuri

²⁴ N. C. Popescu, *op. cit.*, p. 54.

și valuri, au fost deja distruse prin nivelare, în primul rând cele, majoritar, plasate în zona centrală de locuire a vechii localități. Nu demult, prin amenajarea noului cimitir, resturile fortului nr. 2 au fost și ele în cea mai mare parte distruse mecanic. Se păstrează și astăzi, însă, două toponime, „Dealul Cetății”(pentru fortul nr. 3) și „În Roată” (pentru fostele forturi 4 și 5). Cele mai consistente urme au rămas pe Dealul Cetății, departe de zona locuită, constând din șanț și val de pământ adiacent, fortul nr. 3 având dintre toate cea mai bună poziție și vizibilitate deasupra văii râului Moldova și a căii de circulație din valea sa, spre Transilvania. Până nu demult se păstrase și partea lemnoasă a podului de trecere a Pârâului Irinei, al drumului de pădure de acces spre fort.

Alte resturi vizibile și astăzi s-au mai păstrat din fortificația nr. 5, parte din incinta sa, din valul și șanțul său exterior (pl. 37/E-F; 42).

Fiind foarte important, F 3 la un moment dat se pare că ar fi avut și zidărie, despre care un fost învățător, Dimitrie Mitric-Bruja, insuficient documentat, afirma că ar fi provenit de la „ruinele unei fortărețe cavaleriești”, fiind „în stil antic”. Și mai neinspirat, în urmă doar cu nu mulți ani, fără pregătire de specialitate, Ion Drăgușanu s-a aventurat, în stil propriu penibil, scriind într-un articol la Monitorul de Suceava, din 04.08.2010, despre existența aici efectiv a unei cetăți, „anterioară anului 1286, ba chiar dacică”, atribuindu-i deja gratuit și un nume, „Cetatea Homorului (*Repedei*, în tătară)”. Ciudat însă, la astfel de foste ziduri, măcinate de vreme și eventual distruse de mâna locuitorilor, ar fi trebuit să se observe pe sol și acum mari cantități de moloz și pietre sparte, de mici dimensiuni, ceea ce nu este cazul.

Investigarea arheologică pentru epoca modernă, inclusiv pentru aspecte ale istoriei militare, față de țările occidentale europene, este încă puțin dezvoltată în România, ceea ce face necesară și o verificare arheologică de săpătură la Humor, pentru degrevarea terenului de sarcină arheologică, mai ales în cazul unei noi construcții finanțate pe proiect european.

Importanța sistemului defensiv din Carpații Bucovinei se poate, deci, încadra în mod cert în patrimoniul european de natură militară, istoria sa fiind până acum practic o necunoscută în tărâm științific național cât și internațional.

XII. THE AUSTRIAN FORTS IN BUKOVINA (ROMANIA): AN INSIGHT INTO THE FORTIFICATION SYSTEM AT GURA HUMORULUI

In the year of Napoleon's attack on Russia (1812), according to the Bucharest treaty with the Ottoman Empire, the Tsarist Empire managed, after a new war against the Ottoman Empire, to occupy half of East Moldavia between the river Dniester and Prut, as they had wished for a long time. The boundaries of Moldavia had been recognized for over four centuries; it was one of the three medieval states Wallachia, Transylvania and Moldavia which now make up present-day Romania. The new imperial Russian province took the name "Bessarabia", and the imperial de-nationalization policy here took a harsh form. This area was occupied for the second time by the Soviet empire from 1940, after the Ribbentrop-Molotov treaty (1939). Nowadays it approximately corresponds to the territory of the Republic of Moldova.

The series of Napoleonic Wars, from which Europe became militarily exhausted, came to an end with the Congress of Vienna (1814-1815), where Russia occupied still more of the former Polish territories (1795). At the end of the war with Sweden, Finland became a Russian province (1809), like Estonia, Latvia and Lithuania.

On its part, Austria continued its traditional policy into the East and the Balkans, while Russia consolidated its position by a war against the Ottoman Empire, which ended with the treaty of Adrianople. So, there is no wonder that Lord Palmerston wrote to the British Ambassador from Naples that the main potential danger for them was Russia, that had started building forts on Vistula against Austria and Prussia.²⁵

1848, the year of bourgeois revolution in Europe, led again to a Russian aggression of direct intervention with 500,000 soldiers in Bukovina and Galicia, part of them crossing the Carpathians into Transylvania and saving in this way the Austrian monarchy. Because of the strategic importance of the Gura Humorului area, 30,000 Russian soldiers were quartered there, sent with the intention of shattering the 1848 Revolution in Austria.²⁶ Russia became the European arbitrator. Only two years later, an English diplomat, Baron Stockmar, declared in 1851: "In my early days, Napoleon dominated Europe, and these days the Tsar does it."²⁷ In the summer of 1853, Tsar Nicholas I reopened the conflict with the Ottoman Empire, invading the Romanian provinces of Wallachia and Moldavia. This *Cassus*

²⁵ N. Ciachir, *Istoria universală modernă*, II (1789-1919), București, 1998, p. 97.

²⁶ M. Iacobescu, *Revoluția de la 1848 în Bucovina*, in *Suceava*, X, 1978, p. 70.

²⁷ J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1972, p. 631.

belli brought to the Ottoman Empire the allies England, France, Prussia, Austria, and Piedmont, thus starting the Crimean War.²⁸ Austria, lacking in firmness, played mostly a mediator role between the belligerents. Threatened in Crimea, on the river Danube, and in the Caucasus Mountains, the Russian army retreated from the Romanian provinces, and, according to a secret agreement by the Ottoman Empire, the Austrian army was allowed to occupy them.

In the end, the peace treaty of Paris in 1856 (where, for the first time Russia had to cede territories – the southern part of Bessarabia, nowadays Ukraine) put Wallachia and what remained of medieval Moldavia (without Bukovina and Bessarabia) under the protection of the great powers, and also started a discussion of the unity problem.

The annexation of Bessarabia (1812) was preceded in 1774 by the Austrian conquest of another region – North-West Moldavia, precisely the territory east of the North Oriental Carpathians, between the Siret watercourse (East), Suceava city (South) and beyond Chernivtsi city up to the river Dniester (North). (This territory was later named "Bukovina", and nowadays the south part is Romanian territory and the north Ukrainian.) So the Romanian peoples were situated at the boundaries of three empires – Ottoman, Russian and Austro-Hungarian. Only Poland had a harder fate – the country disappeared completely from the European map as a state.²⁹

The Austrian occupation of Bukovina, the most developed region of Moldavia and the political center where the Moldavian

²⁸ N. Ciachir, *Istoria politică a Europei de la Napoleon la Stalin*, București, 1998, p. 91.

²⁹ M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, București, 1993, p. 64-70; N. Ciachir, *Istoria politică...* p. 30-35.

state took shape, with its original indigenous Moldavian princely residences and most of the civil buildings, took place after another war between the Russians and the Ottomans (1768-1774), when England, worried by the Russian intentions of occupying Finland and the Romanian provinces of Moldavia and Wallachia, recalled her ships and officers sent to help the Russian navy, and offered her services to broker a peace agreement between those two great world powers.

Due to the annexation by Russia of Moldavia and Wallachia, in her turn, Austria felt threatened at her Eastern boundaries, this occupation being incompatible with the security of the Austrian state. After military occupation of Moldavia, the population was forced to swear fealty to Russia in September 1769. Moreover, since Austria already held Transylvania, she was hoping to occupy Wallachia and Moldavia herself, profiting by the weakness of Turkey and Russia.

Austrians made military maneuvers in Hungary and Transylvania and better organized their boundaries with the provinces vassal to Turkey. Moreover they concluded a secret treaty on 6 July 1771 which allowed Turkey to occupy Oltenia (the west part of Wallachia). After sharing Poland in 1772, the Austrian Empire occupied Galicia (81.900 km²), and this aroused their interest in the north-west of Moldavia as a better path for communication between Galicia and Transylvania.

After Austrian military occupation in the autumn of 1774 of Bukovina (*Buchen-land* in German, meaning the country of beech forests, described by the Austrian chancellor Kaunitz as "the key to all Moldavia")³⁰, Austria announced this action to Istanbul as being a precaution against the Russian expansionist

³⁰ M. Iacobescu, *Din istoria...*, p. 66.

danger. This is, briefly, the political-military context in which Austria initiated the entrenching of some strategic points, where Russia could more easily encroach. The major political event that determined Austria upon the entrenchment of the entrance area in the mountains to Transylvania, was exactly the Crimean War. Rising political tension between the great European powers and Russia led up to the start of the Crimean war.

The building of the defensive system from Gura Humorului must be understood in the political and military context of those last years. According to the plans preserved in the Archive of the War Minister (National Archives from Vienna), the strategists and sapper engineers tried to use as much as they could the advantages of the terrain of Gura Humorului. Thus, either the valley of the Moldova River or of its tributary, the Humor creek, could be well controlled from a military point of view (pl. 37/A). From the documents kept at National Archives in Vienna we can summarize in a few lines the history of the defensive system of Gura Humorului (in southern Bukovina). This is related to the Austrian efforts to organize fortified points near the Russian border. During 1854 the IVth Army Command from Lemberg (modern Lvov, in Ukraine) started at Zaleszczyk, on the middle Dniester (almost 60 km north of Chernivtsi) began the building of wood and earth fortifications on which 6,000 people worked.³¹ On the 25th of September the Army General Command made an allocation of field artillery and mortars to be installed at Zaleszczyk and Gura Humorului.³² The entrenching activities took place between two visits by the Emperor Franz Josef to Bukovina (1851 and 1855).

³¹ Kriegsarchivs. Wienn-Austria, doc. 1854: 7-4/22.

³² Doc. 1854: 1-17/7.

On the 24th of July 1854, the Command of the IVth Army of Lemberg (Lvov) informed the High Command of the Army in Vienna of the level of work reached for some army buildings in Gura Humorului and in Zaleszczyk, and of the requirement for 500 workers for building a barrier on the Suceava road. At the beginning of September the Army High Command in Vienna informed the executive of the IVth Army that the budget for building this road barrier would be 60,000 florins. Half of it was already approved and the other half was to be available in a short time.³³ From a letter of the field executive of the IVth Army of Lemberg to the Vienna General Command, dated 20th of July, we find that Alfred Becher, captain first class, who initially was responsible for the buildings from Gura Humorului, had been sent to Suceava, in his place being employed captain first class Hypolit von Bochdan, with his assistant Heller being in charge of economic matters.³⁴

From another letter of the Command of the Second Regiment of Infantry sent to the General Executive of the Infantry in Vienna, we find that on July 28th there had been sent to Gura Humorului, from the 2nd company from Zaleszczyk, 1 commander, 1 sergeant-major, 2 sub-officers, 5 corporals, and 18 soldiers. These details about the fortifications of Gura Humorului have now been discovered for the first time.³⁵

Once the Crimean War was over and the conflict died down, the efforts at construction ceased. On the 29 of June 1855, the IVth Army Command informed the Superior Command of the Army in Vienna that the defensive works on the middle Dniester, and at Rozwadow, Martinow, Siwka and Kalicz, had

³³ Doc. 1854: 7-4/22.

³⁴ Doc. 1854: 16-1/306.

³⁵ Doc. 1854: 19-18/64.

already been stopped, and also those in Gura Humorului.³⁶ This was after, on the 13th of July, the Emperor Franz Josef signed Decree no. 2201, in which he decided that the above works, and those in Zaleszczyk, should stop, and that the work teams in this places should be dissolved.³⁷

At the same time the High Command of the Army in Vienna was commanding the Command of the field Army to take the appropriate decisions to stop future intentional destruction of the buildings which had already been made, and also to prevent theft of mobile property. We also learn interesting facts from a letter of 9 August 1855, addressed to the executive of the field Army. Captain Becker, of the command of the field troops of Gura Humorului, gave to Lieutenant Ettl of the battalion C.H. Ludwig Infantry, who was sent there with 140 soldiers, the entire inventory of the built fortifications (including tools and army objects), and after that he was sent to Ölmütz (today in the Czech Republic). As an unsolved problem there remain the closing negotiations regarding expropriation of private property, the collected documents being deposited on June 10 at the governmental offices in Cernowitz. The unspent money left after stopping the construction operations of Gura Humorului, consisting of 3,679 florins and 54 kreutzers, was given back to the Financial Operations House of State³⁸. Also now there arose the problem of using for the benefit of the State the wooden constructions (palisades) that could no longer be used. It was considered that they would bring more money if they could be sold piece by piece to people as wood for

³⁶ Doc. 1855: 7-4/6.

³⁷ Doc. 1855, nr. 1344.

³⁸ Doc. 1855: 7-21/1.

buildings, rather than as fire wood. Great interest was shown by the land-owners of Suceava and nearby Gura Humorului.

The theme of the unfinished or unused palisades continued to be a subject debated in the letters written by the Superior Commander of the Army in Vienna to the General Commander of the infantry troops, their deposition and conservation, together with an inventory, being strictly followed for the purpose of trading them away in order to benefit the State. Following enquiries among the great land-owners of Suceava by captain Becker, which showed that many of them were interested in buying wood for construction, it was decided that the wood was to be sold, eventually, through public auction. On 24 August 1855, the commander of the IVth Army received the order to start selling, first of all, the wood already deposited, so that the selling of the pieces of wood resulting from constructions would be made in the field. There were a total of 17,437 conifer tree-trunks (also 4,000 tree-trunks in piles) the entire amount of money resulting from their sale being 17,437 ducats.³⁹ Considering that a cord of wood sold even as firewood cost about 1 florin 56 kreuzers, the value of the wood exceeded the initial cost.

We also learn from a document issued on 21 February 1876 that in Gura Humorului a considerable quantity of tools and all sort of materials left unsold was planned to be sold, if a railway was to be built in Bukovina. A similar situation is found at Zaleszczyk and others centers on the Dniester, where there was a wish for the wood to be sold profitably.⁴⁰ As a result of the fact that the sale was not successful, in Lemberg on the 4th March 1856, an advertisement was published in German and Polish

³⁹ Doc. 1855: 7-21/3.

⁴⁰ Doc. 1856: 7-14/6.

offering wood and tools remaining in the above mentioned places, including Gura Humorului.⁴¹ In fact, in Gura Humorului and Zaleszczyk, the remaining unsold material was finally evaluated and used for the making of streets by the Bukovina administration committee. Regarding armaments, we learn from a document of 12th September 1855 that by the order of His Majesty and following the instructions of the Cavallery Chancellory, the artillery was moved from Zaleszczyk and Gura Humorului to Lemberg.⁴² The realisation of the Austrian system in Gura Humorului was done in several phases.

Thanks to the particularly advantageous defensive position, the history of the fortification of Moldavia valley in Gura Humorului probably dates back to 1711-1716, when the Austrian "protection" troops occupied the area, building a fortification of wood and earth (palanca - We hope this information is accurate).

Due to the subsequent rise of numerous fortifications, almost totally destroyed in subsequent centuries without consistent conserved remains, one cannot know exactly what this first fortification was. Of course, there is also the possibility of further deepening the Viennese archives to clarify this problem, but for the exact location of it we do not believe in this chance because the first maps of Bucovina do not give information on the age of the first fortifications.

Later on, when the occupation troops retreated, the fortification work was continued.

After the occupation of Transylvania (1775), the Austrian command was established at Vama, in the mountainous area of Bukovina. In the autumn of 1782 it was moved to Gura

⁴¹ Doc. 1856: 7-14/7.

⁴² Doc. 1856, nr. 2964.

Humorului, where military entrenching activities had been performed at the entrance area ("Fortress no. 1"). A cadastral map from 1787 mentions this matter indirectly, through the use of the toponyms "the creek of the Fortress" and "Runcul (the Hill) of the Fortress".

Without discussing its author / authors, because they are never established precisely, the "Bukovina District Plan in 72 Sections" (*Plans der Bukowiner Districts bestehend in 72. Sections welche in denen Jahren 1773, 774 und 775 von einen Departement des Käys: Königlicher General Staabs geometrisch aufgenommen worden*) - Map Collection, C. VII / 1, The National Archives Library of Bucharest) is of special importance.

As a result of the occupation of Bucovina, it has been demonstrated that immediately after annexation, the Austrians arranged three fortifications (section 52), arranged on a linear basis, from the bank of the Moldova river to the North. Less obvious are the arrangement on *Cetate* hill, which will become F 3, but also the one on the future site F 5.

On the map of the village from 1790 with very few households highlighted (Hora von Otzellowitz, section 42), we can distinguish with less precision the existence of a linear sequence of military buildings in the area of the current Catholic church, not far to the east, the three polygonal fortresses being outlined. Although there is no resemblance in shape, the southernmost, on the south of the road, seems to have been continued later with fortress no. 8. The rest are found to the north, these ones having a defensive role in the plan dated May 31, 1855, under the suggestive name of other *Schanze* (old ditch). In the other general plan of the Humor defensive system they are abbreviated with *a*. Instead, here their contour is more

precisely drawn with several straight sides. The northernmost fortress, in both plans, has a suggested dwelling construction in the middle. At this stage of documentation we do not know exactly their numbering, or the history of any of them, as they are not shown on the old map. We assume this was done from north to south, but the latter received number nine, after the fortress VIII, to the south of the road. The last fortress no. 10, equipped with artillery, overlooked the road leading to Manastirea Humorului, Solca and Rădăuți. Unfortunately, the three objectives (6,7,9 – “alte Schanze”) are not clearly delineated in the cadastral map of 1856.

The plan of 1855 also includes the location of military buildings, including the soldiers' shelters (over-wintering for 412 soldiers, not far, behind the road dam), the medical unit, and the ammunition depots (at the exit of the city to the west).

Inaccuracies, not at all pleasant, which do not do credit to the well-known Austrian topographical quality, are found between the map of 1790 and the one in 72 sections. In the last, the sequence of military buildings is ordered not to the south of the road to Suceava, but only to the north and in two rows with 16 entities! * Here the fortresses have another shape, probably more real now. In addition, this map still suggests with a vague contour the existence of a relatively circular shape, on the site of the future F 5. Moreover, quite vaguely, on the top of the hill that will get the suggestive name of *Cetate* (in the future F 3), it seems that there was already some arrangement, in a rather rudimentary form.

As far as those *Blockhauss* are concerned, the Viennese documentation shows that they could accommodate 100 people each: (A, B), 80 (C, D, E, F) or 60 (G). We also mention here the

existence of a cavern for storing ammunition, somewhere behind F 3, which is not mapped anywhere.

On the flat land at F 10, the elders of the city said that traditional dances used to be organised. On the map of 1861-1864 (fig. 31), F 1-4 and "Blockhaus G" (uncertain E and F) were rendered. In the later F 1-5 and 8, and in the new contemporary one (1960), there is only a suggestion of the route of the road block and the former F 5, where the toponym "In Roata" was used.

The completion of those entrenchments in the eastern part of the city took place in 1815-1816 after the Congress of Vienna, when the Russian danger from the East grew.

In the context of the Romanian revolution of 1848, in Moldavia, Wallachia and Transylvania, and at Gura Humorului (at the middle of the 19th century the town of Gura Humorului had nearly 2,000 inhabitants) strengthening and extension activities took place, consisting of disposing a strong artillery position on a small plateau situated on the southern extremity of Obcina Mare (*Bogdaneasa*).

Three years later, on a well-known map of Bukovina made by Hora von Otzellowitz (section 42), it was attested that there had already been set up three small fortresses. These were mentioned later on the general plan of defense from 1855, and were named there "The Old Moat".

Being situated in the center of the inhabited area, they no longer exist, in their place being built houses in the modern period. The amplest building was the road barrage, which is extended on the bank of the Moldova river. On its direction there are a gas station and a ballast center today. The road barrage offered possibilities for efficient control of transit of people and goods from Moldavia (or Austrian Bukovina) over the

Carpathians to Transylvania. At the same time an effective defence against the Russians was possible from the battlements of the buildings. Nowadays, the last road barrage tracks are represented by some remains of a clay wall and a small sector of the ditch of the barrage, now filled with water. The entire road barrage, almost 650 metres in length, was built between a wooded hill, on the summit of which was the 3rd Fort, and the bed of the Moldavia River. The 1st and the 2nd Fort at opposite ends of the barrage, which were polygonal, had a cross-shaped structure for living (blockhouse), each capable of accommodating more than 100 soldiers. Like the rest of the forts, access to the platform was possible using ramps.

The 3rd Fort (“Werk”), which was hexagonal, could shelter 60 soldiers. The access road from the former small town G.H. was done through a forest way, using a stone bridge built in the same period. Until the end of the communist regime, the original stone and wood access bridge between Gura Humorului and the 3rd Fort was preserved, but now it has been destroyed. A parapet made up of stone was used where the road was unstable/slippery. Linked with the 3rd Fort was a depot dug into rock, at a 200 metres north of it (**pl. 40/A; 41**).

The 4th Fort, fort built on a tableland that offered a good view upon the locality nowadays completely destroyed, was octagonal and also had a blockhouse which could shelter 50 soldiers.

The 5th Fort had the same shape, and was the biggest of all, approximately 30 meters on a side. Nowadays only some sections of wall and exterior moat remain, because this fort was mostly levelled during the Communist era for housing. The traces of the military building, in the shape of a cross, from the center of the yard, were levelled at the beginning of the

communist period. Recently here is a new motel named “La Roată” (“Inside the Wheel”) (pl. 38/A; 40/B).

The forts no 6, 7 and 9, which are the oldest, had smaller dimensions and different shapes. There are no traces from them now, as they were destroyed in totality by the subsequent buildings. Not even fort no 8, situated on the river meadow, preserves no trace. The arrangement of the railway may have contributed to its levellment. Finally, fort no 10 was rather an artillery platform and a position for fire for the infantry on the way that comes from the north, from the village Mănăstirea Humorului.

The lapse of time created legends here, and the natives - as if in a protest against the Austrian military occupation (1775-1918) - started to invent versions linked to the origins of these fortifications, some claiming that the Goths (376 AD) built them in order to face the danger from the Huns, others that they were built in the Middle Ages against the Mongols.⁴³ However among the natives an unclear version also appears, according to which the Austrians extended and consolidated these fortifications after 1775. However now the matter has been clarified.

Unfortunately nowadays only a very small number of traces remain of this defence system. The majority of the fortifications, made of earth (ditches and walls), was destroyed principally because it occupied the central part of the town (which was inhabited). Today two toponyms are preserved: “The Fortress Hill” and “Inside the Wheel” (for the former 5th Fort). The most important set of remains are on “The Fortress Hill” (about 600 metres altitude), far away from the inhabited area, consisting of an earth wall and an adjacent ditch. Here was the

⁴³ N. C. Popescu, *Gura Humorului. Trepte de istorie*, București, 1990, p. 54.

3th Fort, with an excellent position upon the Moldavia River and the access road to Transylvania.

Being very important, at one point, F 3 would also have had walls, about which a former teacher, Dimitrie Mitric-Bruja, insufficiently documented, stated long ago that it had come from the "ruins of a knightly fortress", being "in ancient style". Equally uninspired, but only seven years ago, without any specialized training, Ion Dragusanu wrote an article in Monitorul de Suceava newspaper of 04.08.2010 about the actual existence of a fortress "before 1286, even Dacian ", gratuitously giving it a name, "The Fortress of Homor (Repedei, in Tatar) ".

The archaeological investigation of those vestiges will be possible in future. Archaeology for the modern age, including aspects linked with the military past, is still undeveloped in Romania. This defence system in the Bukovina Carpathians should be included in the important European patrimony of this type, although its history has become in our times practically unknown, both in Romania and at the international level.

Because nowadays this system of fortresses is almost completely destroyed, it has no current objective social impact (pl. 37/E-F;42). However, something can be done in this context. Accordingly, because the period of Austrian administration in Bukovina is not well illustrated in museums, there is an intention to organize, in Gura Humorului, within the interior space of Fort No. 3, a new building for illustrating the period 1775-1918. For this goal, contacts with the Mayor's department of Gura Humorului have been established, in order to prepare a project for EU finance. Moreover, this museum will also be able to illustrate the demographic reality of this period, when a cordial and friendly atmosphere prevailed among the

numerous minorities in this area. This was why the old Bukovina was described as the "Switzerland of Eastern Europe".

XIII. ALTE AMENAJĂRI DE EPOCĂ AUSTRIACĂ

Mai puțin clară este problema vechiului șanț (defensiv sau doar de demarcare ?) de pe traseul drumului spre Transilvania, pe stânga râului Dorna, la mică distanță spre vest / nord-vest de confluența Dornișoarei cu Dorna, comuna actuală Coșna. Puțin vizibil, un cerc este plasat pe drumul spre Ardeal, iar deasupra pe un teren larg, fără pădure, stă scris *Alte schantz deasupra Runk*. Interesant, fostul *vechi șanț* a fost realizat exact în locul în care drumul magistral intra în codrii dintre Bucovina și Transilvania.

Tot pentru perioada administrației austriece, trebuie menționate, măcar în treacăt, acele posturi de pază militară (*Wachthaus*), care apar pe unele dintre primele hărți ale noii provincii. Spre exemplu, pe harta *Brouillons...*, la secțiunea LXIX, apare la Șaru Dornei comandamentul zonal al acestor puncte de pază *Comando ad Wachhaus* (Iosep et alii, 2013, 193). Numărul acestor puncte a fost mult, mult mai mare, dar în lipsa toponimelor și a informațiilor documentare, suntem nevoiți să ne oprim aici, nu înainte de a spune că în harta Bucovinei din 1773-1975 se mai dau informații concrete asupra subiectului care ne interesează. În secțiunile 7, 9, 12, 13, 20, 27, 57, etc., se folosesc unele semne grafice sugerând amenajări antropice de apărare. Doar ultima secțiune are, însă, referire la județul Suceava de azi, restul fiind acum în reg. Cernăuți. La Gura Humorului, este redat conturul unui fort austriac. În același izvor cartografic sunt redată mănăstirile, inclusiv cele cu zid exterior defensiv.

În aceeași hartă austriacă *Cetățuia* de la sud de satul Udești, pe linia de frontieră cu Moldova (secțiunea LX), este situl de la Merești (azi comuna Vulturești).

XIV. VALUL DIN BUCOVINA

Deoarece acest obiectiv arheologic nu este deocamdată sigur datat, îl tratăm la sfârșit.

În privința valului de pământ (desigur cu șanț adiacent) din județul Suceava, numit *Valul din Bucovina*, trebuie evidențiat de la început articolul lui M. Ignat (**Ignat, 1986, 101-117**). De aceea, marea majoritate a informațiilor de mai jos îi aparțin (**pl. 44**).

Autorul amintit încearcă să folosească din plin menționările toponimului *Troian*, în documente medievale (prima la 1427), sau în cele de epocă austriacă. Sunt analizate și sensurile cuvântului. În nota nr. 5, se dă exemplul *Dealul Troian* de la Cacica, în sensul lipsei unei legături cu un astfel de val, autorul negăsind la vremea cercetării sale aici (anul 1965) urme arheologice. Peste 30 de ani, însă, cercetarea de teren din acest loc (M.A.), a dus la descoperirea de materiale din epoca bronzului, Hallstatt și de la sfârșitul primului mileniu creștin. După cum s-a mai scris (**Andronic, 1997, 88-90**), pe valea Solonețului se pare că era un segment terminal al acestui val ce venea dinspre râul Siret.

M. Ignat a propus deci un traseu de circa 46 km, între Horodnic de Jos și râul menționat. Date importante ne-a transmis topograful Pamfil Polonic pentru împrejurimile localității Satu Mare, dar și D. Olinescu. Din păcate, din cauza aplatizării traseului său, multe dintre astfel de toponime (*Troian*, *Șanț*) au

dispărut spre 1800. Sugestivă este relatarea austriacă din 1783, care venea cu explicația cuvântului *Troian*: *eine alte kaum noch kennbahre Schantze* (un șanț vechi, abia vizibil), dar și cea din Milișăuți de la sfârșitul secolului XIX: *Înainte de patru decenii se mai puteau vedea și șanțuri mari, acum nu se mai poate observa nimic, fiindcă locuitorii au astupat șanțurile* (Ignat, 104).

La Satu Mare, semnificativ, în anul 1896 s-au descoperit într-un *șanț vechi... mai multe lăncii, precum și alte arme antice*, informații ce se pot conexe cu cele referitoare la descoperirea de săgeți de bronz lângă un *șanț vechi*, în Satu Mare (*Ibidem*, nota 12). Descoperirile au fost confirmate și de către D. Olinescu (2010, 131) și Em Grigorovitza (1908, 191).

În privința traseului, de la vest spre est, autorul se referă la dealul Osoi (482 m alt.), de la sud-vest de Rădăuți, legat de care un document din 1768 amintea despre *drumul care duce pe deasupra Osoiului, la sfârșitul Troianului*. De aici, este de părere autorul citat, teritoriul până la Obcina Mare, de circa 10-12 km, era greu penetrabil din cauza văilor adânci (???), a pădurilor și a mlaștinilor, ceea ce este discutabil.

Fără să intrăm în amănunte, traseul propus ipotetic ajungea apoi la Bădeuți, Milișăuți, Gura Solcii și peste râul Suceava la Românești, apoi la Călinești, Șerbăuți, Calafindești și Zvorâștea. Dincolo de Siret, la Vârfu Câmpului (jud. Botoșani) în 1392 a fost menționat toponimul și aici. La nord de Zvorâștea, la Zamostea, Pamfil Polonic la vremea sa, a consemnat și el un astfel de val, ce ducea spre vest, spre Calafindești și Șerbăuți.

Cu totul ipotetic, Ignat crede că șanțul era spre nord, deci pericolul venea dinspre miazănoapte. La fel au concluzionat, după săpături arheologice și N. Gostar și P. Șadurschi (Ioniță, 1982, 114).

Pe acest traseu, merită menționat și *Șanțul cel mare de la Hrincești...* care la un moment dat *se transformă în mlaștina Nelepca.*, ceea ce presupune existența a cel puțin încă unul, mai mic. Mlaștina menționată, se pare că se plasa în zona vărsării pârâului Solca în Suceava (**Ignat, 107 și nota 22**). Vechea vatră a Hrinceștiului, sat dispărut, a fost identificată relativ recent de autor, pe valea Solcâi, la circa un kilometru în amonte de vărsarea Iaslovățului în Solca (**Andronic, 1999, 135-140**). Prin cartografierea toponimelor *Troian și Șanț*, Ignat a propus ipotetic și o dublură, cu rol de protejare a zonei de podiș din dreapta râului Suceava. Ea pleca de la Hrincești (vezi mai sus), până la Costâna. În 1783 este menționat un astfel de șanț, amintit cu alte ocazii la Părhăuți (*Trojana oder Schanze*) și Berindești din vecinătate, azi dispărut prin înglobare la Costâna (**Idem, 1997, 79**), la gura Costânii (*Troiana*) – (**Ignat, 110, nota 32**).

Un subiect ce rămâne deschis este și cel dacă valul nostru sucevean a fost o continuare a celui din jud. Botoșani, dintre Manoleasa și Dângeni. Câtă vreme traseele lor nu sunt foarte clare, ca și datarea exactă a ambelor, nu se poate da un răspuns corect. De altfel, problema *Valului din Bucovina* se încadrează în sfera generală a celorlalte astfel de sisteme defensive din Moldova, căci valul de pământ în discuție nu a fost o realizare unică de acest fel la răsărit de Carpați. Pe lângă cele două, mai sigur, romane din sud, dintre Șerbești și Tulucești respectiv dintre Vadul lui Isac și Tatar Bunar, se mai cunosc încă două, între Ploscuțeni și Stoicani, la vest de Prut, respectiv între Leova și Copanca în Basarabia. Dintre acestea, ca lungime și orientare, cel care a iscat discuții mai ample a fost cel dintre Ploscuțeni și Stoicani. Orientarea sa pare să indice direcția de propagare a pericolului hunilor lui Attila, de aceea a fost agreată identificarea sa ca fiind acel *zid* al lui Athanaric, menționat de Ammianus

Marcellinus (**Ioniță, 1982, 47-50, 53-59, 114-116; Ignat, 111,** cu bibl.).

Folosind informațiile pe care le-a putut accesa, Ion Ioniță a analizat și publicat în anul 1982 suma datelor despre valurile de pământ est-carpatice (**Ioniță, 1982), (pl.43).**

O poziție distinctă a fost însă luată de Ion Ioniță, datându-l în secolul III d. Chr., ca măsură antiromană. Deoarece relatarea lui Ammianus este fără echivoc, personal înclinăm spre prima variantă.

În zona de contact dintre Podișul Central Moldovenesc și Câmpia Moldovei a existat *Valul Moldovei de Mijloc*, cu un traseu prea puțin lămurit.

În schimb, mult mai bine cunoscut este *Troianul* vizibil pe o porțiune considerabilă din județul Botoșani (*Valul Moldovei de Sus*). Începe de pe malul Prutului (Manoleasa) și se poate observa până pe malul Jijiei (Dângeni) spre sud-vest. După unele indicii el ar continua spre vest și chiar dincolo de Prut, spre est. Datorită inițiativei lui N. Gostar, de investigare prin săpătură, s-a putut observa profilul valului și sistemul de construcție. Din cercetarea terenului a rezultat și existența unui val suplimentar, cu traseu scurt, cu rol de protejare a capătului valului care se oprea în malul drept al Prutului (**Păunescu et alii, vol. I, 1976, 33-34, 113, 167-169,** cu bibliografia mai veche; **N. Gostar, et alii, 1982, 321-334).**

În ceea ce privește sistemul de construcție, datorită influenței Imperiului roman, s-a creat berma, iar materialele ceramice descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice de mai sus, se pot data larg în secolele II-IV d. Chr., mai sigur IV (cultura Sântana de Mureș). Și după M. Ignat, este tentant ca *Valul Moldovei de Sus* să se lege de cunoscutul efort al goților regelui Athanaic de a stopa invazia hunilor din 375-376.

Desigur, în lipsa unor săpături mai ample nu poate fi exclusă și datarea în veacurile II-III, valul fiind construit de populația autohtonă getică.

Deocadată, în lipsa cercetărilor mai concludente, nici urmele unor valuri plasate mai în nord, nu sunt date cu exactitate. În nordul Bucovinei istorice (azi reg. Cernăuți, Ucraina), se plasează între Prut și Nistru un astfel de *Troian*, cu atestări în documente medievale moldovenesti, cu o localizare aflată chiar la sud de Cernăuți, deci la sud de Prut (**Ignat, 114 și notele 56 și 57**). Important, șanțul valului este orientat spre sud-est, are o bermă largă de circa trei metri și o datare largă în primul mileniu creștin. Supozițiile arheologului cernăuțean B. Timoșcuk legate de episodul atacului hunic (oricum trecerea Nistrului și apoi a Prutului s-a făcut mult mai la sud), sau de identificarea constructorilor în persoana vechilor slavi, nu au nicio valoare reală (***Ibidem*, 114, nota 59**).

În sfârșit, și mai la nord, plecând de la malul Nistrului Mijlociu, există două segmente de val, în Podolia, relativ paralele, cu șanțul spre est, date de arheologul T. Sulimirski în urmă cu mai bine de un secol, în Hallstatt. Datorită descoperirii doar de monede romane, desigur neconcludent, ele au fost atribuite de J. Jung ... *romanilor* ! (***Ibidem*, notele 61-62**).

Prin urmare, elucidarea istoriei valurilor de pământ de la răsărit de Carpați este departe de a fi realizată. În mod cert, ele nu au fost strict contemporane, se leagă de amenințări foarte serioase venite dinspre est, una dintre ele fiind cea a hunilor lui Attila. Posibil, o parte a putut fi realizată și sub egida imperiului roman, care avea tot interesul existenței unei liniști politico-militare dinspre răsărit. În acest context, nu trebuie uitat nici complexul de valuri aflat la vest de Dacia romană (**Anders, Balogh, 2014, 73-83**).

Valurile de pământ - și mai ales șanțul lor adânc -, puteau fi opreliști greu de trecut în cazul unor atacuri inopinate ale migratorilor nomazi care se deplasau cu toată populația lor, folosind și multe care, localnicii câștigând astfel timp pentru organizarea unui răspuns mai eficient. Deci, necesitând mari eforturi fizice și sugerând existența unor formațiuni politice destul de puternice, inclusiv densități demografice, ele nu se justificau ca simple linii de demarcație.

În ceea ce privește datarea lor, până la investigarea lor prin săpături arheologice mult mai ample, ele pot fi considerate, poate aproape în totalitate, măsuri defensive necesare stopării pericolelor majore apărute în cursul primului mileniu creștin, cunoscut prin marile sale migrații. Ignat a considerat că *Troianul Moldovei de Sus* poate aparține veacurilor II-III d. Chr., perioadă în care triburile sarmatice ar fi putut migra spre nord pe culoarul dintre Siret și Prut (și poate și Nistru), urmând spre nord văile principalelor râuri. Dar faptul că de-o parte și de alta a valului se găsesc vestigii sarmatice, mai vechi sau mai noi, nu sunt un argument imbatabil, deoarece descoperirile aparținând lor nu pot fi atribuite cronologic cu exactitate, și în general se consideră că această populație pastorală, nomadă, s-a infiltrat pașnic în teritorii. În schimb, suntem de acord cu autorul citat în privința atribuirii celor două valuri de la nord de cursul Nistrului neamurilor celor mai nordici geto-daci, costobocii, purtători ai culturii Lipița.

O altă problemă principală, este dacă pe înălțimile văii Solonețului a existat un segment ce continua oarecum drept, spre Obcina Mare, *Valul din Bucovina*, acesta totuși fiind astfel numit impropriu, mai existând unul în regiunea Cernăuți (**Andronic, 2008, 317-321**).

Cercetarea perieghetică temeinică pe parcursul a peste un deceniu a bazinului hidrografic al Solonețului, a dus și la unele informații notabile pe subiectul prezentei cărți, unele în completarea datelor monografiei toponimice a profesorului Ilie Dan (**Andronic, 1997, 36, pct. 19 bis, și p. 88; Dan, 1980, *passim***).

Spre limita de N-V a satului Todirești, în zona *Hornoi* se găsește toponimul “Între Șanțuri”. Ilie Dan îl menționează în indicele său alfabetic de toponime, sub două forme, *Între Șanțuri*, respectiv *Lanul Între Șanțuri* (**1980, 192 și 198**).

După informațiile primite de la unele persoane vârstnice, în anul 1968 utilajele CAP-ului Todirești au nivelat o serie de șanțuri dispuse în mai multe direcții (?), care se aflau în acest loc. Pe de altă parte, al doilea toponim indică o anumită distanță dintre șanțuri.

Desigur, amplasamentul nu putea oferi condiții deosebite strategice, ceea ce ne face să credem ipotetic că această amenajare a fost realizată pentru adăpostirea mai bună a unei tabere militare. Tot ca ipoteză, ne menținem opțiunea pentru perioada incursiunilor poloneze, inclusiv cele conduse de Ioan Sobieski, când stabilizarea pe perioade mai lungi de timp a corpurilor de oaste necesita consumul de hrană la fața locului, în mediul rural nord-moldav.

În merituoasa sa *Charta arheologică a Bucovinei*, Olinescu menționează un *șanț pe un deal, spre Soloneț* (**1894, 73**).

Persoane din Todirești, tot în vârstă, ne-au relatat că tot utilajele fostului CAP din comună, au nivelat un șanț ce avea o lățime la gură de trei metri, una la fund încă de un metru și o adâncime de doi. Se pare că valul adiacent fusese amenajat pe latura nordică a șanțului și că traseul său era sesizat din marginea

pădurii Todirești și se apropia la mai multe zeci de metri de locul *Între Șanțuri*, ce rămânea la sud, în teritoriul protejat, cădea în valea pârâului Hornoii, sectorul său superior și apoi se desfășura spre valea pârâului Răstoci (numit și *Voina* – în slava veche însemnând *război*, война - voyna).

Desigur, funcționalitatea sa poate avea două variante principale. Fie apăra o microzonă, mai mult sau mai puțin locuită, fie făcea parte dintr-o rețea mai amplă defensivă.

Același Olinescu mai amintește: la Părhăuți *un șanț pe muchia unui deal*, și la Todirești șanțul amintit mai sus. Ulterior Grămadă consemnează, cum s-a spus, la Părhăuți *Trojana oder Schanze*, iar în vecinătatea nordică, în zona fostului sat dispărut Hrințești, de pe valea Solcăi, “*Șanțul Hrințeștilor, numit și Nelepca*”.

Alte toponime la Olinescu mai sunt: “șanțul lui Traian” (Călinești), “Troian” (Calafindești), “un șanț pe muchia unui deal” (Românești/Grănicești), “la șanțul Troian” (Satu Mare”)*Charta*...., *passim*. La rândul său, Grămadă consemnează mai multe locuri numite “Troian”: Călinești (parte de hotar), Calafindești, Românești, Satu Mare, Bădeuți, Rădăuți (“șesul Troianului”) și Volovăț....*toponimia*...*passim*. Este posibil, ca unele puncte cu aceste denumiri să fi fost pe zone de hotar de sate medievale și astfel să apară atestate în mai multe localități.

În fine, un ultim “Troian” spre partea superioară a văii Solonețului, deal (425 m. alt.) care s-ar putea lega de subiectul nostru, dacă nu cumva populația l-a numit așa în analogie cu troienele de zăpadă, ca forme înalte. Totuși, harta cadastrală austriacă din 1856 îl consemnează “Trajan”, o denumire identică fiind renotată tot aici, mai la vest, pe partea stângă a cursului mijlociu al pârâului Cacica (**Arh. Naționale Suceava, Fond ORPOT, nr. 20**). Grămadă a mai notificat aici “Kodru la dial

Trojana”, iar E. Grigorovitza partea satească a localității “Troian” (1908, 41).

În anii când se cultiva mult mai intens pământul, așa cum s-a spus, Nicolae Gostar și Mircea Ignat au cercetat perieghetic pantele acestui deal din Cacica, fără să găsească nimic (**Ignat, 1986, 102**). Poalele acestei forme de teren se desfășoară spre sud-est, la celălalt capăt înălțimea terminându-se brusc, cu avantaj defensiv, la înălțime, deasupra Solonețului, care mai are de parcurs de aici foarte puțin până la receptarea apei unui important afluent, Blândețul. Ulterior, tot înainte de 1989, aici am descoperit mai multe niveluri de locuire, datând din epoca bronzului (cultura Noua), din prima epocă a fierului, (Hallstatt) și ...*notta bene*, din secolele, larg estimate, VII-IX (poate și X-XI, ținând cont și de descoperirea relativ recentă a urmelor unei locuințe din secolele X-XI, chiar în curtea fostei case de vacanță a autorului, din Cacica.

Important de avut în vedere, este faptul că siturile din secolele IX-XI sunt rarissime în județul Suceava și că veacul următor este practic nereprezentat distinct în patrimoniul arheologic al Bucovinei.

Desigur, fără argumente de necombătut, așa cum am emis ca ipoteză, se poate ca valul de pământ (dacă nu cumva au fost mai multe !) pus în evidență de Ignat, să se fi terminat sub poalele Obcinei Mari, aici la Cacica unde se desfășuare o ramificație a sa sudică, Obcina Călugărița (**Andronic, 1997, 89**).

Din păcate, un contraargument poate fi faptul că nicăieri în bazinul și valea Solonețului, cercetată temeinic vreme de mai bine de un deceniu, nu am mai observat urme edificatoare la suprafața solului, chiar dacă dimensiunile eventualului șanț și val au fost deosebit de mari.

O complicație apare, în plus, în zona de hotar dintre fostul sat Hrincești Părhăuți și Todirești, unde apare menționat un șanț “Nelepca” (Grămadă..., T. **Balan**, *Documente bucovinene*, II, p. 151-152, dar și în unele documente de epocă austriacă sub forma “Șanțul cel mare de la Hrincești” (**Ignat**, 107). De origine slavă, cu negația “ne” în față, toponimul are cu siguranță mesajul său.

O altă problemă, pe lângă cea a traseului său, este cea a vechimii sale și a eventualei folosiri nu numai în epoca ridicării sale, ceea ce s-ar putea rezolva în viitorul cu totul îndepărtat doar prin săpături arheologice tenace.

Prin urmare, reconstituirea traseului valului, propusă de autorul citat mai sus, ridică probleme în primul rând datorită acestui cot, deosebit de mare, care însemna o manoperă foarte mare, în plus, fără prea mare justificare, niciun alt val neavând o astfel de anomalie de traseu.

În aceeași ordine de idei, reflectând cu siguranță – măcar parțial – aceleași realități etimologice, amintim aici și toponime din actuala regiune Cernăuți: “Troian”, sau “Traian”, la Crasna, nu departe la nord de actuala frontieră, pădurea și pâraul “Traian-Traianul”, la Lucavăț, “Troianul”, la Putila, mult în nord, spre Ceremuș, “poiana Troiana”, sau la Noua Suliță și Mosoreni (**Grămadă**, *passim*).

XV. ÎN LOC DE CONCLUZII

Încheind această călătorie în timp, putem sublinia unele idei finale. Preocuparea pentru fortificarea așezărilor umane a fost o urmare logică a dezvoltării societății umane, în anumite faze cronologice. Necesitatea acestor eforturi antropice defensive a rezultat din dezvoltarea economică și demografică a

societăților respective, amenințată adesea de factori agresivi regionali sau externi.

Desigur, vechi societăți bine dezvoltate pentru epoca lor, așa cum s-a văzut, au putut dezvolta aceste forme simple de apărare, dar care au necesitat forța de muncă tenace, a întregii colectivități. De aceea, uneori, forme de teren propice apărării, cu vechi valuri de pământ și șanțuri, din eneolitic, au fost refolosite în Hallstatt și poate și în epoca bronzului. Este foarte posibil ca prin noi săpături sistematice să se ateste folosirea unor sisteme de fortificare și în alte epoci.

Prin urmare, cercetarea arheologică pentru preistorie și istoria veche este departe de a-și fi spus ultimul cuvânt pe acest subiect, multe noi săpături arheologice, mai ales pentru Precucuteni-Cucuteni, vor aduce noi dovezi ale fortificării așezărilor, în primul rând a celor constituite pe înălțimi. Salutăm viitorii arheologi bucovineni și nu numai.

XVI. SUMMARY

BUKOVINA FORTIFICATIONS OVER TIME

The paper aims to analyze the occurrence and evolution of defensive systems of locations since the oldest times in the present-day county of Suceava, in the northern-east part of Romania. Up to present, the oldest systems, with retrenchments and earth waves, plus wood paling, have been attested at some locations of Precucuteni culture, much more frequent within the Cucuteni-Tripolie eneolithic civilization which undergoes an evolution of almost one thousand years and usually uses for its locations higher hills which are easier to be defended. An important stage takes place in Hallstatt, the first stage of iron, when the old retrenchments and earth waves are often being used by rehabilitation.

The Getae civilization, before Christ, used also the same defensive system. A special case, the fortification of Marginea, also made from wood and earth, where the radioactive carbon analysis indicated the centuries VIII-IX after Christ. But it is possible that the good placement of the site here to have led to a reuse of the location by the famous Dragoș, the one who came from Transylvania to fight the Tatars, thus laying the foundations of the future Romanian medieval state, Moldova.

A distinct chapter deals with the medieval stone fortifications (the two of Moldova capital, Suceava), with the former royal court, the famous painted and fortified monasteries of Bukovina, UNESCO heritage. For a while (in the centuries

XIV-XV) the town of Suceava was also defended by a strap of retrenchment, wave and paling.

Since the Russian Empire was threatening the Hapsburgs, at the entry in the mountains, the Austrians made a system of forts which history is being reconstituted by the archive documents of Wien. This system was abandoned after the Russians' defeat following the Crimea War (1856).

Finally, the paper also uses the toponyms names kept in old documents as well as the information provided by the first Austrian maps of the New Duchy of Bukovina.

EXPLANATIONS OF THE PLATES

Pl.1 The map of Suceava county, displaying the objectives in text.

Pl.2 A- Dealul (Hill) Cetățuia, (Frasin); B- Piatra lui Damian (Damian's Stone) ; C,D - blank spaces between rocks, today cogged up.

Pl.3 B- Dealul Fătului (*Cetate*, Horodnicul de Sus village); B- Dealul Cetățuia (Humoreni village/common Comănești).

Pl.4 A- Moldova Hill (Vornicenii Mici village/Moara common); B- Straja, in the Austrian map.

Pl.5 A- The Hill of Lipovean (*Adâncata* village); B- Pe Muchie (Baia village). Șomuz river terrace.

Pl.6 Interpretation of geomagnetic study of Adâncata (Hoffman et alii, 2016, p. 177).

Pl.7 Interpretation of geomagnetic study of Baia (Hoffman et alii, 2016, p. 168).

Pl.8 A-. Site location; B- Zamca Mare hill (Călinești-Enache/Dărmănești).

Pl.9 A- The terminal part of the height; B- fortified enclosure.

Pl.10 A- Access through earth wave, inside view; B- view of the present day village.

Pl.11 A- Air image (after Boghian, Ignătescu, Mareș, Niculică, 2004); B- profile of the retrenchment III, with traces of the first retrenchment (Boghian, Ignătescu, Mareș, Niculică, 2002); C- section III profile of with the first defense trench.

Pl.12 A- Emplacement of fortification of Cetate (Mănăstioara/Preutești), and its plan (after Ursulescu, Popovici, 1997); B- east view of the site.

Pl.13 A-B View of archeological section of the first defense wave.

Pl.14 A- View of the present day village; B- Hallstatt fortifications (after Ursulescu, Popovici, 1997).

Pl.15 A- Location map of the two sites, outlining in red their boundaries; B- access to the land slope inside the fortification; C- gateway view, towards the present day road; D- imaginative plan of fortification, according to Ciurea.

Pl.16 A- View towards forest road; B- the first sector of enclosure; C- the first retrenchment; D- view towards the last part of enclosure with the second retrenchment.

Pl.17 A- The level differences between the last part and the land around, where the traces of the second retrenchment stop as well; B- view towards the retrenchment and the center of fortification; C- one of the old pits of enclosure; D- ceramic remnants and stones anthropologically scattered.

Pl.18 A- View of the higher edge of the fortified platform; B-C, traces of the defensive ditch on the north side; D- the defensive ditch on the west side.

Pl.19 A- The location of the fortification on the Ruina hill; B- enclosure, north view; C- city view; D- view to the east and the course of the river Siret.

Pl.20 The traces of the ditch and the earth wave from Siret.

Pl.21 A- The former prehistoric fortification of Vârvata (Pârteștii de Jos common); B-

traces of the earth wave on the western edge of the plateau; C- topographic plan of the site.

Pl. 22 A- Traces of ditch and wave inside; B- traces of wave on the northern edge; C- traces of wave on the southern edge; D- traces of wave on the eastern edge of the entrance.

Pl. 23 A- The Cucuteni settlement on the Cioate hill (Corni/Dolhasca); B- the settlement on the Dealul (hill) Mare (Costâna/Todirești); C- the settlement on the Mogila hill (Uncești/Bunești); D- the settlement on the Cetățuia hill (Rădășeni).

Pl. 24 A- Dealul Cetății hill (Merești/Vulturești); B- location of the fortification; C- the place of the former entrance through the secondary wave; D- the ditch and the secondary wave; E- hypsometric site map.

Pl. 25 A- Remnants of burnt earth on the middle wave; B- fortified enclosure; C-D - the perimeter ditch on the southwestern edge, from the village;

Pl. 26 A- Location of the fortification in the village of Marginea (Porcăreț); B- the entrance to the fortification; C- the defensive wave of the entrance; D- fortified enclosure.

Pl. 27 A- Remnants of coal from the supporting pillars of the gate; B- rest of fir trunk from the palisade; C-D- northern defensive wave, profile section.

Pl. 28 A- Reddish layer produced by the burning of the palisade; B- pieces of coal; C- traces of fire in the fortified courtyard; D- topographic plan of the fortification (with red wave route).

Pl. 29 A- Location of the Horodiște fortification (Siret); B- the route of the defensive land wave of the city of Suceava (Matei,

1989); C- the reconstruction of the Suceava fortress (north view) and the plan of the fortress; D- the ruins of the fortress before the last restoration.

Pl. 30 A- Location of the Șcheia Fortress (Western Fortress); B- C- reconstruction of the fortress and an oven for lime, section and assembly (after Diaconu, Constantinescu); D- the plan of the Princely Court of Suceava (after Emandi, 1989).

Pl. 31 A- Engraving, Putna monastery in 1757 (after Moisescu et alii, 1982); B- the plan of the monastery, after the same.

Pl. 32 A- Dragomirna Monastery in engraving from the 19th century (after Knapp, Romanian Academy Library, stamp office); B- Moldovița Monastery (after Knapp).

Pl. 33 A-Sucevița Monastery; B- Slatina Monastery.

Pl. 34 A- Moldovița Monastery; B- Humor Monastery.

Pl 35 A- Cetățuia Hill (Preutești); B- Piatra Străjii/Guard Stone (Pojorâta).

Pl.36 A- The traces of the ditch and the wave on the Dealul Colacului (Baia).

Pl.37 A- Plan of the Austrian fort system (Gura Humorului) (Österreichisches Staatsarchiv, Viena); B-D- the first fortifications and military constructions in the oldest Austrian maps, inclusive Iosep et alii, 2013, the section XXXVII, Brouillons...; E-F- remains of forts on late maps.

Pl.38 A- Location of forts no. 4 and 5; B- reconstruction of roadblock (concept Mugur Andronic, design Irina Țibulcă).

Pl.39 A- Fort plan no. 3; B- roadblock plan.

Pl.40 A- The project of the stone bridge on the forest road to fort no. 3, from the Cetățuia hill. Top view and lateral vision; B- reconstruction of fort no. 5 (Andronic, Țibulcă).

Pl.41 A- Roadblock and fort no. 3 in the Austrian cadastral map from 1854-1856.

Pl.42 A- Cartographically marked traces still existing in 1964.

Pl.43 A- Earth waves from Moldova (Ioniță, 1982): 1. the wave with the ditch to the north. 2. the wave with the ditch to the south. 3. the wave of the middle Moldova. 4. the wave from Cristinești.

Pl.44 The hypothetical route of the Wave from Bucovina (after Ignat), with the extension on Valea Solonețului/The Valley of the Solonet (route made with points) (after Andronic).

XVII. BIBLIOGRAFIE

Andronic Al., *Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România*, în *Studii și articole de istorie*, vol. XIII, 1969, 47-53,

Andronic Al., *Fortificațiile Moldovei medievale*, în *Mem. Antiq.*, II, 1970, 403-415.

Andronic M., *Sondajul arheologic în așezarea medievală de la Todirești (jud. Suceava)*, în *Suceava*, XXI, 1994, 573-580,

Andronic M., *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț, din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1997,

Andronic, M., *Hrințești-un sat bucovinean dispărut*, în *Carpica*, XXVIII, 1999, 135-140,

Andronic M., *Teritoriul nord-est carpatic în cea de-a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Suceava, 2005,

Andronic M., *Poiana – o așezare din secolele VIII-IX d. Chr.*, Suceava, 2005 a,

Andronic M., *Apariția locuirii umane în Bucovina și evoluția sa până la sfârșitul eneoliticului*, în *Istros*, XIII, 2006, 9-39,

Andronic M., *Cercetări arheologice de teren în Bucovina (I)*, în *Suceava*, XXXI-XXXII-XXXIII, 2004-2005-2006, Suceava, 2007, 73-89,

Andronic M., *Istoria Bucovinei. I, De la începuturi până la epoca cuceririi romane a Daciei*, Suceava, 2008,

Andronic M., *Cercetări arheologice de teren în Bucovina (II)*, în *Suceava*, XXXIX, 2012, 35-46,

Andronic M., *Pct. 93. Marginea, com. Marginea, jud. Suceava Punct: Porcăreț Cod sit: 149307.02*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2012, A XLVII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Craiova, 27-30 mai 2013, 2013,

Andronic M., *Istoria Bucovinei, II, În epoca marilor migrații și până la încheierea formării Moldovei medievale*, Suceava, 2014,

Andronic M., *Cercetări arheologice în Bucovina. Patrimoniul arheologic al Bucovinei (I)*, Suceava, 2016,

Andronic M., *Cercetări arheologice în Bucovina. Așezările din secolele IV-VI de la Todirești, jud. Suceava (cu informații și despre situl Gáva-Holihrad)*, Suceava, 2016 a,

Andronic M. dr., *Sistemul austriac de forturi din Bucovina de la Gura Humorului. The Austrian forts in Bukovina (Romania): an insight into the fortifications system at Gura Humorului*, Suceava, 2017,

Andronic M., Batariuc P. V., *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în *Suceava*, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, 9-24,

Apetrei C. N., *Fortificațiile reședințelor boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*, în *Analele Universității Dunărea de Jos. Istorie*, V, 2006, 51-81,

Apetrei C. N., *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI (The Nobiliary Residences from Walachia and Moldavia in the 14 th – 16 th Centuries)*, Brăila, 2009,

Balan T., *Documente bucovinene*, II, Cernăuți, 1934,

Balș Șt., *Mănăstirea Humor*, ed. Meridiane, 1965,

Balș G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, Suceava, 2012, 31-36,

Batariuc P. V., *Cetatea de Scaun a Sucevei*, Suceava, 2004,

Bătrâna L., Bătrâna A., *Curți boierești în Moldova medievală*, în *Magazin Istoric*, XVI, 1982, nr. 12, 17-19,

Bătrâna L., Bătrâna A., Vătămanu I., Scorțanu Șt., *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești, jud. Suceava*, în *Cercetări Arheologice*, VI, 1983, 79-93,

Bîrnea P., *Orașul medieval în Moldova*, Chișinău, 1997,

Bodean S., *Fortified sites of the Cucuteni-Tripolie culture in the north of the Republic of Moldova*, în vol. *Fortificații și sisteme de fortificare în spațiul est-carpatic din neolitic până în evul mediu*, simpozion național Târgu Neamț, 21-22 septembrie 2019, 32-35,

Boghian D., Mareș I., Niculică B. P., *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava Punct: „La Schit”*, în *CCAR. Campania 2000*, 2001, 82-84,

Boghian D., Ignătescu S., Mareș I., Niculică B., *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, „La Schit” în Cronica Cercetărilor Arheologice din România, campania 2001, a XXXVI-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Buziaș, 28 mai-1 iunie 2002*, 2002, 132-136 și pl. 51-52,

Boghian D., Ignătescu S., Mareș I., Niculică B., *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, „La Schit” în Cronica Cercetărilor Arheologice din România, campania 2003, a XXXVIII-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 26-29 mai 2004*, 2004, 119-123,

Boghian D., Ignătescu S., Mareș I., Niculică B. P., *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în situl de la*

Fetești – la Schit (com. Adâncata, jud. Suceava), Codrul Cosminului. S. N., 8-9 (18-19), 2002-2003, Suceava, 2004 bis, 161-176,

Boghian D., Ignătescu S., *Spațiul construit și fortificat din cadrul sitului cucutenian pluristratificat de la Fetești-La Schit (județul Suceava),* în vol. *Fortificații și sisteme de fortificare în spațiul est-carpatic din neolitic până în evul mediu*, simpozion național Târgu Neamț, 21-22 septembrie 2019, 2019, 40-42,

Brudiu M., Păltânea P., *Cetatea daco-getică de la Brăhăsești*, în *Arheologia Moldovei*, VII, 1972; 225-239,

Cantacuzino Gh. I., *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*, București, 2001,

Caproșu I., *"Biserica Sf. Apostoli Petru și Pavel din Solca"*, în vol. *Mitropolia Moldovei și Sucevei - "Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei"*, Iași, 1974,

Cehovschi L., *Memorii asupra comunei Sadova*, Câmpulung Moldovenesc, 2012,

Chițescu L., *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI*, în *Muzeul Național*, nr. I, 1974, 63-80,

Ciurea V., *Preistoria. Viața oamenilor primitivi în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi)*, extras din revista *Natura*, nr. 6, 7, 8/1931, (broșură),

Ciurea V., *Aperçu des antiquité préhistorique du département de Baia*, în *Dacia*, III-IV (1927-1932), 1933, 46-55,

Dan I., *Toponimie și continuitate în Moldova de Nord*, Iași, 1980,

Diaconu Gh., *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV-XV, în Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, 551-571,

Diaconu Gh., Constantinescu N., *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960,

Diaconu V., Nicola C-D., *Observații privitoare la fortificarea așezării cucuteniene de la Răucești-Dealul Munteni (jud. Neamț)*, în vol. *Fortificații și sisteme de fortificare în spațiul est-carpatic din neolitic până în evul mediu*, simpozion național Târgu Neamț, 21-22 septembrie 2019, 53-57,

DIR, *Documente Privind Istoria României*, București,

Emandi E. I., *Muzeul de istorie Suceava*, București, 1985,

Enea C-S., Boghian D., Ignătescu S., *Date referitoare la fortificarea sitului cucutenian pluristratificat de la Costești-Cier (jud. Iași)*, în vol. *Fortificații și sisteme de fortificare în spațiul est-carpatic din neolitic până în evul mediu*, simpozion național Târgu Neamț, 21-22 septembrie 2019, 38-40,

Floareș D., *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV-XVII*, Iași, 2005,

Florea Marian S., *Tradiții populare române din Bucovina*, București, 1895,

Florescu C., *Unele considerații asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mileniul I î. e. n., de pe teritoriul Moldovei*, în *Cercetări Istorice*, II, 1971, 103-117,

Florescu C., *Observații asupra sistemului de fortificare al așezărilor cucuteniene din Moldova (Some remarks on the fortification system of Cucuteni settlements in Moldavia)*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, 23-37,

Gavrilesco L. pr., *Mănăstirea Rișca*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXVI (1960), nr. 1-2, 70-77.

Gheorghiu T. O., *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985,

Giurescu C., *Ioan vodă cel Viteaz*, București, 1963,

Giurescu C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967,

Gorovei S., Szekely M. M., *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sf. Mănăstire Putna, 2005,

Gostar N., Șadurschi P., Dumitraș C., *Valul de pământ din sec. IV e. n. din nordul Moldovei*, comunicare la sesiunea muzeului din Piatra Neamț, 1978,

Grămadă I., *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I-II, Buc., 1996,

Grigoraș N., *Vechi cetăți moldovenești*, Iași, 1946,

Grigorovitz E., *II. Dicționarul geografic al Bucovinei*, în seria *Dicționarele geografice ale țărilor locuite de români în afară de Regat*, București, 1908,

Hâncu I., *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Tighina-Bender*, în *Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani*, Chișinău, 1997; 87-99,

Hofmann R., Țerna S., Ursu E., Brandtstätter L., Tiede H., Mainusch W., Autenrieth S., *Spatial organization and population size of small Cucuteni-Tripolie settlements: Results of geomagnetic surveys in Baia and Adâncata, Suceava County, Bucovina, Eastern Romania*, în *Journal of Neolithic Archaeology*, Institut für Ur-und Frühgeschichte Christian Albrechts Universität, Kiel, dec. 2016,

Ignat M., *Din istoricul cercetărilor arheologice din județul Suceava*, în *SM*, I, 1969, 93-104,

Ignat M., *Necropola hallstattiană de la Volovăț-Dealul Burlei*, în *Suceava*, V, 1978, 107-140,

Ignat M., *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și Hallstattului timpuriu în județul Suceava*, în *Thraco-Dacia*, II, 1981, 133-146,

Ignat M., *Contribuții la cunoașterea valurilor de pământ din spațiul est-carpatic – Valul din Bucovina, în Suceava*, XI-XII, (1984-1985), 1986, 101-117,

Ignat M., *Un cercetător mai puțin cunoscut al vestigiilor arheologice din România: Isidor cav. de Onciul, în Suceava*, XXIV-XXV (1997-1998), 343-346,

Ionescu S., *Dicționarul geografic al județului Suceava*, 1894, 128,

Ioniță I., *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e. n.*, Iași, 1982,

Iosep I., *Considerații istorico-geografice privind evoluția așezărilor omenești din opcinele Bucovinei în Suceava*, XIII-XIV, 1987, 221-226,

Iosep I., *O "radiografie" cartografică a peisajului Bucovinei de la începutul epocii moderne (1778). Partea a III-a, în Suceava*, XXXIX, 2012, 111-134,

Iosep I., Paulencu D., *Au existat în Opcinele Bucovinei așezări fortificate (cetăți) ?*, în *Suceava*, XIII-XIV, 1987, 421-425,

Iosep I., Ursu C-E., Palagheanu S. M., *Cele dintâi hărți ale Bucovinei – o retrospectivă necesară*, Suceava, 2013,

Istina L-E., *Sistemul de fortificație al așezării cucuteniene de la Fulgeriș (jud. Bacău)*, în vol. *Fortificații și sisteme de fortificare*

în spațiul est-carpatic din neolitic până în evul mediu, simpozion național Târgu Neamț, 21-22 septembrie 2019, 44-52,

Istvánovits E., Kulcsár V., *Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről*, în vol. *Avarok pusztái/Avarum solitudines*, ed. Anders A., Balogh C., Türk A., Opitz Archaeologica 6, Budapesta, 2014, 73-83,

Mareș I., *Siret—"Dealul Ruina". Așezarea fortificată din epoca timpurie a fierului. Cu un studiu despre cultura Gáva-Holihradý în Podișul Sucevei de A. László*, Suceava, 2019,

Marian S. Fl., *Tradiții poporane române din Bucovina*, București, 1895,

Marinescu-Bîlcu S., *Tipuri de așezări și sistemele lor de fortificare în cuprinsul culturii Precucuteni*, în *Memoria Antiquitatis*, IV-V, 1972-1973, 55-65,

Marinescu-Bîlcu S., *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974,

Matei M. D., *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963,

Matei M. D., *Particularități ale civilizației urbane românești în evul mediu*, în vol. *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII-XVII*, 1986,

Matei M. D., *Câteva considerații pe marginea începuturilor orașului Siret*, în *lumina celor mai recente descoperiri*

arheologice, în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, XVII, 2, 1986a, 19-25,

Matei M. D., *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XV-lea)*, București, 1989,

Matei M. D., *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească. Până în secolul al XVII-lea*, Iași, 1997,

Matei M. D. și Chițescu L., *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes Moldaves au Moyen Âges*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, 321-330,

Matei M. D., Emandi Em. I., *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (Secolele XI-XVII)*, București, 1982,

Matei M. D., Emandi Em. I., *Cetatea de Scaun și Curtea Domnească din Suceava*, Suceava, 1988,

Mistreanu E., Przybyła M. M., *Despre așezările gumelnițene din spațiul Prut-Nistru prin prisma stațiunii Taraclia I*, în vol. *Fortificații și sisteme de fortificare în spațiul est-carpatic din neolitic până în evul mediu*, simpozion național Târgu Neamț, 21-22 septembrie 2019, 22-26,

Mitrea B. și colectivul, *Șantierul Suceava-Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 1-2, V, 1954, 257-324,

Moisescu C., Musicescu M. A., Șirli A., *Putna*, București, 1982,

Monah D., Cucos Șt., *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985,

Musicescu M. A., Berza M., *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958

Musteață S., (coord.), *Cetatea Soroca – istorie, memorie și tradiții seculare. materialele conferinței Soroca, 4-5 apr. 2014*. Chișinău, 2015,

Neamțu V., *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iași, 1997,

Neamțu E., Neamțu V., Cheptea S., *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1967-1976*, vol. I, Iași, 1980,

Neamțu E., Neamțu V., Cheptea S., *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol. II, Iași, 1984,

Nicolescu C., *Mănăstirea Slatina*, București, 1966,

Niculică B., *O așezare cucuteniană pe teritoriul satului Adâncata (comuna Adâncata, județul Suceava), în Suceava, XXVI-XXVII-XXVIII, 1999-2000-2001*, 89-106,

Niculică B. P., *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea arheologică română*, Suceava, 2009,

Niculică B. P., *Victor Prelicz și prima cronică istorică a orașului Siret*, în vol.: Victor Prelicz, *Geschichte der Stadt Sereth un ihre Alterthümer / Istoria orașului Siret și antichitățile sale*, ediție bilingvă îngrijită de B. P. Niculică, traducere de Ioana Rostoș, Ed. Tipo Moldova, Iași, 2011, 5-19,

Niculică B., Andronic M., *O nouă așezare precucuteniană în nordul Moldovei*, în *Suceava*, XXIV-XXV, 1997-1998, (2000), 7-17,

Niculică B., Ignătescu S., *Recunoașteri arheologice în Podișul Sucevei (II)*, în *Codrul Cosminului*, 6-7 (16-17), 2000-2001, 81-97,

Niculică B. P., Mareș I., Boghian D., Ignătescu S., Budui V., Buzdugan C., *Baia. com. Baia. jud. Suceava. „Cetățuie”*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2003. a XXXVIII-a sesiune națională de rapoarte arheologice. Cluj-Napoca, 26-29 mai 2004. O versiune detaliată și pe CD-ul acestui volum, editat de CIMEC, mai 2004.

Olinescu D., *Charta archeologica a Bucovinei*, în *BSGR*, XV, I-II, 1894, 64-94,

Olinescu D., *Chărțile Bucovinei*, în *BSGR*, XV, III-IV (1896), 3-10. Manuscrisul (reprezentarea cartografică) este păstrat la Academia Română, secția hărți,

Olinescu D., *Charta archeologică a Bucovinei*, în B.P. Niculică, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea Arheologică Română*, Suceava, 2010,

Paradais C., *Comori de spiritualități românești la Putna, Iași*, 1988,

Păunescu Al., Șadurschi P., Chirica V. V., *Repertoriul arheologic al Județului Botoșani*, vol. I, 1976,

Pieszczocho F., Georgian L., *Orașul Siret. Aspecte monografice*, Suceava, 2008,

Pieszczocho F., Pieszczocho F-I., *File din istoria orașului Siret*, Suceava, 2009,

Popa R., *Cetatea Neamțului*, 1968,

Popescu-Sireteanu I., *Siretul între legendă și istorie*, în vol.: I. Popescu Sireteanu (autor principal și coordonator), *Siretul, vatră de istorie și cultură românească*, Ed. Omnia, Iași, 1994, 67-75,

Popovici D., Ignat M., *Cercetările arheologice din „Cetățuia” de la Merești (com. Vulturești, jud. Suceava)*, în *Suceava*, VIII, 1981, 45-51,

Popovici D., Ursulescu N., *Șantierul arheologic Preutești – „Cetate”, jud. Suceava, 1979. Raport preliminar.*, în *Cercetări Arheologice (CA)*, IV, 1981, 54-57,

Popovici D., Ursulescu N., *Șantierul Preutești Cetate, jud. Suceava, 1970. Raport preliminar*, în *CA*, IV, 1981, 54-57,

Popovici D., Ursulescu N., *Șantierul arheologic Preutești Cetate, jud. Suceava*, în *CA*, V, 1982, 23-27,

Popovici D., Ursulescu N., *Inceputul primei epoci a fierului în nordul Moldovei în lumina cercetărilor de la Preutești (jud. Suceava)*, , în vol. *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1983, 25-37,

Porcescu S., *Mănăstirea Dragomirna*. în vol. *Mitropolia Moldovei și Sucevei - Mommente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*. Iași. 1974. 257-259.

Prelicz V., *Geschichite der Stadt Sireth und ihre Alterthümer*, în *Zweiter Jahresbericht der K. und K. Staats - Unterrealschule und Gewerblichen Fortbildungsschule in Sireth*, *Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres*, 1885-1886, Sereth, 1886, Eckhardt apostof sche Buchdruckerei, Czernovitz, 3-32,

Prelicz V., *Geschichte der Stadt Sereth un ihre Alterthümer / Istoria orașului Siret și antichitățile sale*, ediție bilingvă îngrijită de B. P. Niculică, traducere de Ioana Rostoș, Ed. Tipo Moldova, Iași, 2011,

Preoteasa C., Mischka C., *Noi considerații privind "sistemele de fortificație" ale siturilor Precucuteni-Cucuteni de la Traian (comuna Zănești, județul Neamț)*, în vol. *Fortificații și sisteme de fortificare în spațiul est-carpatic din neolitic până în evul mediu*, simpozion național Târgu Neamț, 21-22 septembrie 2019, 27-31,

Pușcașu V. M., *Mănăstirea Probota. Arheologie și istorie*, Suceava, 2013,

- Reli S., *Orașul Siret în vremuri de demult, Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei*, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1927,
- Rezuș P., *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (pînă la 1918)*, București, 1975,
- Romstorfer K. A., *Ältere Vertheidigungsanlagen in der Bukowina*, în *JBLM*, III, 1895, 6-19,
- Romstorfer K. A., *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, Ediția Academiei Române, București, 1913,
- Scorpan C., *L'ensemble archéologique fédale de Bâta Doamnei*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, 441-454,
- Stoicescu N., *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974,
- Șadurschi P., *"Troianul" Moldovei de Sus*, în *Materiale*, Tulcea, 1982, 331-334,
- Șimanschi L., *Mănăstirea Zamca*, București, 1967,
- Șlapac M., *Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul sec. al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea*, Chișinău, 2004,
- Teodor D. Gh., *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați din secolele V-XI*, București, 1997,

Teodor D., *Așezarea medievală timpurie de la Suceava-Șipot, Iași*, 2013,

Teodor S., *Regiunile est-carpătice ale României în secolele V-II î. d. Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic*, București, 1999,

Ureche Gr., *Letopisețul Țării Moldovei* (ed. P. P. Panaitescu), București, 1955,

Ursulescu N., *Contribuția cercetărilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-eneoliticului din Moldova, în Suceava*, XIII-XIV, 1987, 69-74,

Ursulescu N., *Apariția fortificațiilor și problema începuturilor eneoliticului în spațiul carpatic*. în vol. *Fortificații și sisteme de fortificare în spațiul est-carpatic din neolitic până în evul mediu*, simpozion național Târgu Neamț, 21-22 septembrie 2019, 17-19,

Ursulescu N., Andronic M., Hău Fl., *Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval*. în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, 85-101,

Ursulescu N., Manea Șt., *Evoluția habitatului din bazinul Șomuzului Mare în zona comunei Preotești*, în *Suceava*, VIII, 1981, 169-182,

Ursulescu N., Popovici D., *Începuturile primei epoci a fierului în nordul Moldovei în lumina cercetărilor de la Preotești (jud Suceava)*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1983, 25-31,

Ursulescu N., Popovici D., *Cercetările arheologice de la Preutești, jud. Suceava, în Cercetări Arheologice (CA)*, VII, 1984, 81-84,

Ursulescu N., și Popovici D., *Șantierul arheologic Preutești „Dealul Cetății”*, jud. Suceava, în *CA*, VIII, Buc., 1986, 37-41,

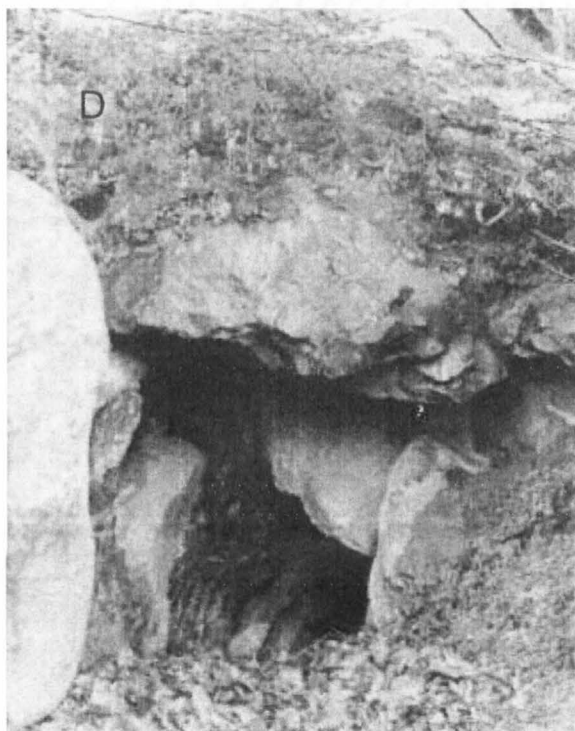
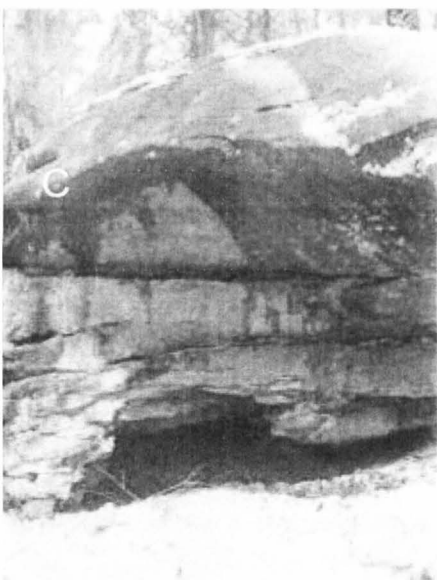
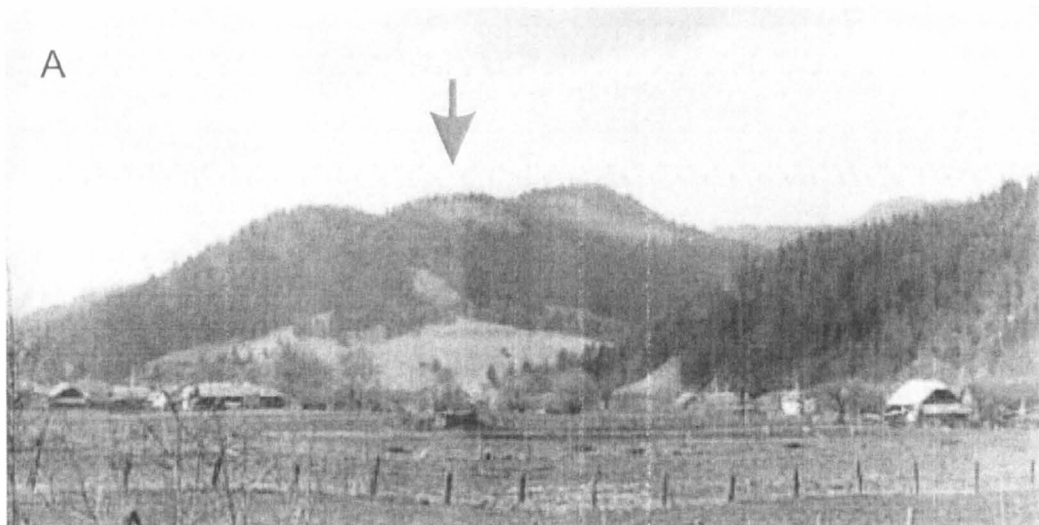
Ursulescu N., Popovici D., *Considérations historiques concernant les fortifications Hallstattiennes anciennes à l'Est des Carpates*, în *Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice*, Tulcea, 1997, 51-65,

Ursulescu N., Tencariu F. A., *Religie si magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, Iasi, 2006,

Vasilescu Al., *Drumurile tătărești în lumina noilor descoperiri arheologice din județul Suceava*, în *Studii și Materiale (SM) (pe viitor Suceava)*, I, 1969, 43-65,

N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

XVIII. ILUSTRATIE

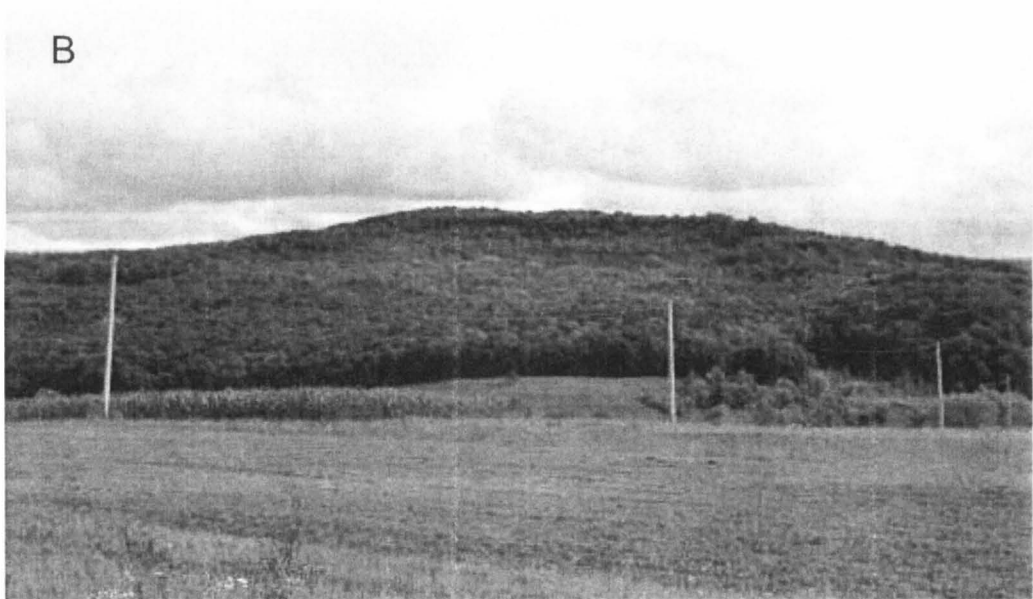

Pl. 2 A - Dealul Cetățuia, Frasin; B - Piatra lui Damian;
C, D - spații libere între roci, colmatate.

A

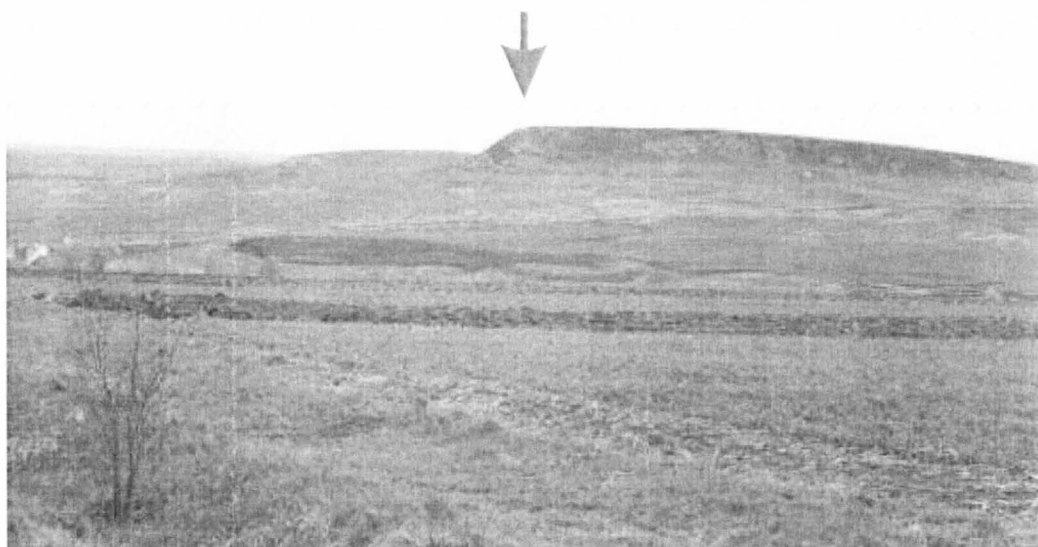

B

PI. 3 A - Dealul Fătului (Cetate, Horodnicul de Sus);
B - Dealul Cetățuia (Humoreni/Comănești).

A

B

Pl. 4 A - Dealul Moldova (Vornicenii Mici/Moara);
B - Straja, în hartă austriacă.

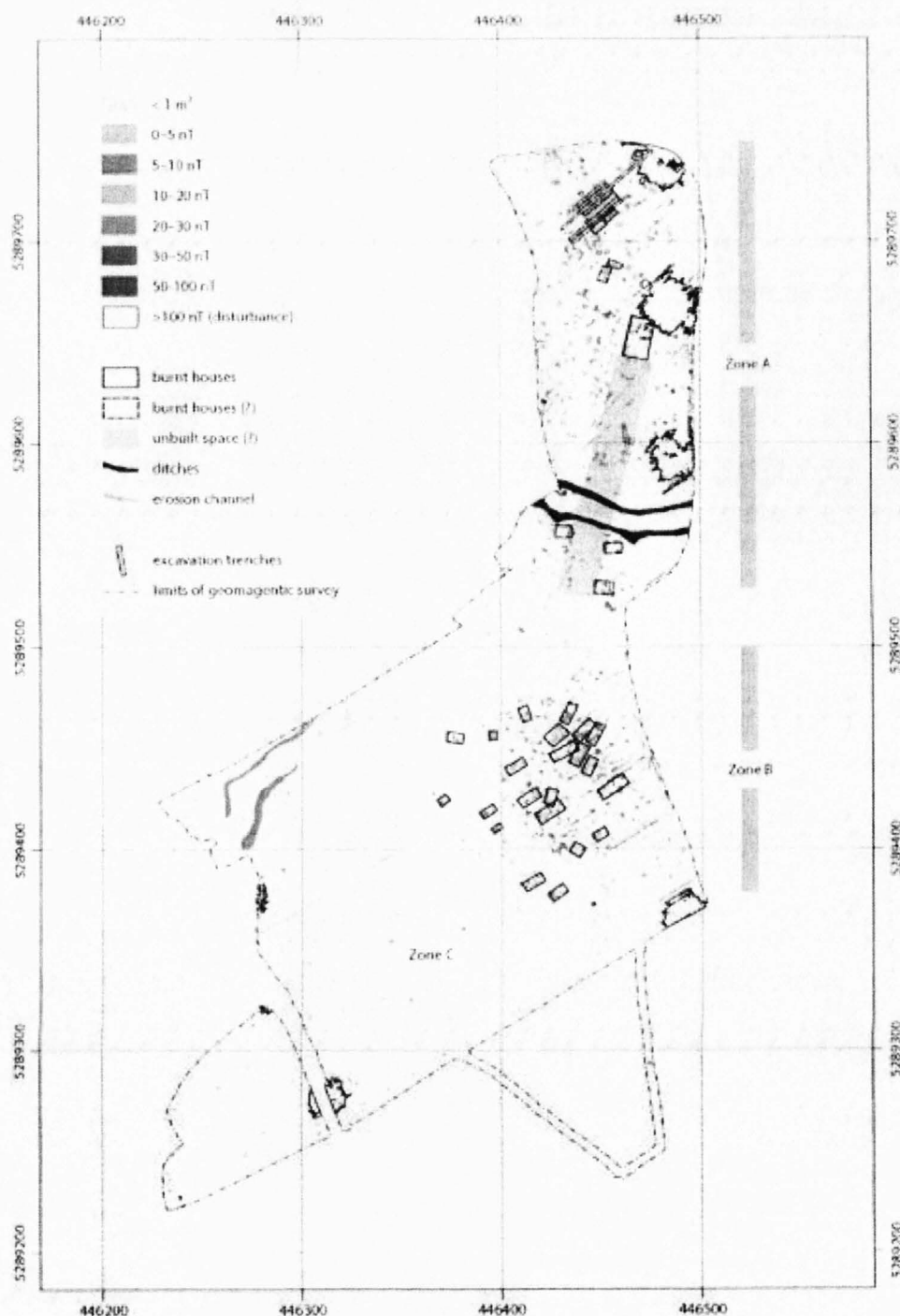
A

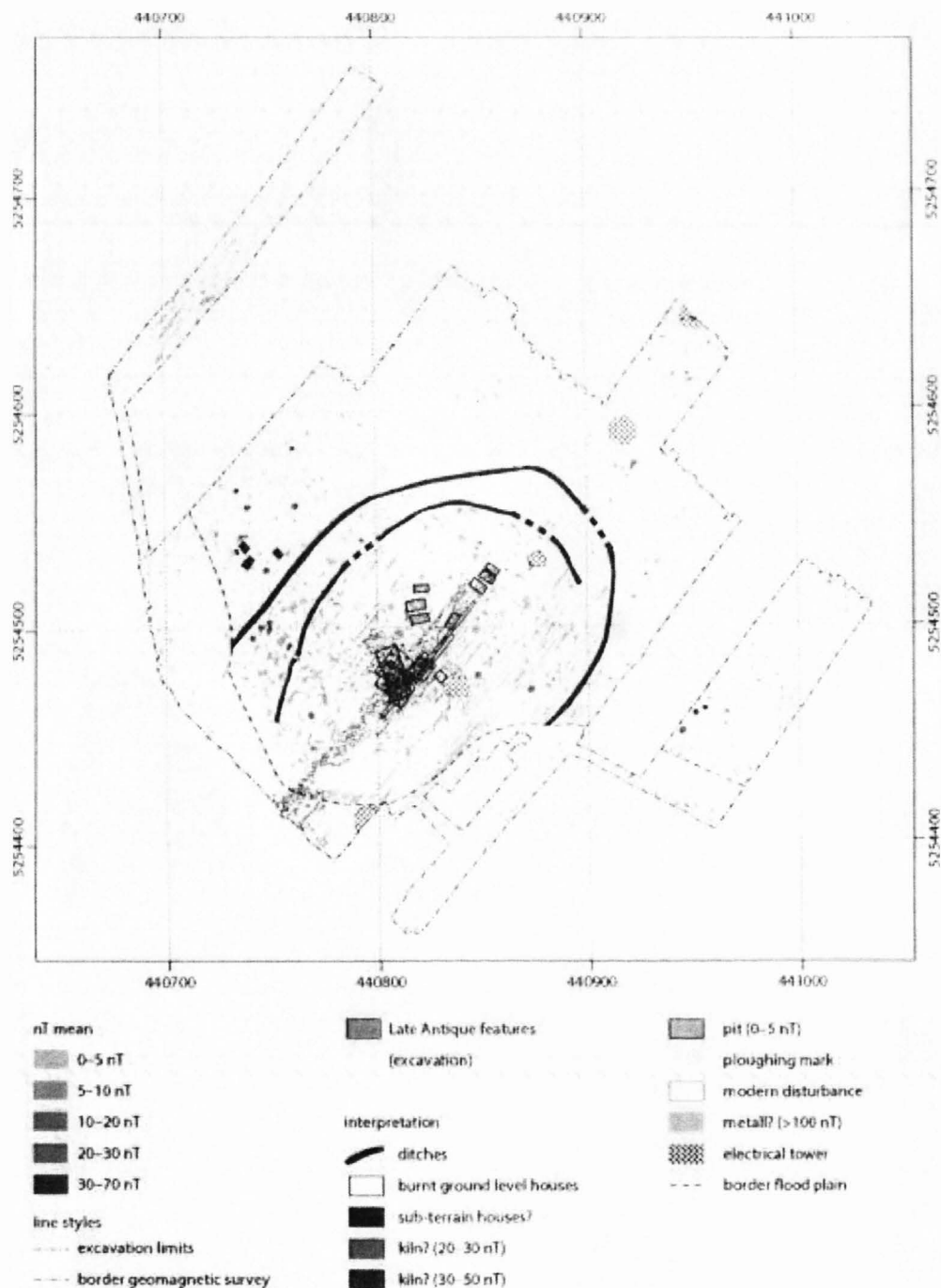
B

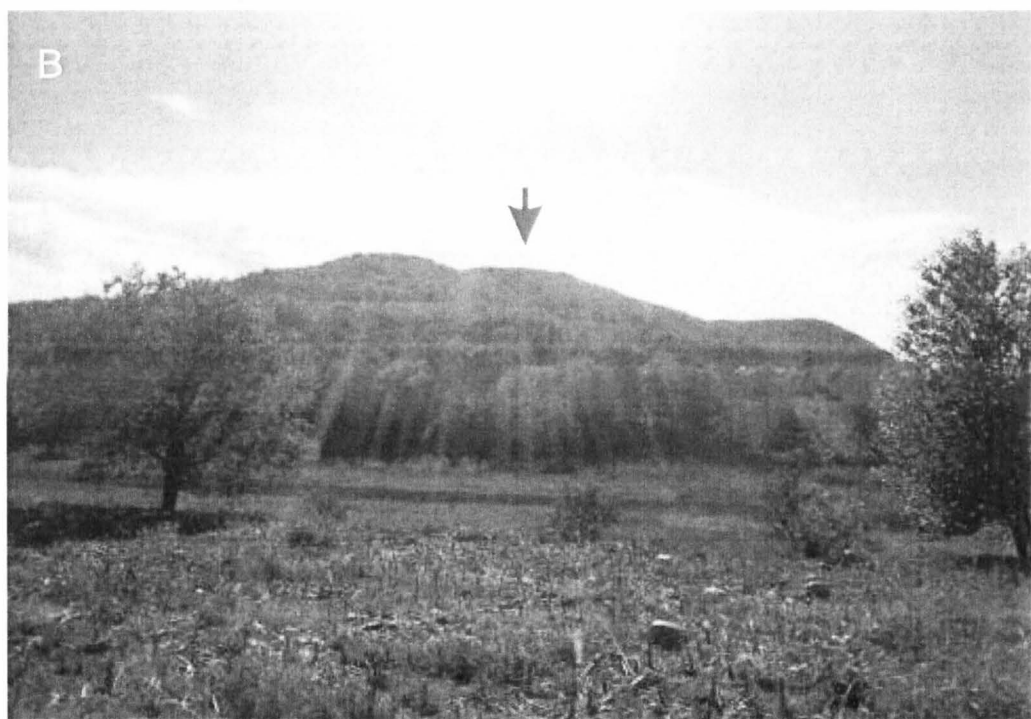
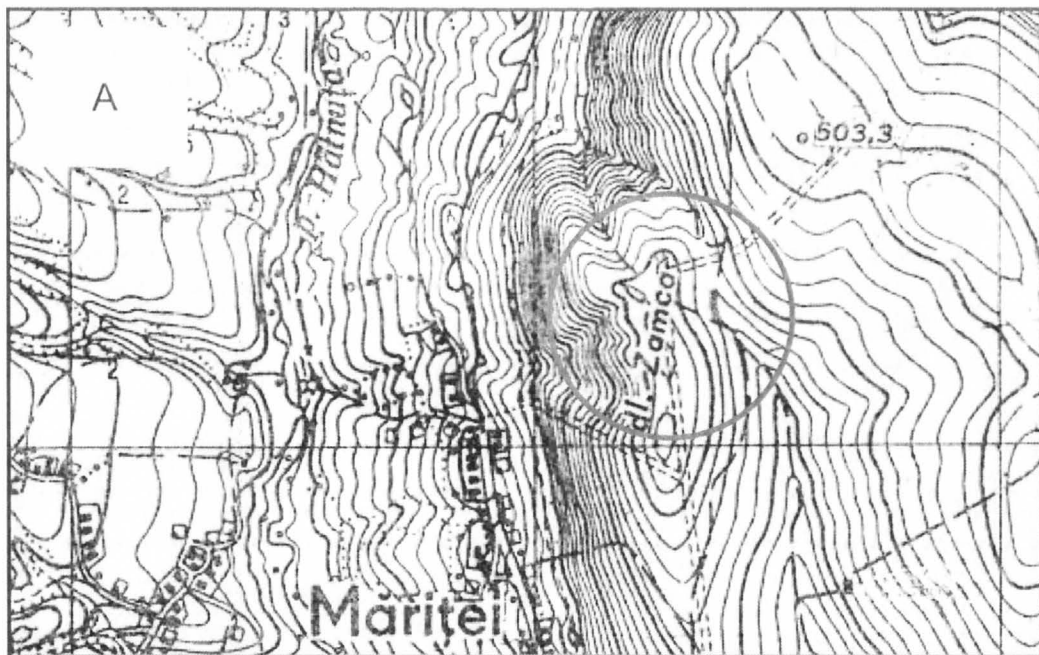
Pl. 5 A - Dealul Lipovanului (Adâncata); B - Pe Muchie (Baia),
terasa Șomuzului.

Pl. 6 Interpretarea studiului geomagnetic la Adâncata (Hoffman et al., 2016, p.177)

Pl. 7 Interpretarea studiului geomagnetic la Baia (Hoffman et al., 2016, p.168)

Pl. 8 A - Amplasamentul sitului;
B - Dealul Zamca Mare (Călinești-Enache/Dărmănești).

Pl. 9 A - Partea terminală a înălțimii; B-incinta fortificată.

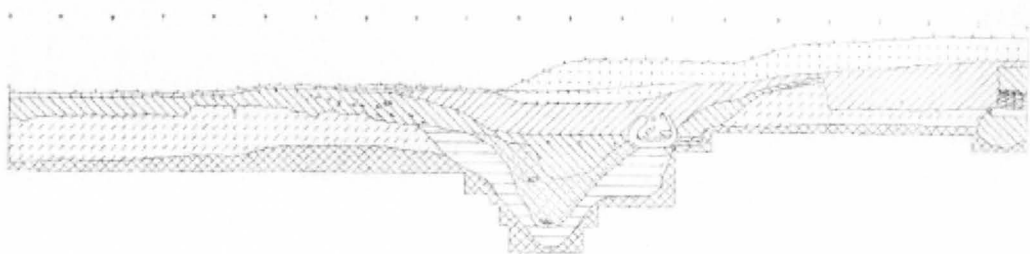

Pl. 10 A - Intrarea prin val, vedere din interior;
B - vedere asupra treptei altitudinale a satului actual.

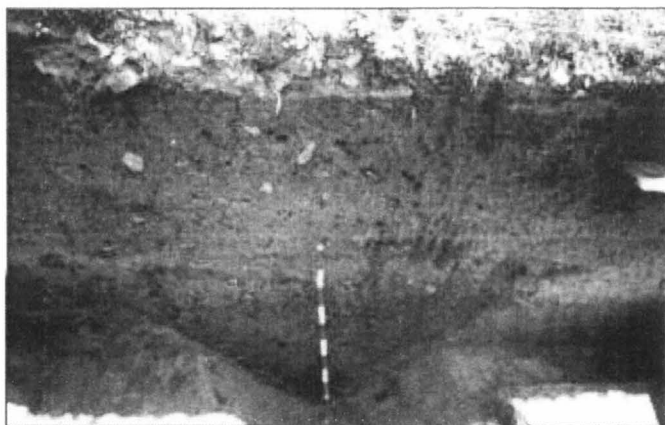
A

B

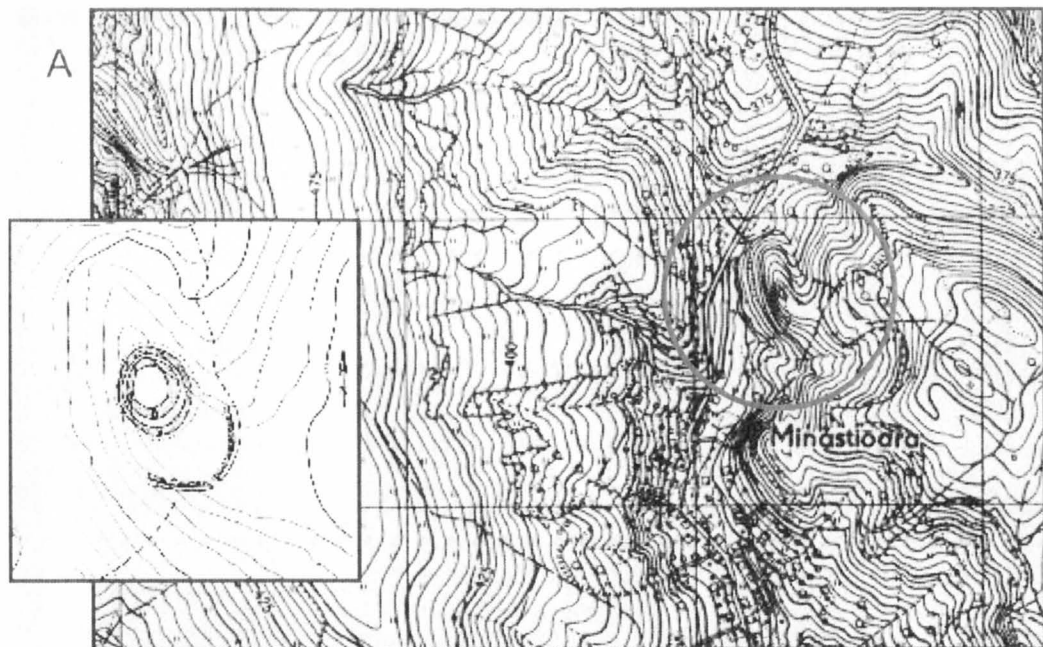

C

Pl. 11 A - Fetești La Schit, imagine aeriană (după D. Boghian, S. Ignătescu, I. Mareș, B. Niculică, 2004, fig. 1); B - desenul profilului secțiunii III cuprinzând primul șanț de apărare al așezării (D. Boghian, S. Ignătescu, I. Mareș, B. Niculică, 2002, fig. 4);

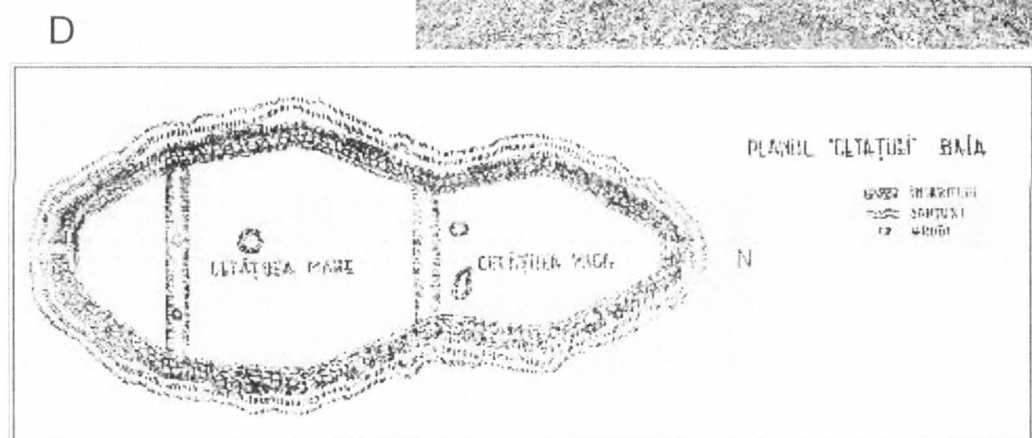
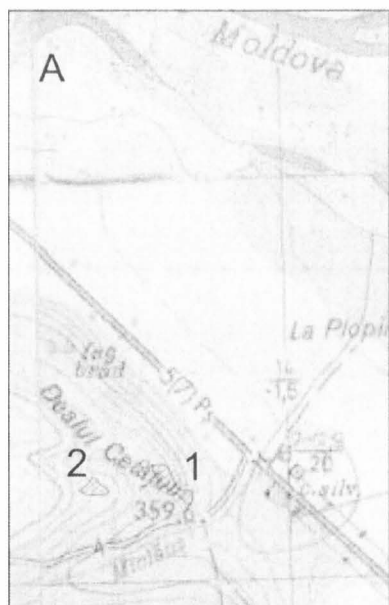
C - fotografie a profilului secțiunii III dinspre vest, cuprinzând primul șanț de apărare al așezării (D. Boghian, S. Ignătescu, I. Mareș, B. Niculică, 2002, fig. 4).

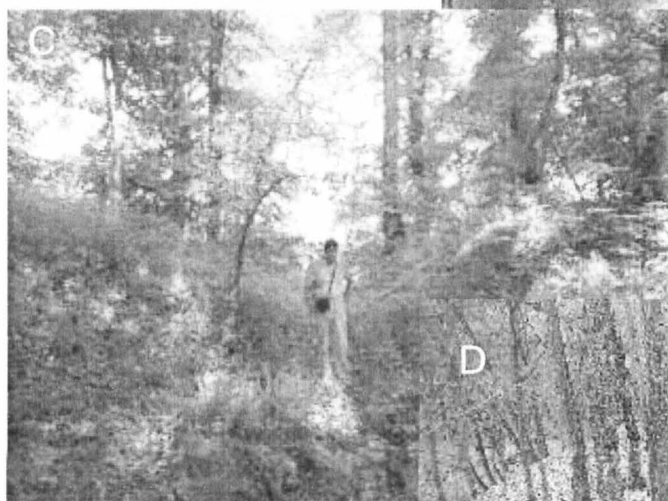
Pl. 12 A - Amplasamentul fortificației din locul de la Cetate (Mănăstioara/Preutești) și marginal planul său, după Ursulescu, Popovici, 1997; B - vedere asupra înălțimii sitului, vedere dinspre est.

Pl. 13 A - B - Vedere asupra secționării arheologice a primului val defensiv.

PI.15 A - Harta amplasării celor două situri (primul Cetățuia/Râșca), cu indicarea cu roșu a perimetrului lor; B - accesul pe panta terenului; C - vedere spre ieșirea din incintă, spre drum; D - planul fortificației propriu-zise, total imaginativ, după Ciurea.

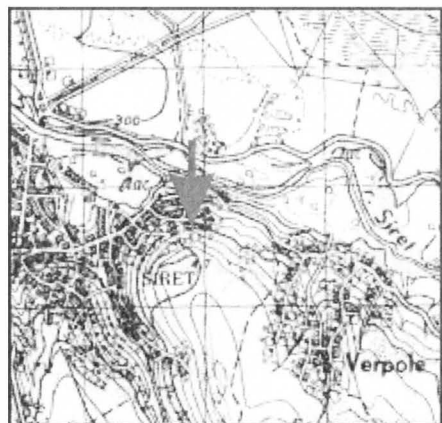
Pl. 16 A - Vedere spre drumul forestier; B - primul sector al incintei;
C - primul șanț defensiv; D - vedere spre ultima parte a incintei
fortificate, cu cel de-al doilea șanț.

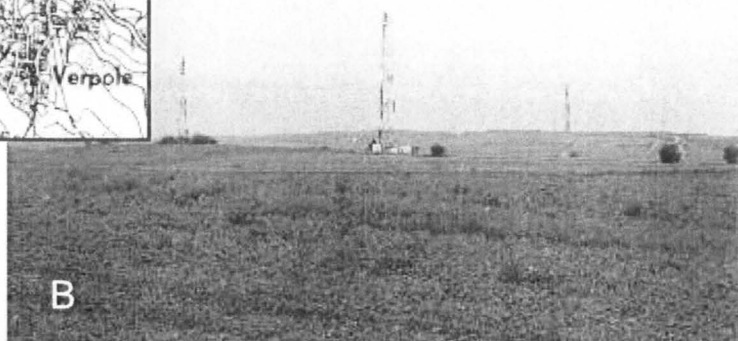
PI.17 A - Diferența de nivel între ultima parte a incintei și terenul din jur, unde se opresc și urmele șanțului secund; B - vedere spre cel de-al doilea șanț și mijlocul fortificației; C - una dintre gropile vechi existente în incintă și dr. Vasile Budui în cercetare; D - resturi ceramice și pietre răvășite antropic.

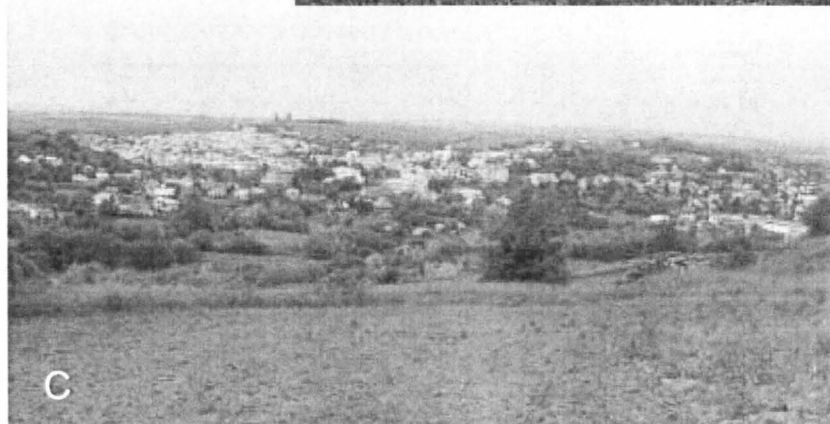
PI.18 A - Vedere asupra marginii înălțate a platformei fortificate, vedere dinspre sud; B - C - urmele șanțului defensiv pe latura nordică; D - șanțul defensiv pe latura vestică.

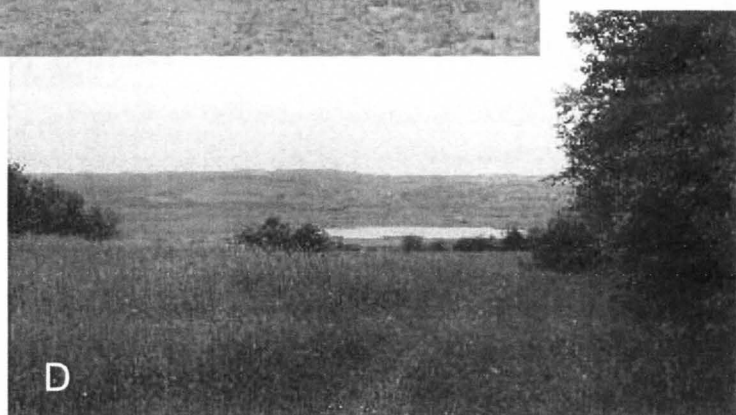
A

B

C

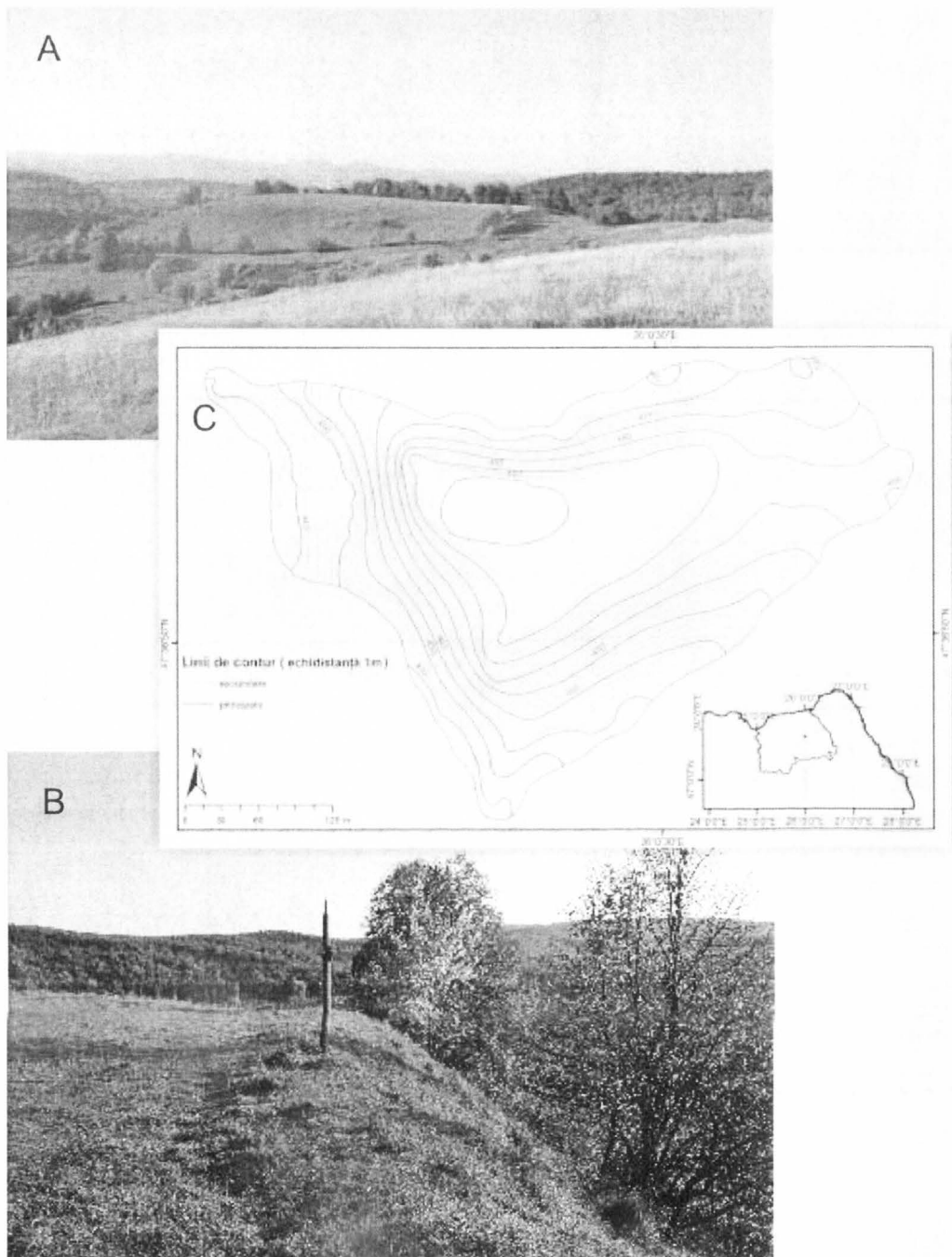

D

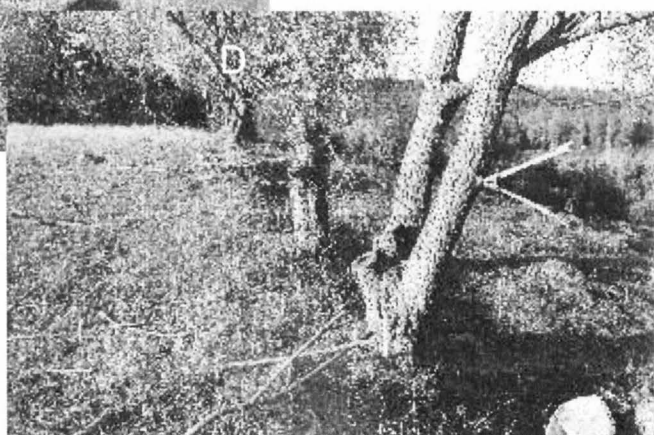
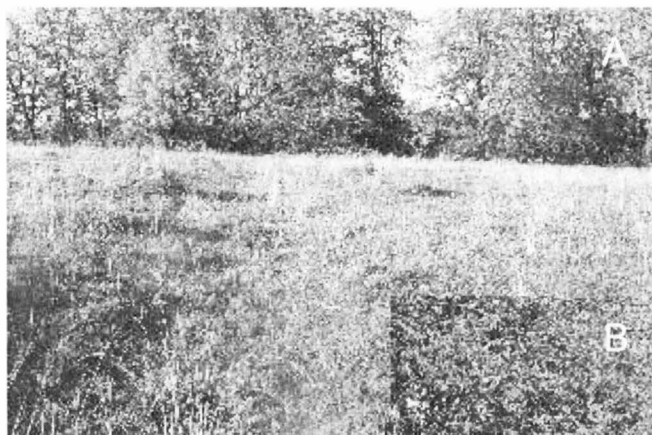
Pl. 19 A - Amplasarea fortificației de pe dealul Ruina; B - incinta, vedere spre nord; C - vedere spre oraș; D - vedere spre est și spre cursul Siretului.

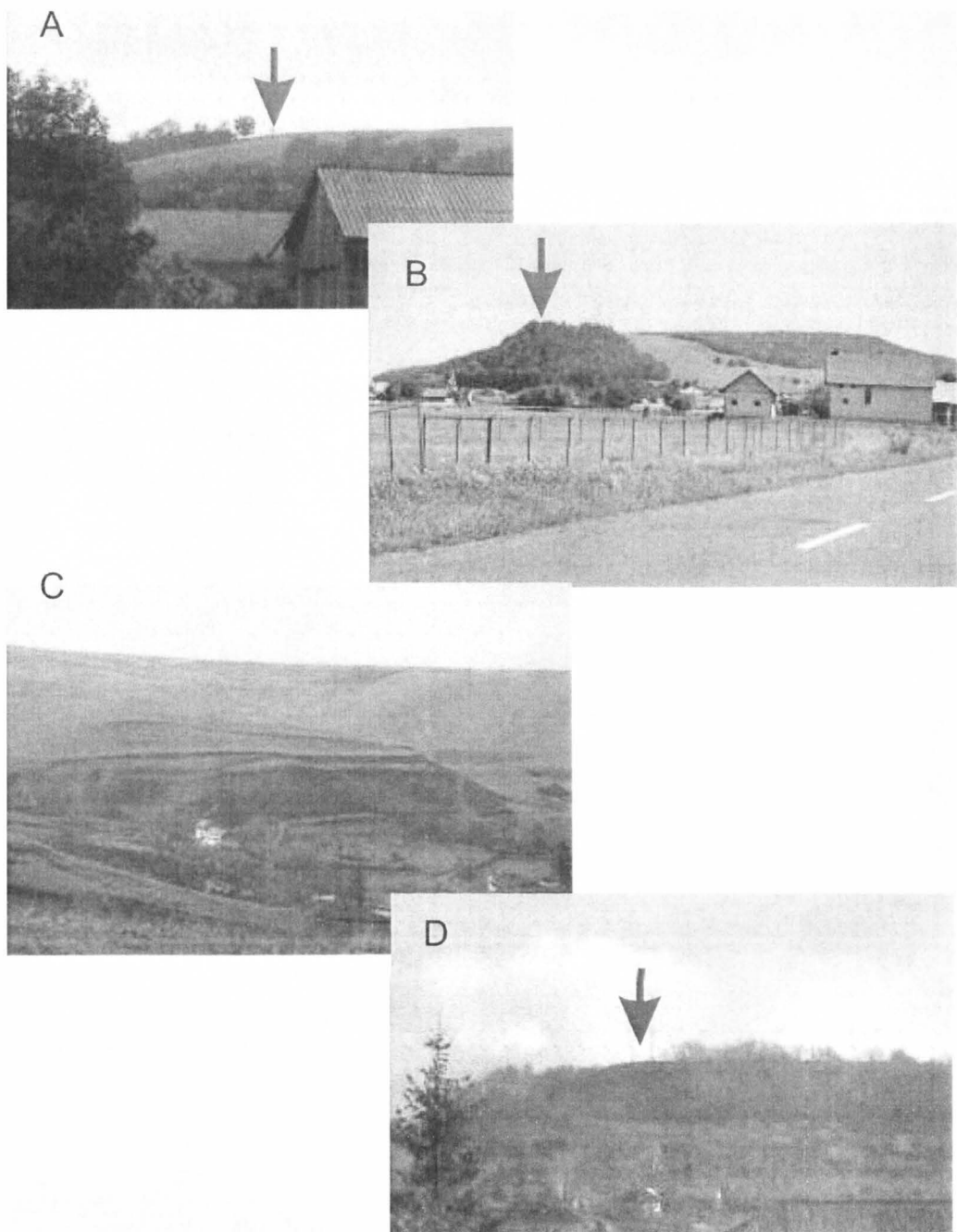
Pl. 20 A - C - Urmele șanțului și a valului defensiv de la Siret.

PI. 21 A - Fosta fortificație preistorică de la Vârvata (Pârteștii de Jos);
 B - urmele valului de pământ de pe marginea vestică a platoului, C -
 ridicarea topo a amplasamentului fortificației.

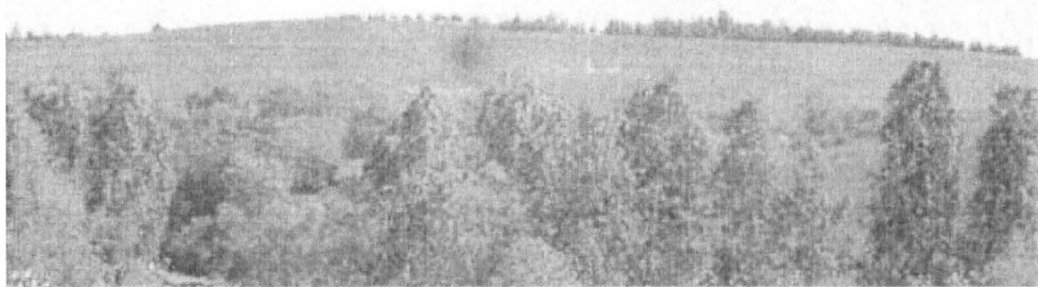

PI. 22 A - Urme de șanț și val în interior; B - urme de val perimetral pe marginea nordică; C - urme de val perimetral pe marginea sudică; D - urme de val perimetral pe marginea estică a intrării.

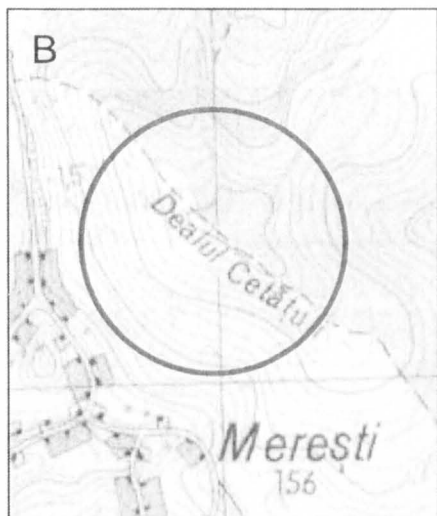

Pl. 23 A - Așezarea Cucuteni de pe dealul Cioate (Corni/Dolhasca);
 B - așezarea de pe Dealul Mare (Costâna/Todirești); C - așezarea de
 pe dealul Mogila (Uncești/Bunești); D - așezarea de pe dealul
 Cetățuia (Rădășeni).

A

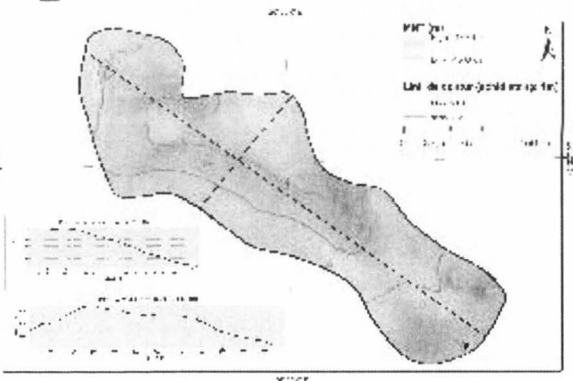
B

C

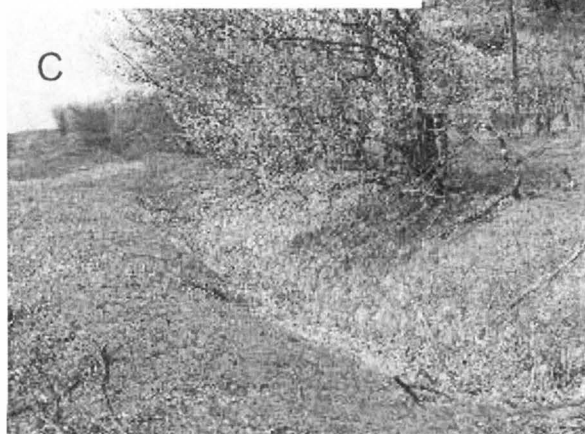
E

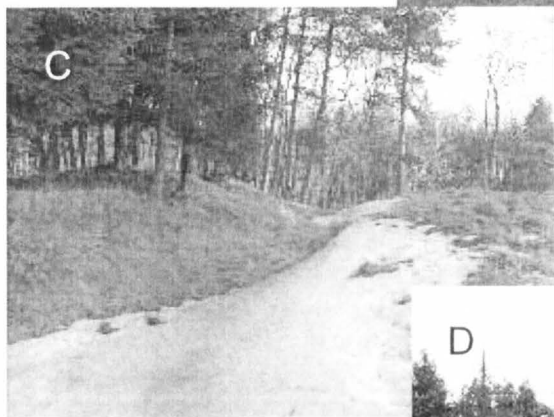
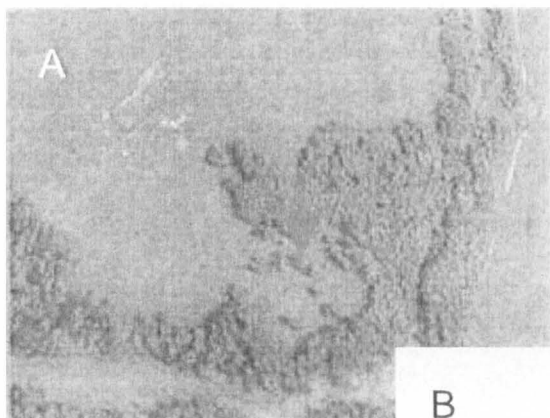
D

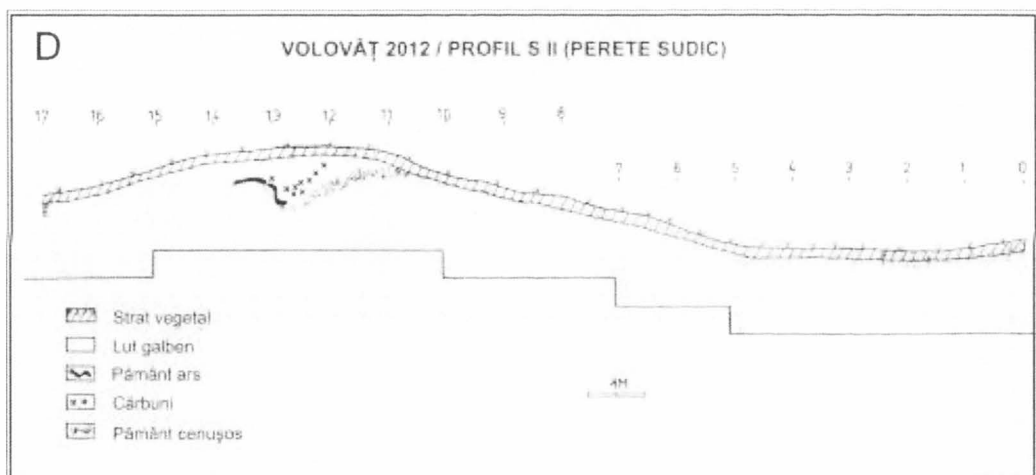
PI. 24 A - Dealul Cetății (Merești/Vulturești); B - amplasarea fortificației; C - locul fostei intrări prin valul secundar; D - șanțul și valul secundar; E - harta hipsometrică a amplasamentului fortificației.

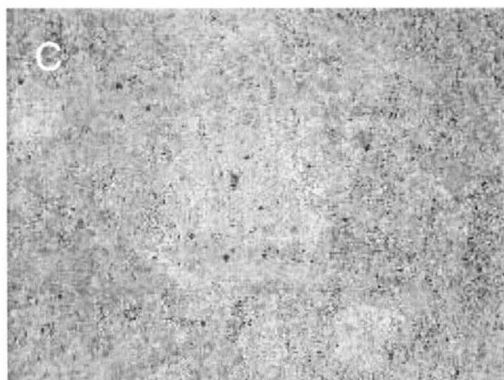
PI. 25 A - Resturi de lut ars de pe actuala coamă a valului de mijloc;
 B - C - șanțul perimetral de pe latura de S-V, dinspre sat;
 D - aspect din incită.

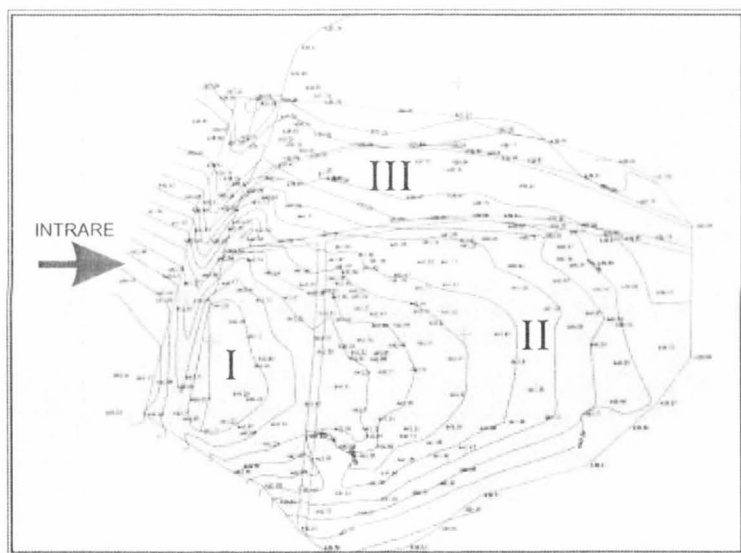
PI. 26 A - Amplasarea fortificației de la Marginea (Porcăreț);
 B - vedere asupra intrării în fortificație și a valului defensiv; C – valul
 defensiv al intrării; D – incinta fortificației.

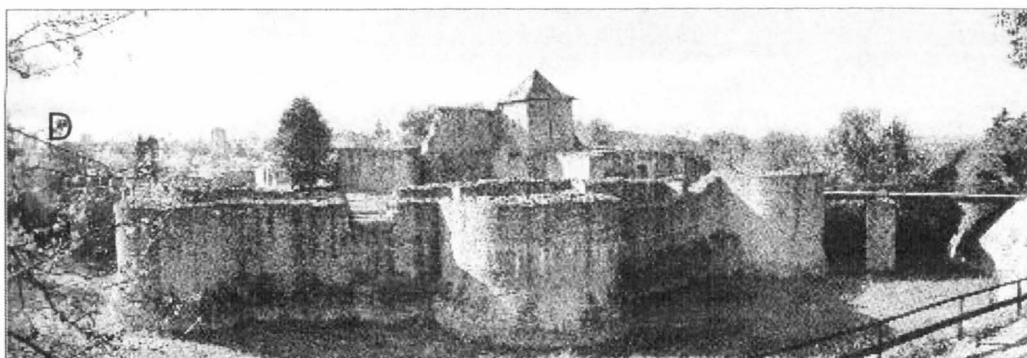
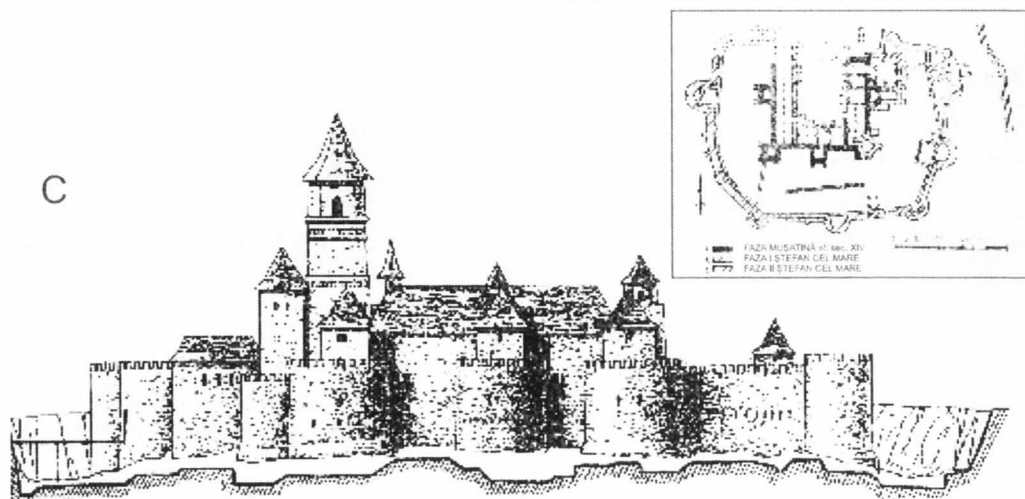
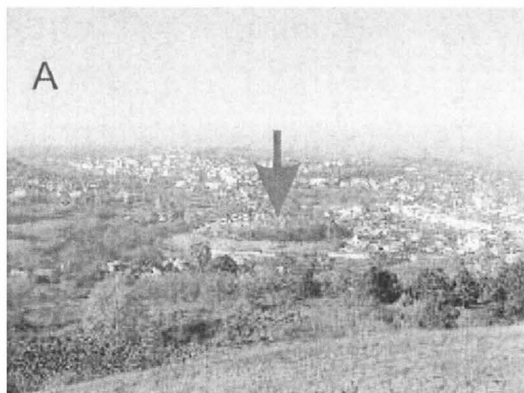
PI. 27 A - Urmele carbonizate ale vârfurilor celor doi stâlpi de susținere de pe o parte a porții de intrare; B – rest de bârnă din rășinoase a fostei palisade; C – secțiune de profil prin valul laturii nordice; D - profilul secțiunii.

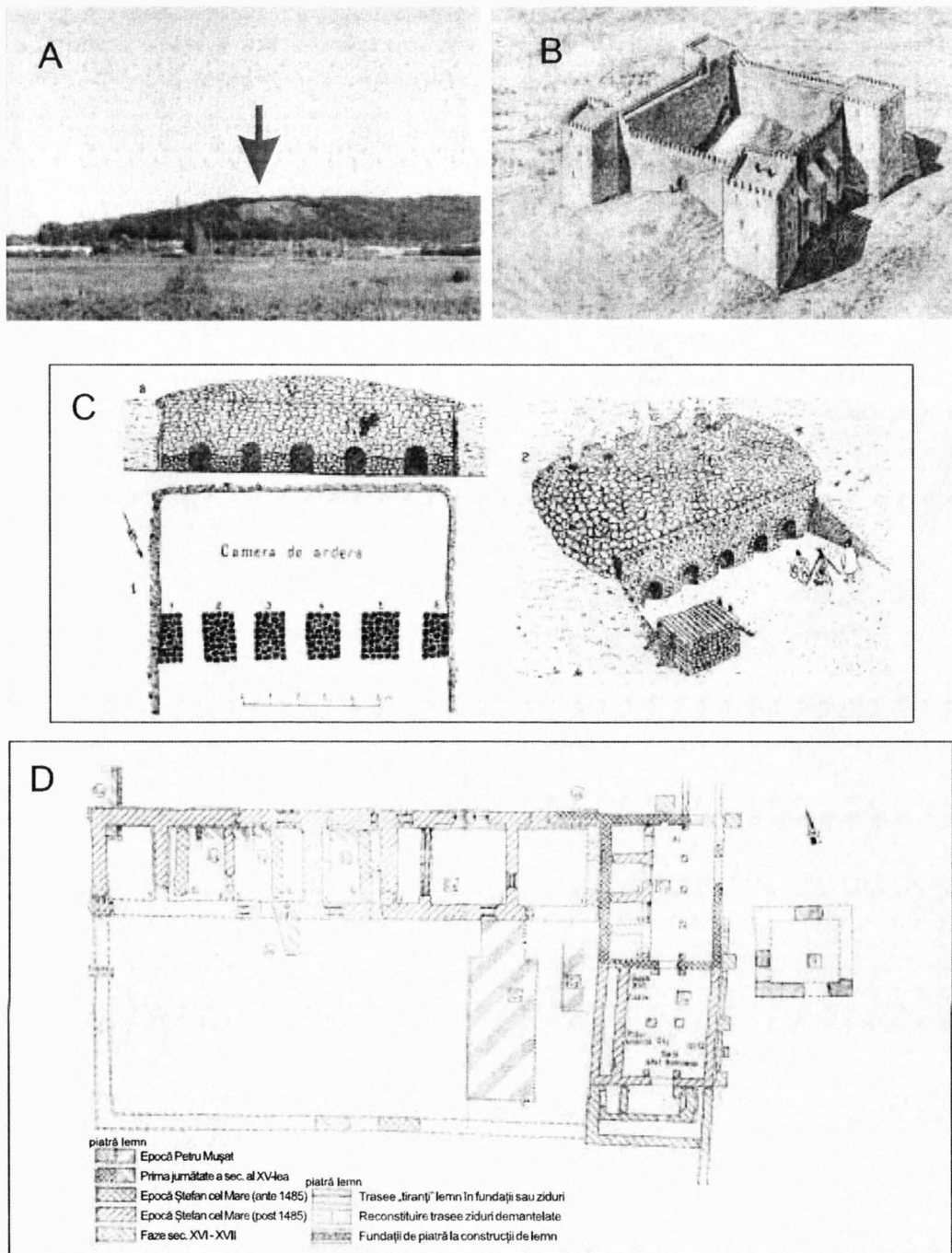
D

PI. 28 A - Lentila de pământ ars rezultată în urma arderii masive a palisadei, din aceeași secțiune; B - urme de cărbune din fosta palisadă; C - urmele focului deschis din incintă; D - ridicarea topografică a fortificației (cu roșu traseul valurilor).

Pl. 29 A - Amplasarea fortificației Horodiște/Siret; B - traseul valului de pământ defensiv al Sucevei (Matei, 1989); C - reconstituirea Cetății de Scaun a Sucevei (vedere spre nord) și planul cetății; D - ruinele cetății înainte de ultima restaurare.

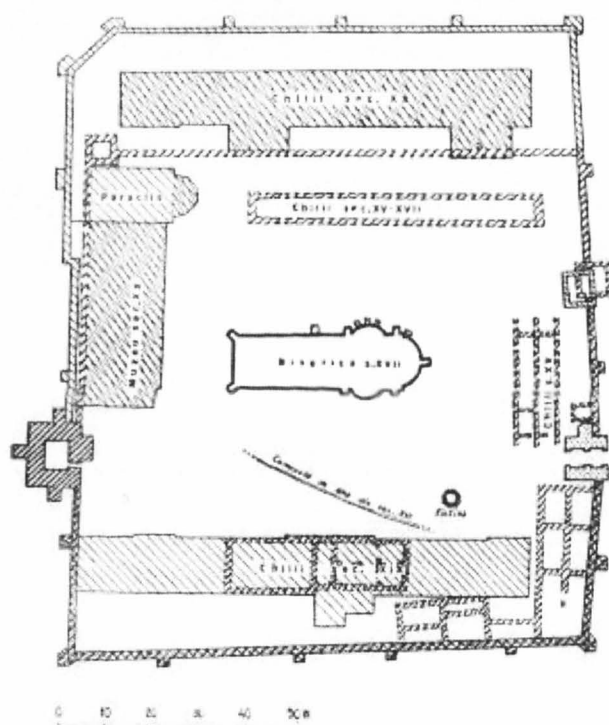

PI. 30 A - Amplasarea Cetății Șcheia (de Vest); B - C - reconstituirea cetății și a unui cuptor pentru var, secțiune și ansamblu (după Diaconu, Constantinescu); D - planul Curții Domnești din Suceava (Emandi, 1989).

LEGENDA:

- SEC. XV
- SEC. XVII
- SEC. XVIII
- SEC. XIX
- SEC. XX

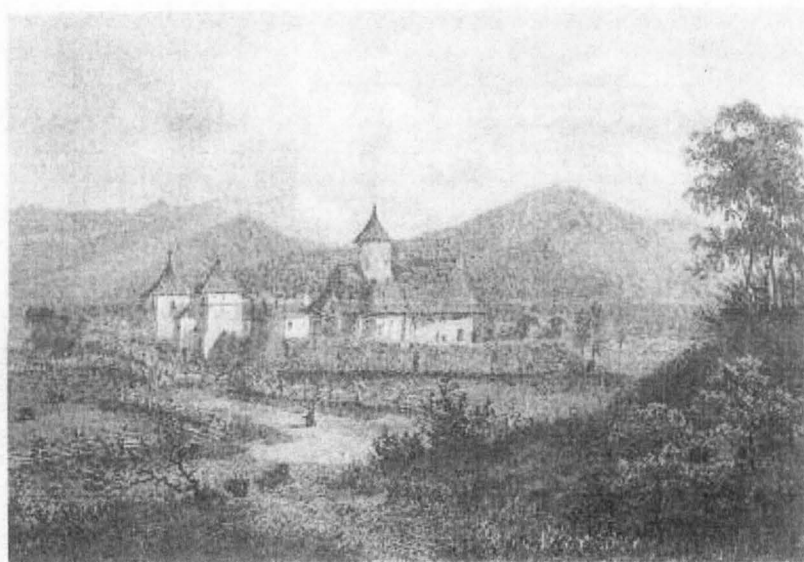

Pl. 31 A - Ilustrare a mănăstirii Putna la 1757 (după Moisescu et al., 1982): B - planul mănăstirii, după aceeași.

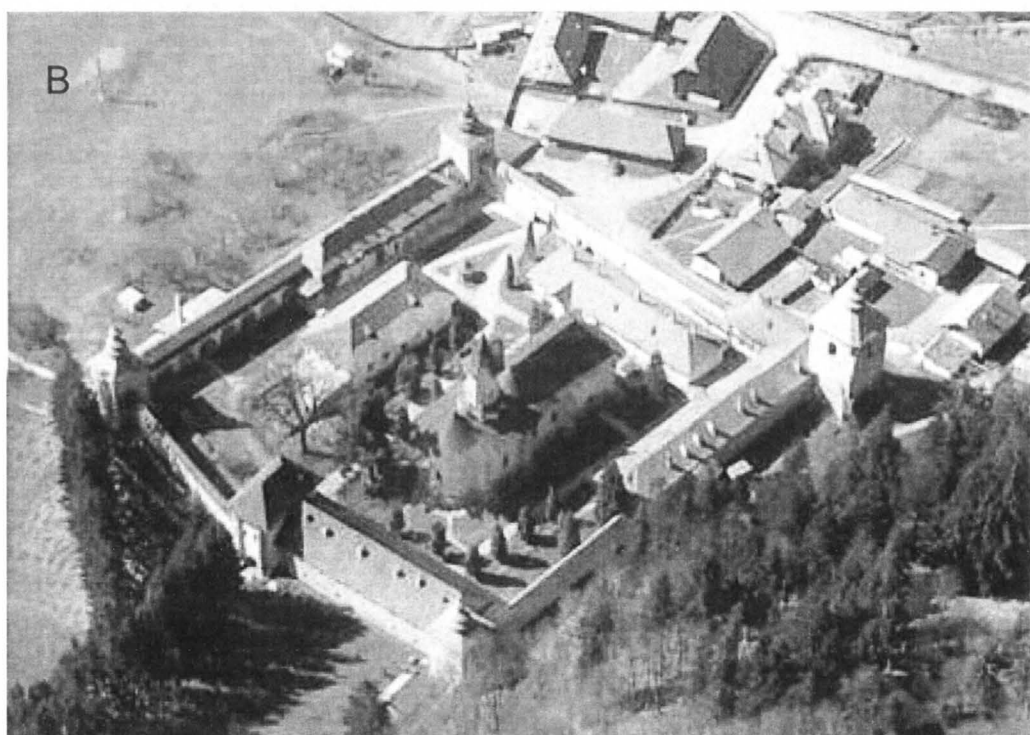
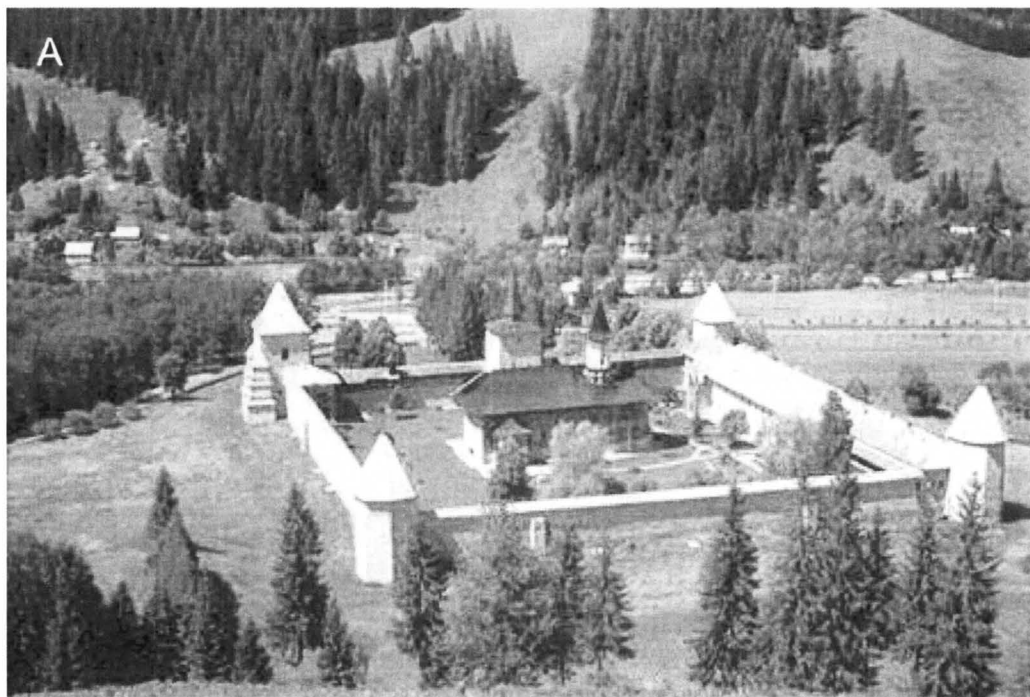
A

B

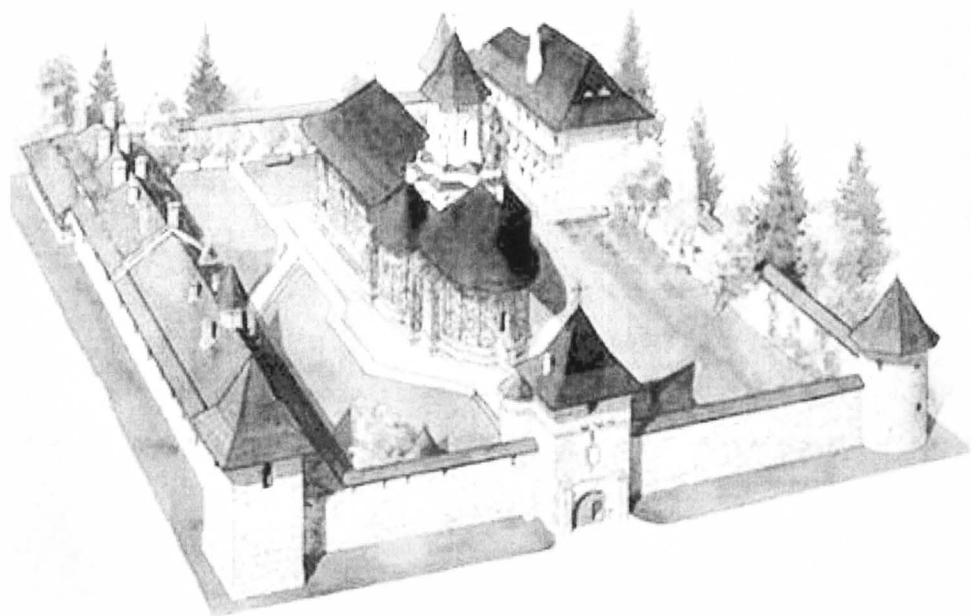

Pl. 32 A - Mănăstirea Dragomirna în gravura de secol XIX (după Knapp, Biblioteca Academiei României, Cabinetul de stampe; B - mănăstirea Moldovița (idem).

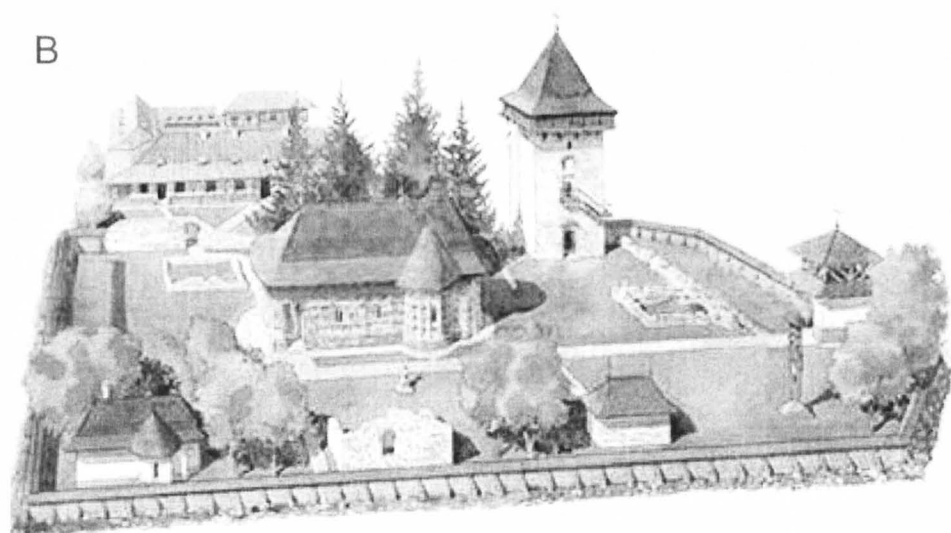

Pl. 33 A - Mănăstirea Sucevița; B - mănăstirea Slatina.

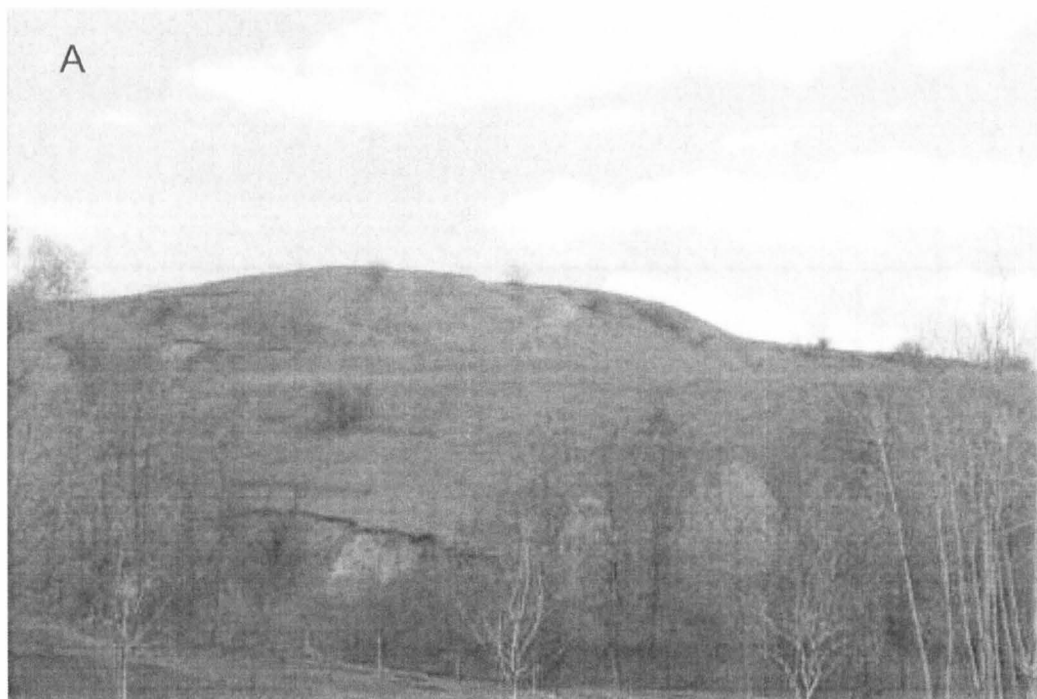
A

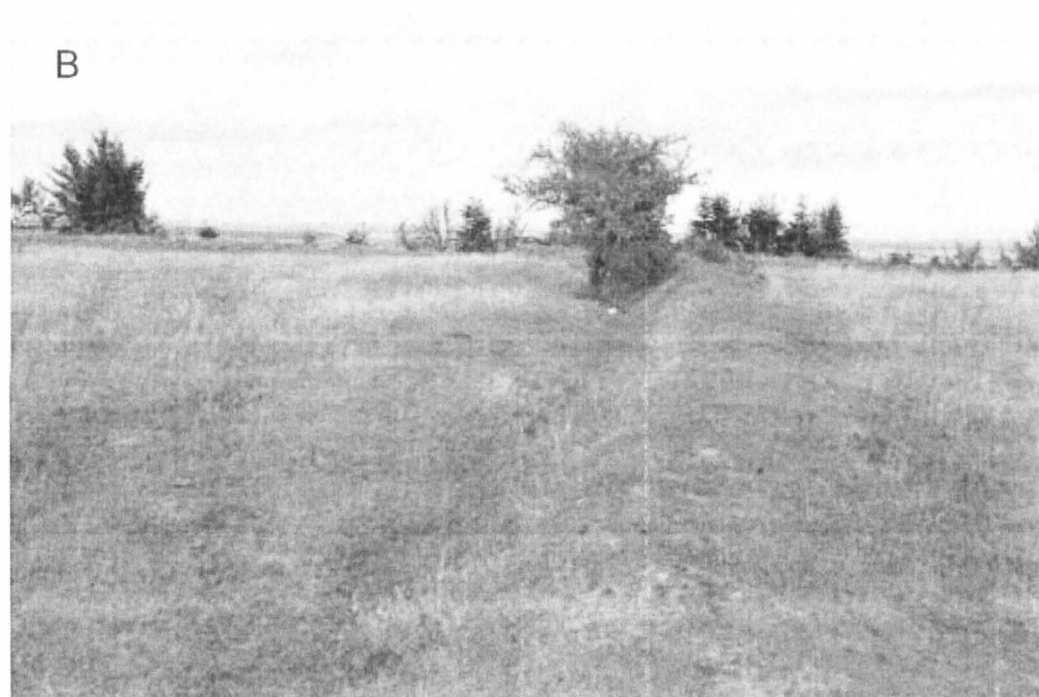
B

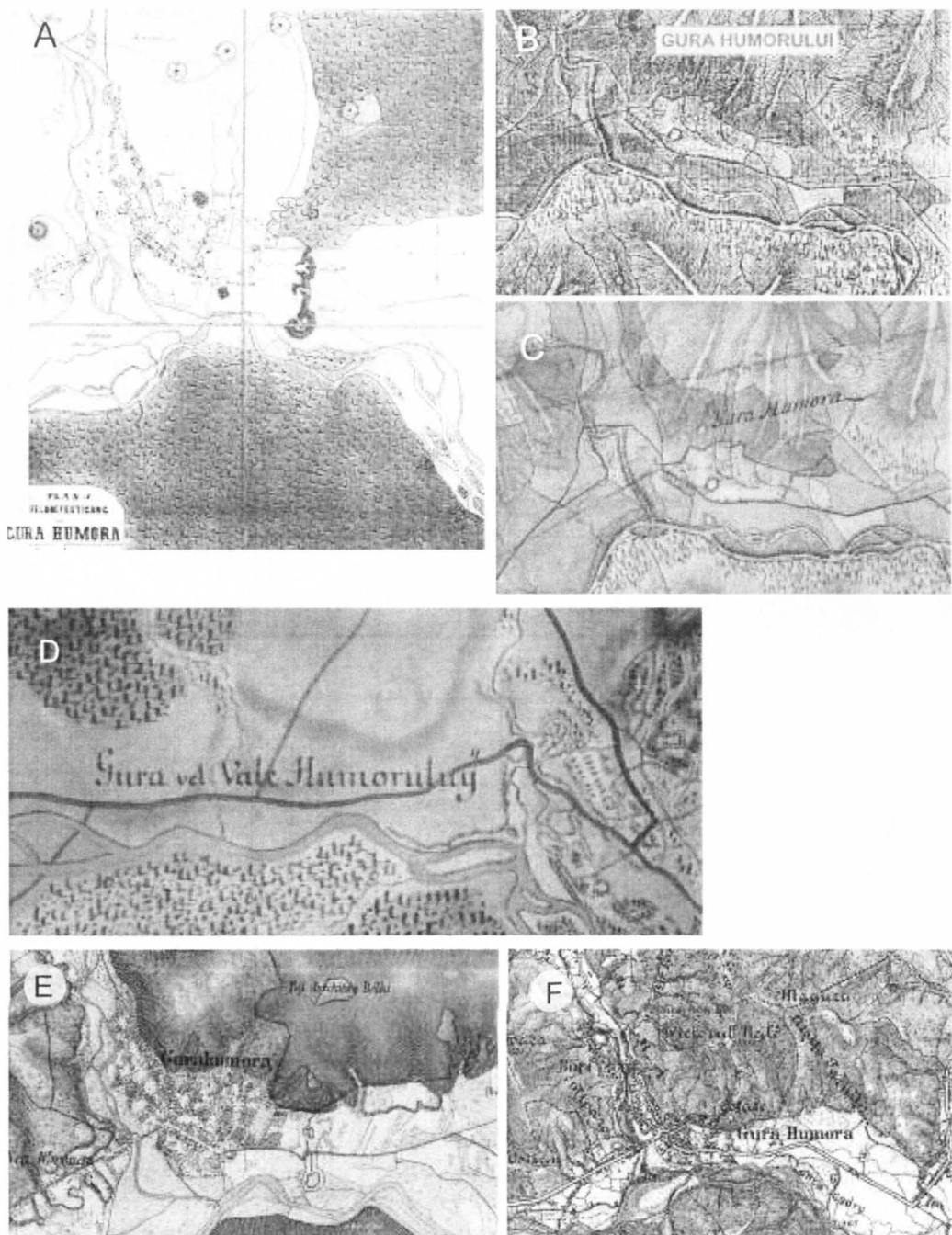
PI. 34 A - Mănăstirea Moldovița, B - mănăstirea Humor.

Pl. 35 A - Dealul Cetățuia (Preutești); B - Piatra Străjii (Pojorâta).

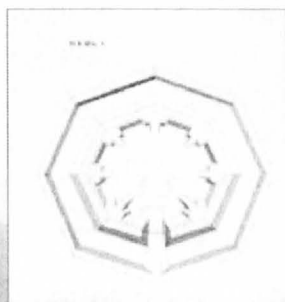

Pl. 36 A - B - Urmele de șanț și val de pe Dealul Colacului (Baia).

Pl. 37 A - Planul sistemului de fortificații austriac (Österreichisches Staatsarchiv); B-D - primele fortificații și construcții militare în cele mai vechi hărți austriece, inclusiv Iosep et alii, 2013, secțiunea XXXVII, Brouillons; E-F - resturi de fortificații cartate în hărți târzii.

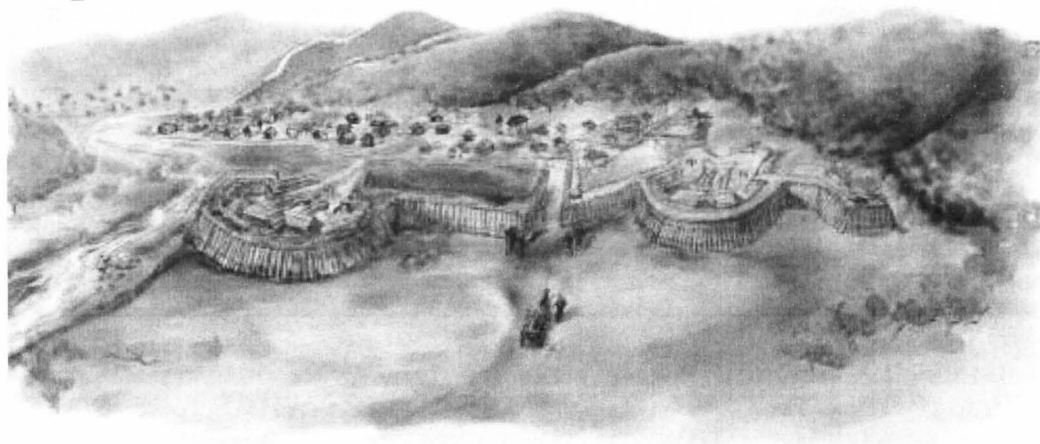
A

The emplacement of the fort no. 5

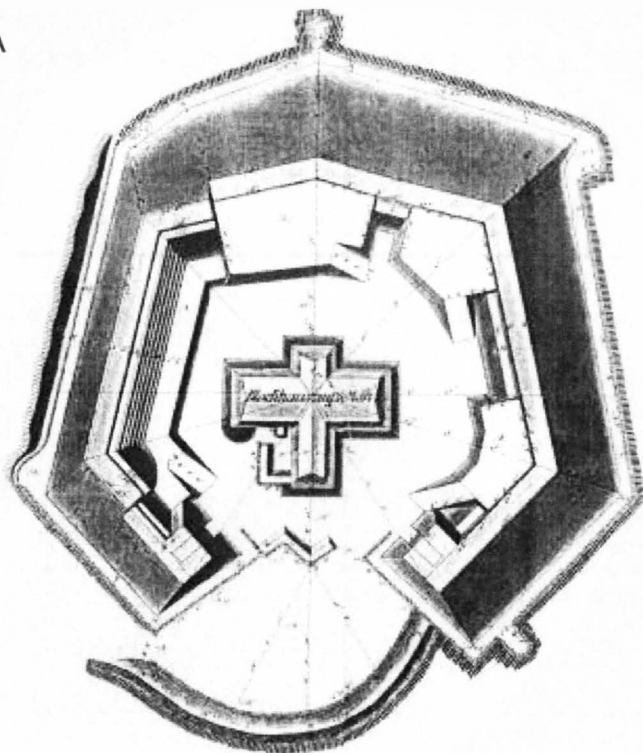

B

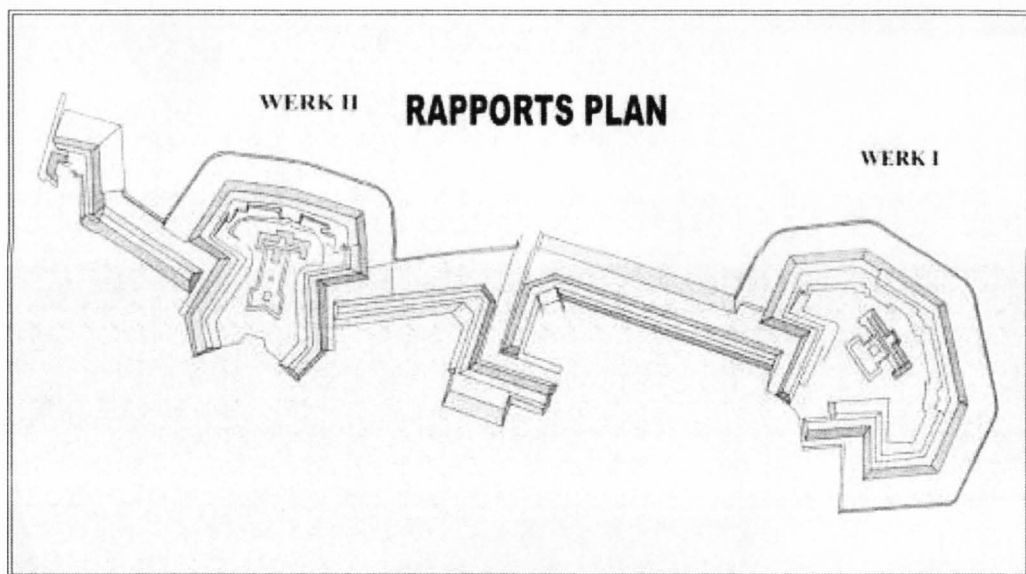

Pl. 38 A - Amplasarea forturilor nr. 4 și 5; B - reconstituirea barajului (concepție, M. Andronic, realizare grafică Irina Țibulcă)

A

B

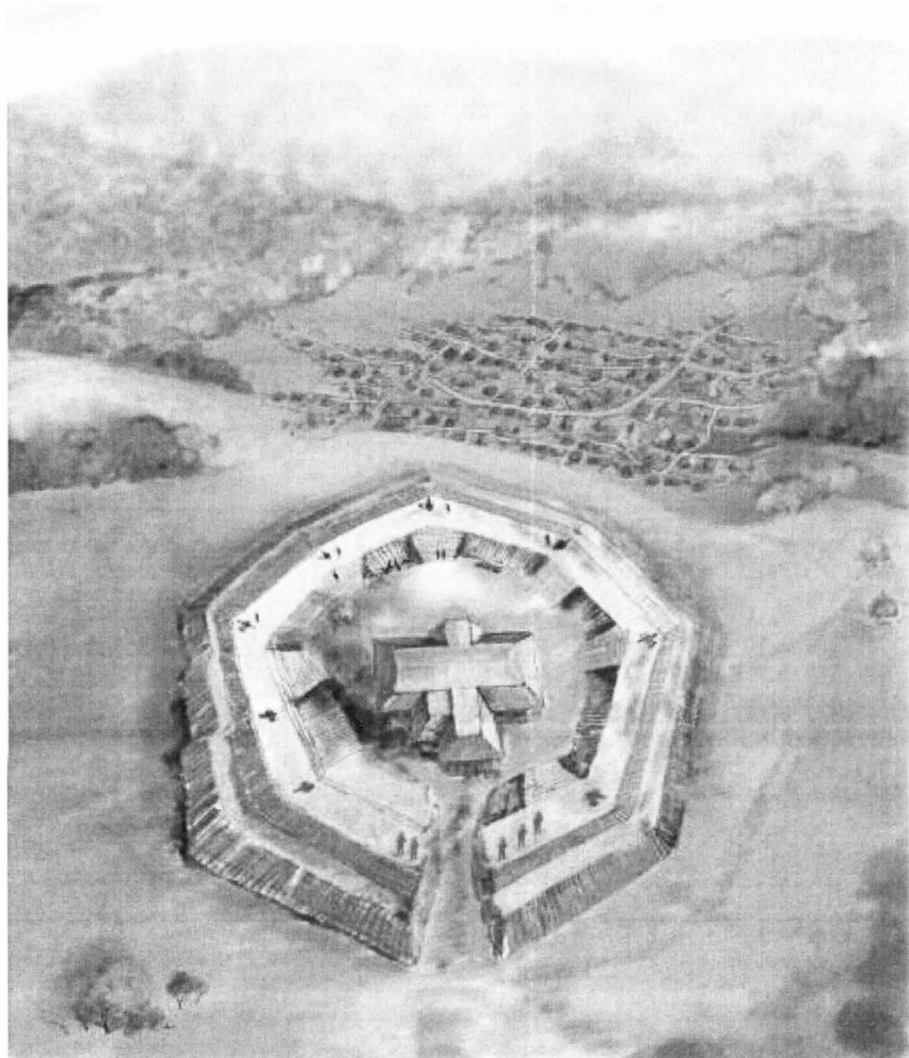

Pl. 39 A - Planul fortului nr. 3; B - planul barajului de drum.

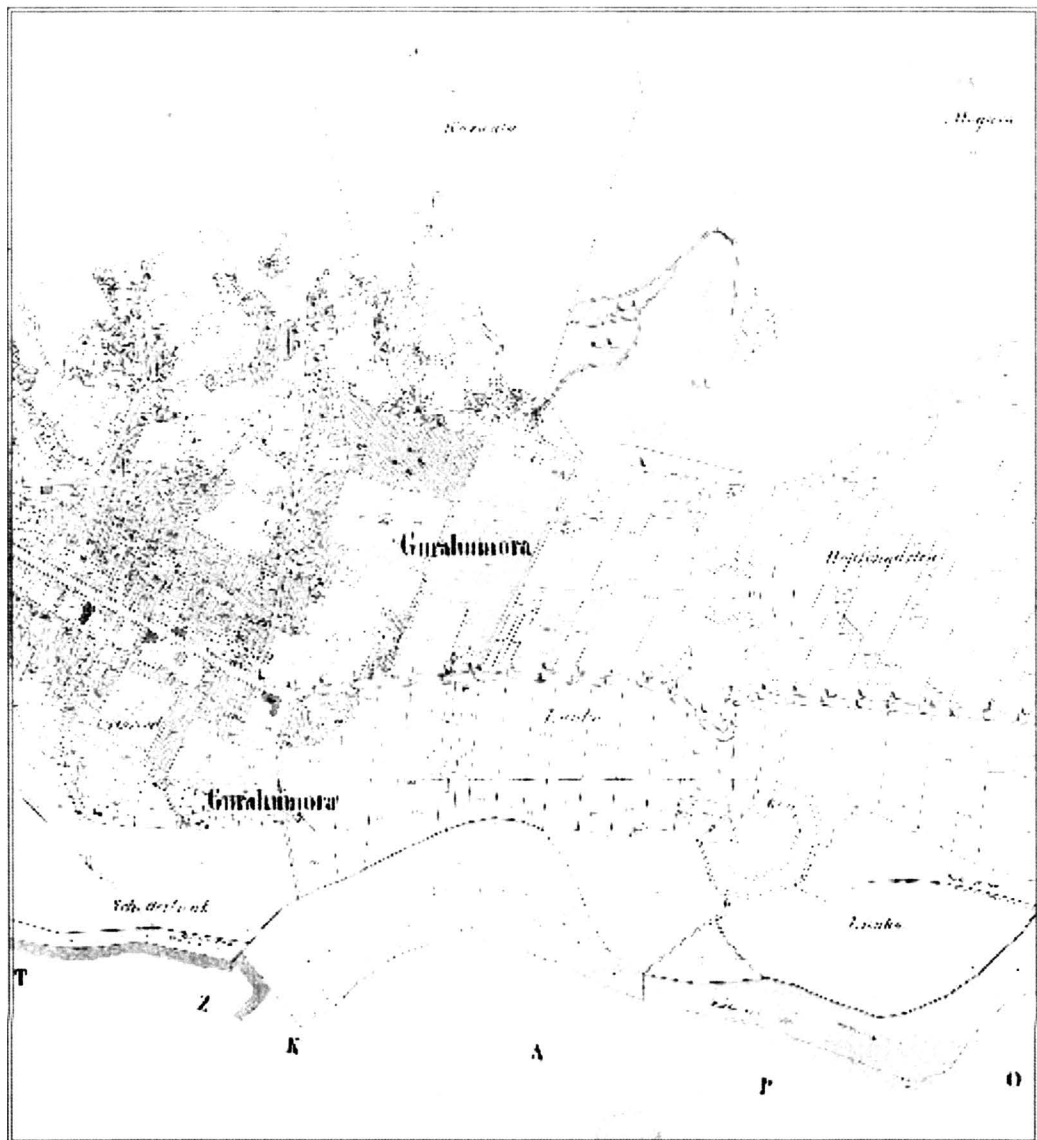
A

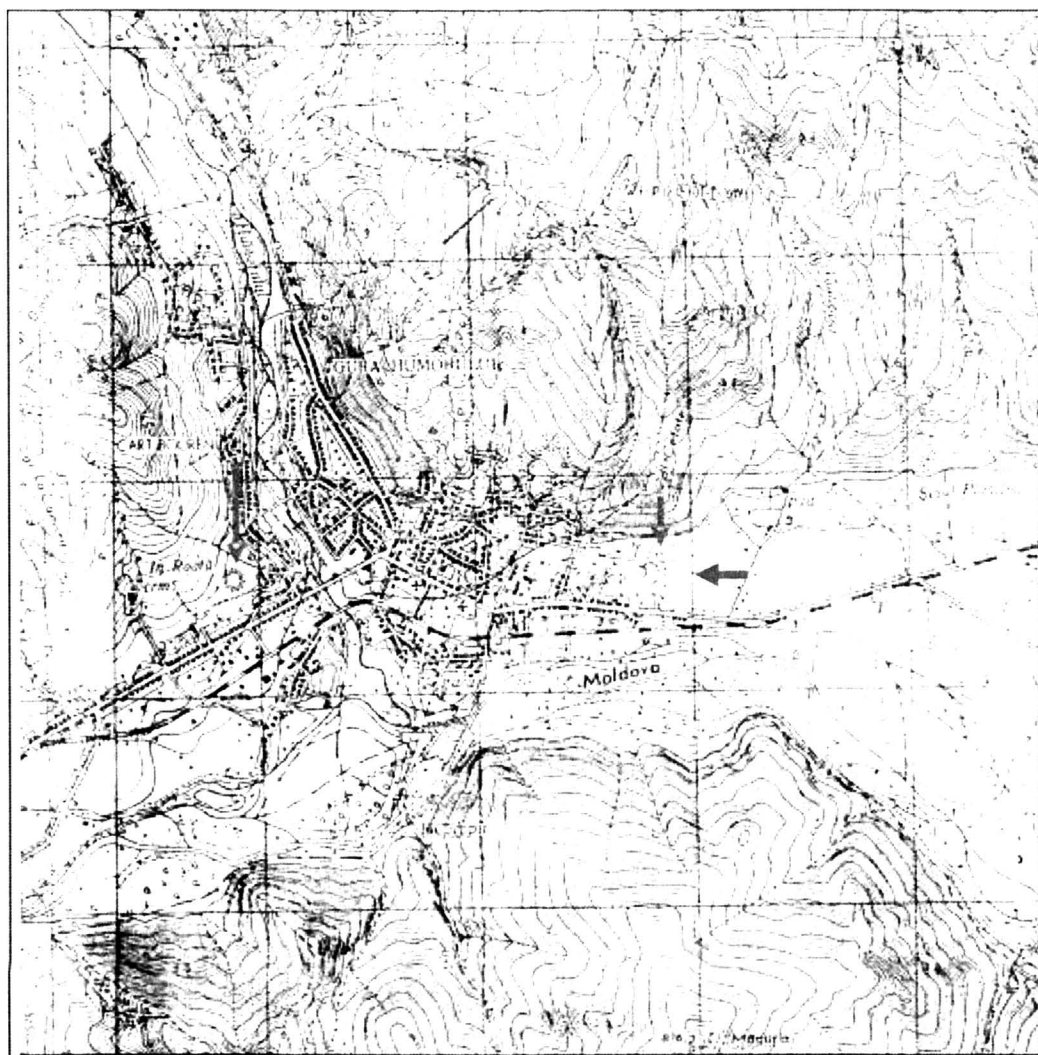
B

Pl. 40 A - Schița de proiect al podului de piatră de pe drumul de pădure de acces la fortul nr. 3, de pe vârful dealului Cetățuia, vedere laterală și se sus; B - reconstituirea fortului nr. 5 (M. Andronic, I. Țibulcă).

Pl. 41 Barajul de drum și fortul nr. 3 redat în harta cadastrală austriacă de la 1854-1856.

Pl.42 Urmele marcate cartografic, existente încă la 1964.

Mugur Andronic

Istoric, arheolog, prozator și poet, publicist și activist civic, doctor în științe istorice, creatorul, animatorul și președintele *Societății Culturale Ștefan cel Mare-Bucovina*, cu peste 30 de ani de voluntariat pentru Basarabia și nordul Bucovinei istorice. Înainte de pensionare, fost director general adj. al Muzeului Național al Bucovinei.

A reprezentat în premieră absolută Bucovina la un congres mondial de arheologie (Dublin, 2007). Decorat al Președinției României, laureat al Academiei Române, Cetățean de Onoare al mun. Suceava și a altor 5 unități administrative, membru al Uniunii Scriitorilor din România, deținătorul unor premii literare din România și unul internațional, autorul a 70 de articole publicate național și internațional și 22 de cărți, dintre care, menționăm doar câteva:

1. *Bucovina-pământ românesc*, Suceava, 1993,
2. *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1997,
3. *Contribuții cultural-ortodoxe la afirmarea unității naționale la români în evul mediu*, Suceava, 2002,
4. *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Suceava, 2005, (premiară de Academia Română, 2007),
5. *Poiana – o așezare din secolele VIII-IX d. Chr.*, Suceava, 2005,
6. *În umbra marilor imperii ucigașe*; cu subtitlul *Romanul soldatului austriac bucovinean în vâltorile primului război mondial și în prizonierat în Italia și Siberia*, Suceava, 2005, Cluj-Napoca, 2007, ediții engleză și italiană,
7. *Istoria Bucovinei, I, De la începuturi până în epoca cuceririi romane a Daciei*, Suceava, 2008,
8. *Istoria Bucovinei, II, În epoca marilor migrații și până la încheierea formării Moldovei medievale*, Suceava, 2014,
9. *Cercetări arheologice în Bucovina. Așezările din secolele IV-VI de la Todirești, jud. Suceava* (cu informații și despre situl Gava-Holihrad), Suceava, 2016,
10. *Cercetări arheologice în Bucovina. Patrimoniul arheologic al Bucovinei, vol. I*, Suceava, 2016.

Cele mai multe apariții, și din cele neamintite, se încadrează în seria realizată și finanțată de autor prin Societate, sub denumirea de *Pagini din istoria și cultura Bucovinei*, unde au apărut, alături de autor și autori din țară și reg. Cernăuți.

A se vedea și pe Google, Mugur Andronic.